Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

STUDIE I ET TIDSBILLEDE

# STÆNDERNES UDSKUD
# II

AF FROVIN JØRGENSEN

KOLDING 1976

SÆRTRYK AF
BYRÅDSBOGEN 1974-75

Kilder er angivet i teksten eller er blevet det ved en tidligere lejlighed.

Forkortelser:

Holmans herreds tingbog (Viborg landsarkiv).
66/42: tingprotokollen 1666, pag. 42.
65 17/4: tingprotokollen 1665 fra tinget den 17. april.

Rigsarkivet:

R. K. Rentekammer.
Jy. Reg. Jyske Registre.
Jy. Tegn. Jyske Tegnelser.
Nørgaards samliger.

STUDIE I ET TIDSBILLEDE

# STÆNDERNES UDSKUD
# II

AF FROVIN JØRGENSEN

## *1.*

I den kongelige skole i Andkjær, Gauerslund sogn, var Niels Kjær skoleholder og havde som medhjælper Peder Jensen Mausing, og historien begynder med, at han den 24. maj 1729 blev »virkelig skolemester«.

Peder Mausings forudsætninger som skoleholder kender vi ikke, og formentlig havde han, hvilket oftest var tilfældet, enten ingen særlige forudsætninger ud over at være uskikket til det, han beskæftigede sig med, eller var student. Skrive kunne han dog, så uden en vis uddannelse var han måske ikke.

Vi véd heller ikke, hvorledes han gebærdede sig i skolen. Vi skylder ham dog at meddele, at der ingen klager forelå over hans skoleholderi. Det kan måske være en smule trøst i al den hurlumhej, der opstod omkring hans person.

Men i grunden interesserer spørgsmålet om dygtighed heller ikke i særlig grad, for det spillede ingen væsentlig rolle, om skoleholderen var mer eller mindre dygtig. Han skulle nemlig ikke være underviser, men hører. Under de foreliggende vilkår kunne han slet ikke, hvad man i dag kalder at undervise. Større rolle spillede det derimod, for at sige det groft, hvor mange klø han kunne give børnene, for, som Peder Palladius sagde: . . . det er bedre, du lader dit barn græde, når det er liden, ellers skal du græde, når det bliver stor!

Det er da heller ikke den pædagogiske side af sagen, det her drejer sig om, men derimod den økonomiske, der var helt anderledes aktuel, og bag den igen den menneskelige ondskab med ukærlighed og hovmod, social ulighed og trampen på medmenneskets værdighed, som i det store og hele var så traditionel, at vi møder nøjagtig det samme i dag, og sommetider i en overraskende forklædning. Og dermed træder velædle og velværdige hr. Jørgen Hansen Fædder, sognepræst *til* Gauerslund menighed og senere provst over Holmans herred, ind i billedet, for han blev en central skikkelse i skoleholder Peder Mausings tragedie, som begivenhederne udviklede sig til. Vi vil derfor, inden vi går videre, forsøge at danne os et billede af denne mand, som han træder frem for os af de gulnede papirer i biskoppens og amtets arkiv.

Jørgen Hansen Fædder blev sognepræst i Gauerslund i 1710. I 1712 kom han i strid med degnen, Mouritz Nyemann, og tilegnede sig hans 2 køer. Striden endte for herredstinget, og her blev præsten dømt til at levere køerne tilbage.

Degnen vandt altså; men betegnende nok fik han ikke fred, thi sognepræsten gennemførte nu, og det er nok et væsentligt træk i hans karakter, en skrupelløs forfølgelse af skoleholderen og dennes familie. Den arme mand var skrækslagen over den voldsomme præst, og her er et brudstykke af en klage til amtmanden:

. . . hvad Idelig fortræd min Præst hr. Jørgen Fædder mig Tiid efter anden og Mine tilføyer som forhen tilføyed haver . . . i lang Tiid, heel Ubillig med Hug, Slag og Skels ord og Andet Utilbørlig, saa Jeg ikke for hans Haardhed og Afsind i Mitt Embede og Uden Embedet kand viide mig Sicher Nogen Tiid eller Tiime Natt eller Dag af hannem eller hans, der siunis at staa mig efter Brød og Lif på Yderste Maade . . . !

Mouritz Nyemann kunne intet stille op, amtmanden forøvrigt heller ikke, og i 1717 fik Jørgen Fædder degnen dømt fra embedet.

Vel indtog Jørgen Fædder pladsen som sjælesørger og Guds ords tjener i Gauerslund sogn; men for os at se, hører han ikke hjemme i denne ydmyge stilling. Mere opfattede han sig som herren over alle sine sognebørn, deres formynder, som de uden reservation skulle indordne sig og have respekt for.

Den almindeligt brugte aristokratiske betegnelse, sognepræst *til* osv., der betegnede et ejerforhold, et herredømme eller et formynderskab over menigheden, passede derfor udmærket på Jørgen Fædder. Så meget mere som den var givet ham af den absolutte fyrste i dennes egenskab af kirkens overhoved og Guds repræsentant på jorden. Til kongen havde han svoret, at han ville fremme alt, hvad der tjente til dennes gavn, og hæmme alt, hvad der var til hans skade, og blev derved lige så fuldt hans som Guds tjener.

Det spørgsmål melder sig uvilkårligt, om Jørgen Fædder i det hele taget var sjælesørger. Man kan ikke fungere både som tjener i sin menighed og samtidig optræde som menighedens herre. Sjælesørgeren må udelukke herskeren eller omvendt; men der er heller ikke noget, der peger hen på Jørgen Fædder som sjælesørger. Et lille eksempel peger i denne retning.

Anne Nielsdatter fra Gauerslund havde født et barn, og i fortvivlelse over den stilling, hun var kommet i, gik hun hen og druknede det.

Hun kom i fængsel på Koldinghus, blev den 6. juli 1738 ved højesteret dømt til døden, og få dage efter fik amtmand von Lindstow befaling til at foretage det fornødne i den anledning. Henrettelsen skulle nemlig foregå i Kolding.

Provst Fædder besøgte i denne tid Anne i fængslet; men oftest fik hun dog besøg af hospitalspræsten, Rudbeck.

Da amtmanden fik meddelelse om højesteretsdommen, skrev han til provst Fædder og bad ham som pigens sjælesørger meddele hende dommen og forberede hende til døden, men uden at »alterere hende«.

Som præst og sjælesørger må en sådan situation vel være et højdepunkt i gerningen, noget af det alvorligste, han kunne komme ud for. Til ingen andre

tider ville modtageligheden vel heller være større end her, hvor vedkommende stod over for at skulle møde sin himmelske dommer.

Provst Fædder var da også hos hende; men han har åbenbart ikke befundet sig vel ved situationen, for han lod sig forlyde med, at han ikke oftere ville komme.

Den 12. juli var henrettelsesdagen bestemt, og nu skrev amtmanden atter til provsten og bad ham komme den 17. juli og »geleide« Anne til retterstedet, være hos hende og trøste hende med Guds ord.

— Det er imidlertid blevet mig sagt, fortsatte amtmanden, at deres velærværdighed ikke selv vil komme, »som Jeg overlader til dennom at forsvare for deres Embede«; men provsten skulle så formå en anden til det og give amtmanden skriftlig meddelelse herom.

Årsagen til dette overraskende standpunkt kan ikke have været, at opgaven var ubehagelig og sindsoprivende, tværtimod, for Anne havde erklæret, at hun var beredt til at dø; men denne side af sagen må ikke være forekommet provst Fædder særlig tillokkende.

Han gjorde sig mere gældende på det politisk-religiøse område og varetog opgaver som skatteligning, folkeregister, overvågning af moralen i menigheden og herunder den kirkelige justits, tilsyn med skolevæsenet, jordemodervæsenet osv., og selvfølgelig også varetagelsen af den offentlige gudsdyrkelse, som man meget betegnende benævnte, hvad der foregik i kirken.

Som grundlag for denne virksomhed sad provst Fædder i et af landets bedste præstekald. Han havde altså økonomien i orden. Dertil var han i sit tredie ægteskab med enken efter Bertel Iversen Møller kommet i besiddelse af Brøndsted mølle. I alle henseender havde han sit på det tørre, og det forlenede ham selvfølgelig med en stærk position.

Når vi på denne baggrund betragter provst Fædder og hans virke, er det ikke underligt, om det åndelige sværd, for at sige det i apostlen Peders lignelse, som han i sin herres navn skulle svinge over menigheden til kamp mod synden, ikke forekommer os at høre til de skarpeste og mest klangfulde. Til gengæld var han ifølge kongelig forordning i besiddelse af himmeriges nøgler og bestemte over vejen til både himmel og helvede, og det gav trods alt hans ord vægt.

Ifølge sagens natur må derfor det område, hvor provst Fædder stærkest gjorde sig gældende, blive det borgerligt moralske, hvorledes forholdene menighedens medlemmer imellem skulle ordnes, og her var det, han konfronteredes med skoleholder Peder Mausing, Goliat over for David, hvis omstændigheder han mente også at burde ordne. Det var skoleholderen, til provstens store fortrydelse, ikke uden videre indforstået med. Bevares, han gjorde ikke oprør og teede sig også over for provsten i ærbødighed. »Vor far« var jo en stor mand i sognet; men alligevel havde han sin egen mening, særlig når det

gjaldt økonomien, for den nødvendiggjorde stor påpasselighed. Så meget uheldigere var det, at provsten netop mente, at her var et område, hvor skoleholderen skulle vise storsind og mådehold over for de fattige beboere.

De to kunne ikke blive enige, og provstens selvfølelse var så stor, at han umuligt kunne tage hensyn til skoleholderens synspunkter. Deraf udsprang miséren.

Vi kan altså konstatere, at der i høj grad var fare for en uvenskabelig konfrontation mellem den stormægtige provst og den lille skoleholder, hvis ikke de forstod at lægge bånd på sig selv.

Hvad Peder Mausings karakter angik, stiller sagen sig lidt vanskeligere. Vi kender for lidt til ham til, at vi kan udtale os synderligt detailleret, skønt han optræder hele historien igennem.

Årsagen er, at han som modpart har sin overmand, i hvert fald på det borgerlige plan. Dette forhold var ham bevidst og lagde bånd på ham, så han ikke i samme grad som provsten, der til tider optræder, som jagede han vildt, afslørede sin personlighed, selv om han stilfærdigt og ærbødigt sagde sin mening. Den var han sig imidlertid også bevidst, og han fremsatte den uden at gå på akkord.

Skoleholderen var en uforfærdet mand, og hans lige blandt skoleholderne var nok ikke mange. Vi kan dog ikke udelukke, at hans økonomiske sans var så vel udviklet, at den belastede hans forhold til den fattigste del af befolkningen; men tilsyneladende overskred han ikke sine beføjelser, og så var han meget fattig.

Peder Mausing havde ikke været længe i embedet, før han mødte de første besværligheder, idet der var nogle folk, som ikke ville betale de afgifter, de i henhold til skoleinstruksens § 15 var pålagt. Her står:

. . . at skal de Huusmænd, som Børn have, enten giøre Skole Mesteren Toe Dages Arbeide om Aaret eller Betale ham en Mark! Det var dog først i 1732, at uoverensstemmelserne kom for dagen.

Til husmændene hørte de mennesker, som boede til leje i et såkaldt gadehus eller kassehus. Det sidste navn betegnede, at huslejen gik i kongens kasse. De havde ikke hartkorn eller i hvertfald under 1 td. og skulle så bidrage til skoleholderens aflønning på den nævnte måde; men der var også husmænd, som havde over 1 tønde hartkorn. De kunne være kongens fæstere og skulle da betale ydelser efter deres areal, men de kunne også være fæstere hos proprietæren, idet deres hus lå på hans jord. Deres fæste betalte de i form af arbejde på gården, og deres husbond betalte ydelsen til skoleholderen. Mange proprietærer eller godsejere anlagde sådanne husmandssteder og tjente penge på det.

Disse sidste husmænd afkrævede Peder Mausing også 1 mark, ellers kom de slet ikke til at betale noget, selv om de havde børn i skolen; men nogle af dem ville ikke betale. Iblandt dem var 8 bolsmænd, som de også kaldtes, under Hvilsbjerggård. I 1732 klagede de til deres nye husbond, og han syntes aldeles ikke om Peder Mausings opkrævninger. Medvirkende var nok også, at Peder Mausing ikke var interesseret i husmændenes arbejde. Han ville have penge.

Husmændenes nye husbond var Michael Johannes Mule. Navnet skal man ikke lade sig forvirre af, for han hedder også Michael Jensen Mule eller Johannes Mule. I andre tilfælde blev navnet skrevet Muule eller Muhle; men det er undersøgt og fastslået, at her er tale om den samme mand.

Michael Mule var født 1690 og døbt 30. december i Bogense, hvor faderen, Jens Mule, død 1698, var købmand og fra 1682 tillige ejer af Serridslevgård i Nebel sogn, Voer herred.

Om Michael Mule blev student, foreligger ikke; men han kunne i hvert fald benytte sig af latin, og mange i slægten, der engang var blevet adlet, var studerede folk, præster, officerer, eller ansat i centraladministrationen. Så det er troligt, at Michael Mule også var student. Slægten var imidlertid i færd med at uddø. Om det skyldes degeneration skal være usagt; men Michael Mule fik selv ingen børn og er kaldt »den sidste i slægten« (Adelsårb. XXI), i hvert fald af mandkøn. Han blev heller ikke kendt som nogen særlig dygtighed eller noget i den retning. Derimod for »extraordinair Styrche«. Økonomisk ser det ud til, at han kørte på pumperne, og mod slutningen var det rent galt. Over for bønderne synes han at have været en arrogant godsejertype.

Betragter vi familien, kan der måske være holdepunkter for en antagelse af degeneration. En broder, Erich Mule, som i en tid var byfoged på Bornholm, en anden tid ridefoged på Tryggevælde, kaldes »en Døgenicht Haun«. (Pers. hi, t. 5-6).

En anden broder, kaptajn Nicolaj Mule, havde to døtre, Bente og Barbra Margrethe, som Michale Mule tog sig af, måske fordi de blev faderløse. Bortset herfra tog han sig ikke af familien. På sine gamle dage sagde han, at den havde været ham til »nachdel, tab og skade«, og derfor skyldte han den ikke noget.

En farbroder var Niels Mule, rådmand i Odense og død 1712. Han var gift med Gunder Fochsdatter Witt, som tidligere havde været gift med købmand Christian Laurssøn Lee, født i Lee 1615, og havde med ham 9 børn, hvoraf de 3 var senere magister, sognepræst Laurids Leeh i Kolding, hvor også Ebbe Leeh opholdt sig og gjorde sig bekendt (byr.b. 68/69), ligesom broderen, Foch Leeh, der blev præst; men for hvem det kneb at få kald, da han var blevet dømt for lejermaal (seksuelt forhold). I Kolding giftede han sig i 1705 med

Kirsten Jensdatter Verling, en bagerenke, senere igen med hospitalspræsten Krags enke.

En tredie broder, krigsassessor Henrik Mule, der ejede Serridslevgård, død 1742, var gift med Maren Høstmark, som i 1747 blev gift med kancelliraad Frederik Lautrup på Estrup, 229 tdr. hrtk.

Vort første kendskab til Michael Mule skriver sig fra 1719. Da opholdt han sig i Horsens og skal have været ansat hos tolderen, og da, skriver præsten i kirkebogen, »Copulerede Jeg den 6. februar udi Madamme Kirstine Nielsdatter paa Syndergade hendes Huus Ung Karl Michael Mule och Mademoiselle Maren Christians Datter uden forregaaende trolovelse efter Kongelig Mayts Bref af Dato 3. februar 1719«. Begge var kendt på stedet.

Samme år blev Michael Mule selv tolder i byen for 30 rdl om året (Nyegaards saml.); men allerede året efter, 1726, løste han borgerskab som købmand og kaldes »Michael Muhle Særidsløfgaard« (Borgerskabsprot.).

Man kan tænke sig, at denne løbebane havde forbindelse med, at Horsens var kendt i tiden som central i Jylland for smuglergods fra Vestkysten, og mange købmænd blev her forsynet med varer (August Hennings 1786).

I økonomisk henseende var det godt at være tolder, særlig i de urolige krigsår, hvor normale handelskanaler var afbrudt, og ligeledes i årene derefter, og var man tillige købmand, var det helt storartet.

Næste gang, vi træffer Michael Mule, har han købt selvejergården Hvilsbjerggård i Andkjær. »Auktionsskødet« var dateret 22. november 1730 (se skifteprokollen over Koldinghus amt). I årene efter 1711, da herredsfoged Jost Tomesøn, som vi vender tilbage til en anden gang, døde, havde der været forskellige ejere, som nærmest havde købt gården for at handle med den (se Trap). Michael Mule havde dette år levet sammen med Maren Christiansdatter i 14 år uden at få livsarvinger. Derfor oprettede de 27. februar testamente, at den længst levende skulle arve det hele, og sognepræsten Jørgen Hansen Fædder og borgmester Poul Schou i Fredericia skrev under til vitterlighed (se skiftet 1772).

## 2.

Michael Mule kom altså til Hvilsbjerggård 1730, og 2 år efter får vi kontakt med ham på grund af Peder Mausings opkrævninger (se Koldinghus amtsarkiv).

Michael Mules argument over for skoleholderen var, at bolsmændenes hartkorn var medregnet i Hvilsbjerggårds areal, som han opgav til at være 24 tønder hartkorn, og deraf betalte han ydelserne til den kongelige skole i form af halm og hø. Michael Mule forlangte derfor, at enten holdt Peder Mausing

op med sine opkrævninger hos bolsmændene, eller også måtte han godtgøre ham, hvad han havde betalt for meget.

Vi kender ikke disse diskussioner og ved derfor heller ikke, hvad Peder Mausing svarede; men svaret må være gået i retning af, at når jorden ikke var udparcelleret fra Hvilsbjerggård, var husmændene at regne for jordløse og skulle betale en mark.

Peder Mausing vedblev da også sine opkrævninger, for det anfører Michael Mule over for amtmanden. Det er derfor nok tvivlsomt, om Michael Mules argumentation var rigtig. Herfor taler også, at skoleholderen ikke kunne foretage udpantning uden efter tilladelse af amtmanden på Koldinghus, og derefter kun under medvirken af sognefogeden Morten Dahl; men det var netop, hvad der skete.

Amtmanden må altså have anerkendt Peder Mausings fremgangsmåde. Herover blev Michael Mule meget fortørnet. Den situation, at en skoleholder ikke blankt accepterede, hvad han bestemte, og vovede at henvende sig på højere sted, passede ham aldeles ikke. Opponere mod amtmanden kunne han imidlertid ikke, så hans argumenter her imod gik på, at skoleholderen havde givet amtmanden forkerte oplysninger. Denne tankegang fremgår også af provst Fædders indlæg, da han trådte ind i striden. Han skrev:

»... I (Peder Mausing) har vel sagt, i hafte Hr. Amptmandens Resolution til Pandten og Sligt. Men er der ingen Lov og Regel saa fast, at den har jo sin Exeption og paa vrang berætning følger og Resolution, og den vil i holde Eder til, og heller Misbruge Hr. Amptmandens Naade, end bruge den til Skickelig fordeel . . .«.

Peder Mausings standpunkt støttes imidlertid af en anden afgørelse, som er fra 26. januar 1795. Da resolverede den daværende amtmand på Koldinghus, at kromanden i Viuf, Laurids Koed, både skulle betale »husmandspenge«, 1 mk. og naturalier til skoleholderen. Han havde 7 skp. $2^{7}/_{8}$ alb. hrtk. til sin kro, altså under 1 td, og skulle yde $14^{1}/_{2}$ pd halm og ditto hø.

Michael Mule så imidlertid anderledes på tingene, og efter at han »paa en god Maade en og anden gang har viist og forrestillet ham (Peder Mausing) detz ubillighed«, uden resultat, klagede han 2. september 1732 til amtmanden, og her brugte han navnet Mouritzen i stedet for Mausing.

Se gule blade I-II

Skoleholderen havde begået fejlen al sin tid i embedet, skrev Michael Mule, og ville ikke holde op; men bolsmændene havde fæstebrev og var ikke lejere. — »De fattige Beboere kand iche døe uden én død, og Skohle Mesteren kand ioe iche nyde fuldt efter Instructionen af de mig tilhørende 24 tdr. hrtk., saa och a-parte giøre sig saa nyttig af dette hartkorns Beboere, som mine andre Huusmænd, der have Børn«.

Han ville derfor ydmygst håbe, at den høye øvrighed ville befale denne

Peder Skolemester at betale tilbage eller afkorte, »Huis (hvad) hand i saa maade af mine Boelsmænd Bevises ubilligen at have nydt og oppebåret, dernæst tilholdt ei herefter at besværge mine Boels Mænd med saadant, men være nøyed med det, hand bør at have, som jeg fuldkommen til hans fornøyelse Alleene Aarlig besørger«.

Såfremt skoleholderen alligevel blev ved, »Aarsages jeg hos høye Øfrighed paa hans Skohle Embede at lade hannem tiltale . . .«. Det var instruksen, Michael Mule her som største lodsejer i sognet truede med.

Vi hører ikke mere til de 8 boelsmænd og ved ikke, om deres sag blev afsluttet. Derimod løber vi ind i en ny sag, som nok drejer sig om resten af de bolsmænd, husmænd og inderster rundt i skoledistriktets landsbyer, som heller ikke ville betale deres afgifter.

Der var folk fra Andkjær, Vinding, Sellerup, Breining, Gauerslund, Andkjær land, Gauerslund fiskerhuse og »tjenere« fra Nebbegård, omkring 26 ialt, og her drejede det sig både om betaling af 1 mk, »foderatzie« og brænde.

Når vi ikke kender resultatet af den første sag, er der grund til at standse ved, at sag nummer 2 begynder. Var sag nummer 1 nemlig afgjort til bolsmændenes fordel, ville sag nummer 2 også have været det, og den ville skoleholderen uden videre snak være kommet til at rette sig efter, og så var der ingen sag blevet. Når det imidlertid ikke er tilfældet, må årsagen være, at amtmandens afgørelse var faldet ud til fordel for skoleholderen, og nu blev den saboteret af største lodsejer og provsten, som herefter træder ind i billedet.

Der kan nemlig næppe herske tvivl om, at de to parter, som hver for sig havde indflydelse på skoleholderembedet, havde forenet sig og startet denne aktion for at tvinge skoleholderen til at føje sig efter dem. Nu er det provsten, som er den fremtrædende.

Det er nemlig helt utænkeligt, at de fattige og forkuede mennesker, det her drejede sig om, skulle være kommet på en sådan aktion af sig selv, eller at 26 mand rundt i skoledistriktet hver for sig skulle have fundet på at sige rent ud nej til at betale skoleholderen den løn, han i kraft af skoleinstruksen og amtmanden havde krav på. Nogen stod bag ved, og det kan kun være de to, som her er tale om.

Det er ikke underligt, at skoleholderen blev foruroliget. Både gjorde nægtelsen et slemt indhug i hans i forvejen sparsomme indtægter, og så har han været klar over, hvem han havde over for sig.

Peder Mausing besluttede derfor at gå forsigtigt til værks og rådførte sig først med sognefogeden Morthen Dahl, og sammen besluttede de, at pantning foreløbig ikke skulle komme i betragtning. I stedet gik skoleholderen, ledsaget af Hans Smed og Niels Madsen, rundt til en del nægtere og forsøgte at overtale dem til at betale; men det mislykkedes totalt. Alle sagde kort og godt nej.

Ikke noget med, at for tiden kunne de ikke betale, men senere. Blot skoleholderen kunne vente lidt.

Nogle føjede endda til, at efter deres mening var opkrævningen uret. Denne oplysning må de have fået af andre, for alle vidste, at offentlige ydelser skulle betales. Kunne en fæster fx. ikke klare sine afgifter, blev fæstet taget fra ham, og han blev smidt ud, og efterfølgeren måtte gå ind på at betale restancen, og det aktuelle tilfælde ville amtmanden tage lige så alvorligt. Hvor fattige nægterne end var, kunne de ikke regne med fritagelse, uden at skoleholderen selv eftergav dem restancen. Derfor er det oplagt, at bag dem stod i hvert fald én mand, som regnede med at kunne tvinge skoleholderen og havde grunde til at ville det, og nu kan der kun være tale om provst Fædder.

*3.*

Vi vil nu se på, hvorfor denne mand, som i 1729 var med til at ansætte skoleholderen i Andkjær og da sagde god for ham, både hvad hans evner som skoleholder og hans levned angik, nu, kun 3 år efter, var ude på at få ham afskediget. Der må være kommet dem ganske væsentlige spørgsmål imellem.

Vi finder da frem til, at en af skoleholderens opgaver bestod i, at han skulle møde til gudstjenesten med de elever, som gik hos ham i skolen, og sørge for, at både de og den voksne, ugifte ungdom var til stede, når gudstjenesten sluttede, så de alle kunne deltage i den katekisation, som sognepræsten og degnen »stetze med al Fliid og Alvorlighed, uden Forargelse og Forsømmelse« skulle holde med dem (DL 2 -6 - 1).

Ganske vist omfattedes denne pligt for skoleholderen ikke af loven, så oprindelig skulle han slet ikke have deltaget i den; men da katekisationen i kirken var overmåde upopulær, havde praksis nødvendiggjort skoleholderens deltagelse, og påbudet herom blev nogle steder nedfældet i skolens fundats eller som her i instruksen, og i Gauerslund var skoleholderens deltagelse i højeste grad påkrævet.

Hans opgave havde altså en ren ordensmæssig karakter og måtte uundgåelig blive endnu mere upopulær end præstens og degnens, og i dag ville den blive betragtet som en komplet misforståelse, idet man ville mene, at ordenens opretholdelse måtte ske gennem selve undervisningsarbejdet, hvis første krav måtte være, at eleverne gennem den blev motiveret for at høre efter.

Det var imidlertid ikke tilfældet, og årsagen til upopulariteten er det ikke vanskeligt at få øje på. De ville nemlig være de samme i dag, at ungdommen anså det for under sin værdighed at træde ud på kirkegulvet sammen med børnene, at der ikke var gjort noget forsøg på at motivere dem til det, og at katekisationen var dødkedelig, og hang vel også sammen med tidens manglende tro på frihedens betydning og den deraf følgende tro på tvangens nød-

vendighed; men bemærkelsesværdigt er, at hvor yderst slet end ordningen fungerede, faldt det ikke provst Fædder ind, at den kunne ændres, hverken i form eller indhold. I hvert fald holdt han trolig fast ved det bestående og tog de samme besværligheder år for år.

Begiver man sig i den anledning ind i overvejelser over, hvad der i provst Fædders optræden kunne være årsagen til et så sørgeligt resultat, ender man uvægerlig ved en stivnet og uåndelig kirkelighed og en lige så stiv og åndløs personlighed, som var ude af stand til at tænke i andre baner end de gængse og slet ikke kunne fatte, at det måske var ham, der burde ændre holdning. I hans bevidsthed skulle der blot mere tvang til. I vor bevidsthed dukker der en tanke op om, at måske passede hverken han eller degnen heller deres arbejde. Slendrian i undervisningen er den sikre vej til at ødelægge det hele.

Skoleholderen magtede imidlertid heller ikke den ordensmæssige side af sagen. Man kan ikke holde disciplin for andre, og i denne situation var en strid mellem ham og præsten uundgåelig, og da den kulminerede, efter at have ulmet i flere år, og begge parter skriftligt præciserede deres synspunkter over for amtmanden, kunne provst Fædder kun finde skoleholderens forsømmelser som årsag til, at katekisationen ikke fungerede, selv om dennes opgave ret beset kun bestod i at afværge følgerne af, at provsten og degnen ikke kunne holde på ungdommen.

Af denne polemik, som begyndte i 1735, kan vi uddrage følgende fakta: enten mødte børnene og de unge slet ikke i kirken eller stak af, når gudstjenesten var forbi, selv om skoleholderen stod ved kirkedøren for at hindre det.

I Danske lov var klart foreskrevet, hvorledes man skulle forholde sig i sådanne tilfælde. I 2 - 6 - 2 står, at præsten skal straffe børnene og påminde og alvorligt formane forældrene til at holde deres børn og unge til at møde op og i modsat fald straffe dem som for helligbrøde, dvs. med en alvorlig mulkt, eller også lade dem stå åbenbar skrifte »som for Motvillighed og Ugudelighed«.

I overensstemmelse hermed havde skoleholderen klaget til præsten og bedt om hans assistance, og det ser også ud til, at han fik den, idet provsten fra prædikestolen påtalte uordenen, både over for børn og forældre; men der ud over skete der ikke noget.

Hvad forældrene angår, kan ma gå ud fra, at de over for børnene har støttet præstens formaninger. Således vil forældre reagere, hvis situationen er normal. Her skete imidlertid det, at børnene fortsat stak af og hånede endda skoleholderen i kirkedøren.

— Var forholdene da ikke normale? spørger man. Havde forældrene heller ikke dengang så megen indflydelse på de unge, at de kunne holde dem til den offentlige undervisning, som loven kræver, eller var katekisationen så dårlig,

at ungdommen ikke kunne holde den ud og derfor med forældrenes stiltiende godkendelse blev borte?

Det er nok det sidste, som er tilfældet, og det er et lidet flatterende lys, som falder over provsten, og for den sags skyld også over degnen.

Provsten havde ansvaret for, at de kirkelige handlinger foregik i overensstemmelse med loven, og tillige, at de var af et indhold, så de kunne tjene formålet, udvikle ungdommens sans for religiøsitet og fremme dens kundskaber, så det i hvert fald ikke blev nødvendigt at holde dem tilbage med magt; men det ansvar kunne provsten ikke leve op til, hverken hvad angik form eller indhold.

Det ser heller ikke ud til, at provsten ud over det rent formelle, at formane fra prædikestolen, foretog sig noget, lod bare tingene gå — indtil han kunne bruge situationen i sin strid med skoleholderen. Konklusionen heraf samler sig om provstens defekte personlighed.

Nu blev forholdene omkring katekisationen en skandale, og skoleholderen var skyld i den. Han mødte ikke til gudstjenesten eller kom for sent, undlod at tage sine børn med, og som følge heraf faldt undervisningen sammen for degnen. Præsten drager ikke sig selv ind i omtalen. (Provstens klage til amtmanden).

Her over for hævdede skoleholderen, at han, som foran er nævnt, ikke kunne undvære præstens assistance. Han mødte altid til gudstjenesten, hvis ikke alvorlige forhold hindrede ham deri; men da der ikke var faste tider for dens begyndelse, kunne det hænde for ham som for andre, at han kom for sent. Det var imidlertid også hændt, hævdede han — og blev heri ikke imødegået — at når katekisationen skulle til at begynde, var hverken provst eller degn til stede, så han måtte påtage sig undervisningen alene.

Det er på baggrund af disse kendsgerninger, vi ser situationen udvikle sig og efterhånden føre til, at skoleholderen næppe tør vise sig, hverken i kirken inden gudstjenestens begyndelse eller på landsbyens gade, fordi provsten i andres nærvær overfalder ham med hug og slag — akkurat som med Mouritz Nyemann. Det var derfor, han, som provsten bebrejdede ham, ofte først kom i kirken, når salmesangen var begyndt.

*4.*

Måske kunne provstens og skoleholderens diskussioner have fortsat længe på det plan, de befandt sig, hvis ikke der i 1734 var sket to begivenheder, som satte fart i tingene.

Den ene var, at skoleholderen den 21. januar klagede til amtmanden over de 26 nægtere, som nu i fem år »efter tit og ofte giorde Ansøgninger« stadig ikke ville betale.

I fem år havde skoleholderen ikke »kunnet bekomme Arbeide eller den mig allernådigst tillagte Mk. danske Aarlig af de, der haver Børn . . . saa vel de Boels og Huusmend, som ingen Børn have, Som de, der haver Børn, med derres Hartkorn, Saa og inderster og de som Leie og beboer Huuse og haver Børn«.

De, som havde hartkorn, ville ikke levere »foderatzie eller ildebrand . . . iche heller ville de, som Børn haver, Saa vel som de, der leie og Beboer gade Huuse og haver Børn, giøre mig Arbeide eller betalle den mig Allernaadigst tillagte Mk danske Aarlig. Hvilcke aldt Resterer for 5 Aar«.

Skoleholderen bad amtmanden, at han ville hjælpe ham til, at de skyldige nu betalte det resterende i penge, og i fremtiden til rette tid, enten betalte med arbejde eller penge. I modsat fald bad han amtmanden resolvere, at han måtte lade foretage udpantning.

Brevet blev afleveret til amtmanden samme dag, og budet fik det med tilbage med amtmandens påtegning til sognefogeden om at indkalde alle de nævnte nægtere at møde på Koldinghus førstkommende tirsdag sammen med sognefogeden selv..

Fulgt af skoleholderen gik sognefoged Morthen Dahl rundt og meddelte alle amtmandens tilsigelse, hvortil de forskellige svarede, »at de ville iche til Colding, men ville betale, de for det anførte hartkorn med foderatzie. De andre lovede ogsaa at ville fornøye hannom med Arbeide eller Penge«. Således kunne sognefogeden svare amtmanden, efter at han i løbet af kun 5 dage havde tilendebragt den lange march.

Skoleholderen havde vundet en sejr, herom kan der ingen tvivl være, og den hurtighed, hvormed amtmanden foretog sin afgørelse, røber, at der ikke har været tvivl i hans sind om, hvad der var ret. Nægternes hurtige reaktion taler i samme retning. Ingen af dem havde lyst til at stå over for amtmanden.

Provsten reagerede også, som man kunne have ventet det. Han forlangte at se amtmandens resolution, men det nægtede skoleholderen ham. Ikke fordi han ingen havde; men nu var han kommet oven på. Det ville være for farligt at forsøge at bluffe sig igennem og på det grundlag påny kræve skyldnerne og så eventuelt pante de forsømmelige. Det var sognepræsten i Højen, Bartram Høyer, et vidnesbyrd om.

I 1738 nægtede han at tage bonden Zakarias Hansen og hans hustru til skriftemål og påfølgende altergang. Formentlig har præsten haft noget at kritisere på bondens levevis.

Zakaris Hansen protesterede herover og påstod, at han og hans kone levede skikkeligt og kristeligt og tilbød at føre vidner derpå. Det kunne han imidlertid ikke, for ingen turde vidne mod præsten.

Bonden og hans kone blev herefter i henhold til Danske lov 2 - 9 - 9 indkaldt for præsten. I medhjælpernes nærværelse ville han »med Iver og Alvor dennom underviise og laste og straffe for saadan Guds Ords haardnakket og

halstarrige Foragt . . .«. De kom, og præsten idømte dem 1 mk i bod, og da de ikke ville betale, udpantede han dem »af egen Myndighed«.

Bonden gik nu til amtmanden og klagede sin nød, og amtmanden indkaldte præsten til forklaring. Pastor Bartram Høyer lagde ikke skjul på, hvad han havde gjort, og mente, han var i sin fulde ret dertil. Det mente amtmanden imidlertid ikke og bestemte, at præsten skulle stilles for en verdslig ret. Han havde ikke lov til at udpante folk på eget initiativ.

Klagen over husmændene var det ene. Det næste, som skete, var, at kirkeinspektør Niels Frederik Morville på Brandbjerg i 1734 tilbageholdt af Peder Mausings kontantløn, 6 rdl for januar kvartal, det var hele kontantlønnen, og i april kvartal 2 rdl 2 mk, ialt 8 rdl 2 mk, uden at Peder Mausing fik nogen forklaring derpå. Endvidere fik han ikke sin fulde ydelse efter hartkornet i distriktet og slet ingen ydelse af godt 3 tdr hrtk kirkejord, som provsten benyttede, og 1 td, som leutnant Lange benyttede.

Vi må forestille os, at dette sidste problem også havde bestået, siden Peder Mausing i 1729 tiltrådte embedet, og det er givet, at denne i tidens løb flere gange havde henvendt sig til provsten for at få sit tilgodehavende; men uden at det ønskede resultat var opnået.

Striden mellem de to får hermed et helt nyt perspektiv. Provst Fædder ville heller ikke betale. Han var selv nægter. Pludselig forstår vi, hvad baggrunden for hele aktionen var, og hvorfor den velhavende provst havde så let ved at solidarisere sig med de fattige husmænd. Og ikke alene ville provst Fædder ikke betale skoleholderen, hvad han var ham skyldig; med sin magtposition ville han tvinge sine uretmæssige krav igennem, og husmændene skulle give hans aktion det skær af humanitet, han havde brug for.

Når vi tænker tilbage på Mouritz Nyemann, er vi klar over, at Peder Mausing nu befinder sig i overhængende fare.

Provstens argumentation i striden med skoleholderen var enkel og ligetil.

Han måtte ikke være så skrap med opkrævningerne, »Men være fornøyet med det han vist (sikkert) var tillagt och tacke Gud och Kongen for det« (25/5 1735).

Navnlig skulle han tænke på dem i Breining og Gauerslund, »som har intet uden udgift til Eder, og ingen nytte af Eders Skolehold« (3/2 35).

Og det var da så sandt, som det var sagt, men ikke noget nyt. Ifølge skoleinstruksen skulle imidlertid hele distriktet bidrage til skoleholderens aflønning, uanset om børnene gik i hans skole, eller de i det hele taget gik i skole. Mange havde i tidens løb søgt at blive fri for denne betaling; men ingen var blevet det. Tværtimod havde myndighederne hævdet, at dette forhold måtte der ikke rokkes ved.

Det vidste provst Fædder, og skønt han også vidste, at skoleholderen ikke

kunne undvære disse bidrag, forlangte han alligevel, at Peder Mausing skulle give afkald på dem.

Han havde endog befalet skoleholderen at lade fiskerne i Gauerslund sogn gøre arbejde i stedet for at betale 1 mk, skønt det drejede sig om restancer, og dem var det almindeligt at betale i penge, og dette havde han sagt til fiskerne; men da de så kom til Peder Mausing herom, svarede denne, at han »Skiøtter iche om deres Arbeide«. Provsten satte alle hensyn til side.

Som nævnt satte disse to episoder skub i begivenhederne; men ifølge provsten havde de to forinden haft mange meningsudvekslinger herom, hvorunder skoleholderen var blevet indskærpet, at han skulle »fare lempeligere med de fattige«, og provsten var meget fortørnet over, at hans formaninger ikke hjalp, og tillige over den måde, skoleholderen opfattede hans bemærkninger på. Provsten kaldte dem nemlig »trohiertelige formanelser« (3/2 35), som skulle bevirke, at skoleholderen blev et bedre menneske.

Skoleholderen derimod kaldte dem »offentlig forfølgelse og efterstræbelse til min undertryckelse« og udtalte, at skønt provsten »baade mundtlig og skriftlig paa adskiellig maade er viist hans irring, ja saa underrettet, at han maatte blues ved hans Begyndte. Dog saaledes uden fundament holder ved dermed, . . . muelig i dend tancke paa nogen maade at besmycke sin i lang tiid uden føye og adgang ubarmhiertelige handling og viedere om mueligt at fremme sit forsæt imod mig« (8/7 35).

Således så de to parter helt forskelligt pa tingene. Provsten havde ingen økonomiske sorger, men måske et umætteligt magtbegær og sagde til skoleholderen, at han skulle ikke tro, at han »endnu havde faaet Endten for meget af repræmando, iche heller kand saaledes, som I tæncker, stryge det over og gaae der fra, uden I Rætter Eder i giærningen« (3/2 35).

Forholdet mellem dem var yderst køligt, men endnu køligere blev det, da skoleholderen den 17. maj 1734 klagede til kirkesessionen, dels over tilbageholdelsen af dele af kontantlønnen, dels over, at provsten ikke ville betale afgift af kirkejorden, og herefter var kontaktmulighederne nok udtømt.

20. juni svarede kirkesessionen på klagen. Svaret gik ud på, at af forrige amtmand var i 1733 indført en beregning, hvorefter Peder Mausing skulle tilbagebetalte 8 rdl 2 mk, som var beregnet kirkekassen til beholdning, og der, fortsatte svaret, »forbliver de, til Skoleholderen Loulig Beviser Hans Anførte u-beviselige Beskyldning«.

Man skulle synes, det var den omvendte verden, at det var myndighederne, som skulle bevise, at de havde ret til at tilbageholde skoleholderens penge; men således var det altså ikke.

Hvad angik kirkejorden, hed det, at skoleholderen kunne lade brugerne pante, hvis de ikke ville betale. Det var ligetil.

Antagelig har Peder Mausing forsøgt sig med udpantning. Det ville i hvert fald også have været ligetil; men har han forsøgt det, er det lige så givet, at han har nedkaldt provstens mest harmdirrende vrede over sit formastelige hoved.

Han, en skoleholder! skulle han rokke ved provstens velerhvervede rettigheder, for således har han uden tvivl selv betragtet denne frihed for at betale afgift, som han vel sagtens har tiltvunget sig hos den forrige skoleholder?

Men det var nøjagtig, hvad der skete, og provstens reaktion må være kommet ret omgående. Husmændenes påståede klager til ham gav ham et bredere og ligefrem humant fundament at føre sig frem på, og han blev så forarget på den lille skoleholder over en sag, der kunne have været ordnet med et par fornuftige ord, som kun den kan blive, der har et videre mål at stile efter, nu skoleholderens ødelæggelse.

*5.*

Ved nytårstid 1735 skulle Peder Mausing fremskaffe en attest fra sognepræsten som nærmeste tilsynsmyndighed til amtmanden på, at han passede sit embede og levede upåklageligt. Peder Mausing havde grund til at anse denne attest for en formsag, for en sådan må han have fået nogle gange. Skoleholderen overså, hvad provsten kunne bruge denne chance til; men det gjorde provsten ikke. Den 25. januar skrev han:

Siden Skohleholderen Peder Mausing i Andkier, iche vil ophæve sin haarde medfart og omgang med de fattige folck og inderster, som een og anden Klager for mig, at han pandter, truer og farer strengelig afsted med, for den Marck som Instruxen tilholder Huusmænd at give, Hvilcke de besværger sig, at de iche kand give, og hand indtet skøtter om deres Arbeide, dessen foruden, at han extenderer (udvider) Indstruxen med huggen, Kiørsel og Andet Plidtz Arbeid, til besværing for Skohle Districtets andre underhavende, viidere end Indstruxen Egentlig har i Munde og allermeest at han Siælden kommer i Kircke, og aldrig efter hans Skohle Indstrux føre nogle af sine Discipler end iche dem fra Byen med sig, heller iche bliver med dem at læse efter Prædichen, Saa veed Jeg iche denne Sinde, Inden Jeg seer dette i giemningen for Andret, at give ham nogen Attest, at hand upaaklagelig lever, eller forrætter sit Skohle Embede.

Provsten greb den 25. januar en chance, som pludselig viste sig for ham. Nu skulle skoleholderen sættes op i en krog og med udsigt til afskedigelse komme krybende og bede om godt vejr mod løfte om at ville forbedre sig. Det var uhyggelig misbrug af magt.

Provst Fædder havde også grund til at vente, at skoleholderen herefter ville komme på andre tanker og afstå fra »den Haarde Medhandling med

Pandten mod fattige folck og Inderster, og stille dem tilfreds, af Inderster, hand hafte Pandtet (25/5 35). Det var vilkårene. Derfor var skrivelsen ganske vist stilet til amtmanden, men skulle sendes til skoleholderen. Formentlig har det slet ikke været tanken, at den skulle nå amtmanden, men skoleholderen skulle knækkes.

Det var en alvorlig terror; men så megen fart havde provsten alligevel haft på, at han ikke havde tænkt tingene ordentligt igennem. Skrivelsen bar for meget præg af personlig forfølgelse.

Klagepunkterne gik ud på:

1. »at hand pandter, truer og farer strengelig afstæd med, for den Marck osv.«
2. »misbruger Skohle Districtets andre underhavende med huggen, Kiørsel og Andet Plidtz Arbeid«.
3. kommer sjældent i kirke og fører aldrig sine disciple med sig
4. bliver heller ikke og læser med dem efter prædiken.

Af den grund kunne provsten altså ikke attestere, at skoleholderen »upaaklagelig lever eller forrætter sit Skohle Embede«.

Imidlertid var de to første klagepunkter imod loven; men provsten gjorde dem strafværdige ved at anlægge en subjektiv bedømmelse, og herimod kunne skoleholderen sådan set intet stille op uden at sige, at det syntes han ikke, og dermed var man jo lide vidt.

Punkt 3 påstod skoleholderen var urigtig, og punkt 4 var imod loven. Skoleholderen skulle ikke katekisere i kirken; men lad os se, hvorledes Peder Mausing tog på tingene, for han kom altså ikke krybende og bad om godt vejr.

Den 1. februar skrev han til provsten. Altså har han været klar over, at det ikke var meningen, at skrivelsen skulle gå til amtmanden, men blot skræmme ham, og ikke fundet anledning til at krybe i et musehul.

Ganske vist er brevet langt; men alligevel vil vi refere det i sin helhed for at give et samlet indtryk af skoleholderens reaktion, blot med nogle småændringer, som gør det lettere læseligt, men ikke forandrer brevets karakter:

At deres Welærværdighed saa aldeles u vendtelig som gandske u beføiet har behaget at føie sin Attest om mit forhold i saa horde terminen med Expresse beskyldninger, nue bragt efter andre og løgn agtige Menneskers forresigende, der lige som udtyder med magt og forset at støde mig arme, fattige Mand fra Brødet og Skoleembedet, anlediger mig for dog at evitere ald for tredelighed og føre min uskyldighed frem for deres gunstige siun, dette sand ferdelingen at erklære.

1. Angående dend haarde medfart og omgang med fattige folck og Inderster med Pandtning, truen og strengelig faren af stæd for det, som Instruxen ellers til holder Huer mand at give, Hvilken de besværger sig at de icke kand

give, og jeg indtet skiøtter om deres arbeid, som Hr. Proust saa udførlig i sin attest mælder, da kand Jeg sige med sandhed, det ieg icke haver for øvet noget uloflig eller u forsvarlig med dend fattige eller inderster, men at Jeg haver fordret af hver som haver børn, efter Skole Instruxens indhold, enten arbeide eller 1 Mk i penge, det kand io ingen paa ancke, og at om der imellem dend uvillige end er pandtet, kand være i sig self billiget og Hellers for svarlig i følge Høye ofrigheds Velbr: Hr. Etats Raad og amptmand Hr. von Linstows Høy retsindige resolutions tilladelse, Dog har Jeg icke strengeret nogen optenkelige maader, som Jeg kunde have føye aarsag og adgang til, og at jeg nogensinde har negtet at tage i mod arbeide skal og kand Aldrig nogen beviise og Gotgiøre.

2. At jeg extenderer Instruxen med huggen, Kiørsel og andet plidtz arbeide til besværing for Skole Districtets andre underhavende, Viidere end Instruxen egentlig har i munde, ved jeg ingenlunde at være skeed viidere end efter Høye Øfrigheds er agtende, Ja, med Brønden ved Skoelehuuset at Kaste og af Øfrigheden er funden for got at Skee ved Andkier Skolehuus, som ved alle andre Skoele huuse, der har manglet vand udi Coldinghuus Rytter District, hvilcket mig ei til nogen Last kand henreines.

3. Sluttelig at jeg sielden kommer i Kiercke og aldrig efter Skoleinstruxen fører nogle af mine Discipler end iche dem af byen med mig, heller iche bliver med dem at læse efter prædicken. Gud nest den heele Menighed skal vide, at jeg iche udi ald min Skoleembeds tiid har uden serdeles forre falden hinder forsømt udi faldene Hellig dage Guds huus, og at jeg Heller end gierne vilde medbringe Skole Disciplerne og med stoer møie Onsdagen i fasten Saa velsom andre tiders hellige dage imellem haft nogle med mig til Kircken, Min Myndighed og evne er ei som Villien at føre det udi saadan Handstack om søndagen, hvor over jeg ofte har beklaget mig for Prousten med anmodning, Hand vilde som ud fordelig forældrenes vedkommende formane og tilholde, at de lade deres børn som gaaer i skolen tillige med dend anden ungdom komme om søndagen og andre helligdage i Kircken. Ja gierne vilde ieg de Andkier Børn præcise 1/2 time før Kircketiid at ind finde sig hos mig i skolen og følges med mig og de andre byer følges med deres forældre til kircken. I hvormeget Prousten eller har advaret og ungdommens til stæde blivelse efter Prædicken for underviisning i børne lerdom og saligheds kundskab, og Jeg til dend ende efter Proustens befaling Søndag efter Søndag i lang tiid staaet ved Kircke døren at hindre ungdoms bortgang, hvad alt er frugtet, er Hr. Proust saavel self vitterligt. Faae af de unge Kommer i Kircken og de, der kommer, ved sammes modstand og haanlig afviisning gaar sin vei, naar de vil.

I det øfrige befaler Skoele Instruxen mig icke at læse for ungdommen i Kircken eller der at over høre og examinere dem udi Børne Lerdom. Hvem det

fornemmelig tilkommer at besørge viiser lovens Pag: 244 pg. 245. Skoleholderen ved Examinationen da at svare til de børn eller Diserpter Hand haver under hender. At informere skole børnene for uden i læsen og skriven saavel som ogsaa alle sognets unge mennesker og Tiuende udi deres saligheds sag, der vil komme til mig i skolen, er jeg i alle maader villig som skyldig til, at skal Gud kiende Jeg icke haver efterlat ei heller her efter dags efter lade min pligt med børne ler doms underviisning for dem som i saa maade komme til mig i skolen, icke andet ieg haaber ved Examen, Prousten haver befunden, Forresten er det mig fast umueligt at tvinge nogen uvillige i den fald at komme endten i skole eller Kiercken, men beror saadant paa Proustens og sogne Præstens Assistence og forsorge, At jeg ydmygst beder maae drages til Confideration med forhaabning Velærværdige Hr. Proust icke vorder mig saa u mild og negter mig saadanne attest, som Jeg maa have og kand vere tient med. Jeg veed dog icke nogen tiid at have ofver siddet Proustens befaling og fremdeles skal intet være mig kiærere end efter min Pligt i ald ærbødighed at viise min ringe tieniste . . .

I grunden tog skoleholderen roligere på provstens beskyldninger, end man kunne have ventet, når han dog var klar over, at meningen var »med magt og forset at støde mig arme mand fra brødet og skoleembedet«.

Roligt tilbageviste han dem og lagde ikke skjul på, at han havde fordret forældrene »efter skoleinstruksens indhold«, dvs. hvad han havde lov til, og altså ikke villet føje sig efter provstens krav; »men det kand io ingen på ancke«, og var der end ind imellem pantet, var det kun sket »efter høie Øfrigheds tilladelse«. Det samme var tilfældet med kørsel og »plidtz arbeide«.

Hvad angik, at han sjældent kom i kirken og aldrig førte disciplene med sig, da kunne »Gud nest dend heele Meenighed vidne«, at det var usandt.

Hellere end gerne ville skoleholderen møde i kirken med sine disciple, »og med stor møie . . . haft nogle med mig«; men »Min Myndighed og evne er ei som Villien«.

Det mest afslørende var, at skoleholderen havde beklaget sig til provsten herover, og at denne havde formanet forældrene fra prædikestolen; men at det ikke havde hjulpet, skønt skoleholderen efter provstens befaling havde stået i kirkedøren for at forhindre, at de unge stak af.

Det var opbyggelige forhold, og med Danske lov i hånden kunne skoleholderen lægge ansvaret over på provsten og degnen.

Til slut erklærede Peder Mausing sig både villig til og skyldig at undervise både børn og unge, der kom til ham i skolen, og ved eksamen havde han vist, at arbejdet var gjort forsvarligt.

Han vidste heller ikke af, at han nogen tid havde siddet provstens befalinger over hørig, og intet skulle i fremtiden være ham kærere end i ærbødighed at vise sin ringe tjeneste.

Denne afslutning gjorde det af med provstens beskyldning mod skoleholderen for ikke at rette sig efter hans befalinger, og burde have afsluttet striden. Vi skal se, hvorfor det ikke skete; men i grunden var det en lidt anløben provst, som kom ud af denne konfrontation, medens skoleholderen nærmest blev pyntet op.

*6.*

Denne erkendelse nåede provst Fædder til under læsningen af Peder Mausings brev, og han var bitter.

En mand, hvis tilværelse var baseret på at besidde magt, og som næredes af at få den respekteret eller frygtet, måtte opleve, at den var virkningsløs over for en skoleholders argumenter, som blankt tilbageviste det, provsten havde beregnet skulle få skoleholderen til at komme og bede om nåde, og som endda havde kraft tilovers til at slutte brevet med, at han ikke drømte om at gøre sin provst imod.

Denne reaktion mestrede provst Fædder ikke, og den slog ham ud af stilen. Han følte sig ramt, men ikke skyldig, og blev dybt fornærmet. Imidlertid havde han ikke det middel, som afvæbnede en sådan optræden, det klare bevis. Han blev nærmest grebet af panik, og i denne sindsstemning satte han sig til at skrive det næste brev.

Det skulle han ikke have gjort, for under sådanne omstændigheder tænker en mand ikke klart; men derved får vi provsten at se, så at sige for fuld udblæsning. I sin bestyrtede og fornærmede tilstand lagde han hæmningerne til side, pennen flød over papiret, og hans sande væsen afsløredes. Derfor vil vi endnu engang bede læseren have tålmodighed og også læse hans brev grundigt.

Kiære Peder Mausing! begyndte han, ikke i venlig tiltale, men hånende og ringeagtende, fast besluttet på, at nu skulle den formastelige skoleholder få en ordentlig leksion.

Jeg har læst Eders Saakaldet Erklæring, paa mine trohiertelige formanelser, som i efter oponiatre (stædighed), og mine mange Mundtlige begieringer og formanelser om mildere forhold mod fattige Folck i har i Skohle Districtet, saa vel som artigere og fornuftigere medfart med andre, som i ville have nogen tieneste af til Kiørsel, huggen etc., har tvungen mig til at føre i Pennen. Men finder icke Andet, I joe Self giør Eder det jo længer jo fortrædeligere, Thi først seer Jeg der af, at i har kast ald den Kiærlighed og Respect bort, som I burde at have til mig, at i uventelig og ubeføyet vil kaste mig Eders procurator Streger i hænderne ved En uforlangt Skriftlig repliqv, som Jeg med forsæt denne gang vil lade være u examineret, og alleene lade Eder viide at i icke endnu har faaet Endten for meget af repræmando, icke heller kand saa-

leedes som I tæncker stryge det over og gaa der fra uden i Rætter Eder i giærningen.

2. At I maa Ansees som der staar i Psalmen at være som heste og Muule der skal tvinges med tømme og bidsel, om de skal føres til det, billigt og Skickeligt kunde være, thi har jeg icke saa mange gange bedet Eder, at fare lempelig med de fattige, og Nafnlig med de qvinder i Sellerup som i har ladet pandte, den ene en Kiædel fra, foruden andre, Naar de har klaget, som jeg har intercederet for hos Eder, at I skulle søge den tieniste i ville have af Districtets underhavende Med goede og i beleilig tiid, og tage mig self til exempel og Særdeles de uden byes af Breining og Gauerslund, som har intet uden udgift til Eder og ingen Nytte af Eders Skohle hold, har jeg og iche sagt Eder Mine Egne fiskere skulle giøre Eder Arbeide og Jeg har befallet dem det, men de har aldrig været begiert der til af Eder, men heller sagt efter Eder at I Skiøtte iche om deres Arbeide, I har vel sagt, i haft Hr. Amptmandens Resolution til Pandten og sligt, Men i har icke vild viist mig den, langt mindre givet mig Copie deraf, ogsaa er der ingen lov og Regel saa fast, den har jo sin Exeption og paa vrang berættning følger og Resolutioner, og dem vil i holde Eder til, og heller Misbruge Hr. Amptmandens Naade, end bruge den til Skickelig fordeel. Hvad Endelig hoved Sagen er angaaende, som I saa næt veed af loven at viise fra Eder, haver I icke da ved Eders Nachlessighed og forsømmelse ført Degnens Embede i vilde Reede med læsning om Søndagen, Hvem skal hand faae i Kircken, Naar i icke har vild kiendt Eder skyldig at Møde med Eders underhavende Børn, Men I, hvad Endten hand eller andre bør giøre, det kand intet undskylde Eder. Siger mig vel hvor mange gange i har været i Kircke siden Michelsdag, og fører Eders lovlig forfald af Meenigheden, som I beraaber Eder paa, for saa mange gange I er udebleven, og Negter saa, at Jeg imidlertid icke har mindet og ladet Eder Minde, Mine Tancker var, at i skulle af min Skriftlige Mindelse blefven beder og Rættet Eder, der for fick i den self, og Ingen andre i Hænderne, Men siden i der imod med Eders repliqv, byder til beviset, Saa Maae i nu føre Mig beviis og attest baade fra de fattige og andre, at I u-paaklagelig og u-paaklaget har hidtil forstaaet Eders Embede, Og inden det er skeed skal i befinde, at Jeg Nødtvungen har Maat minde Eder. Gid det saa sandt kunde frugte til Eders forbedring . . .

Provsten kom slet ikke ind på skoleholderens argumenter og finder ikke, at der har været noget, som berettigede denne til at tage til genmæle, når provsten ikke ønskede det. Han skulle blot tage reprimanden til sig.

Man frygter i grunden, at provsten er ude af stand til at sætte sig ind i den, og er det tilfældet, må skoleholderens situation anses for håbløs. Han vil ikke komme igennem med sine argumenter, og jo bedre de er, jo sikrere vil de føre

til hans ulykke, for jo mere vil de byde provsten imod. Det er, ligesom skoleholderen aner noget i den retning.

I provstens øjne er skoleholderens brev kun udtryk for stædighed, mangel på respekt og kærlighed, dvs. underkastelse, som skulle præge forholdet imellem dem. I denne situation har skoleholderen ikke andet at gøre end at erkende sin uret og bede om godt vejr, for provsten er hans overmand.

Men så skete det uhyrlige, at i stedet kom skoleholderen med en »uforlangt skriftlig repliqv«, som provsten ganske vist denne gang ville lade uexamineret, men den skulle ikke blive glemt.

Provsten ved ikke, hvad han skal gøre. Det naturligste ville have været at tage fat på det, han kalder »ubeføyet procurator Streger« og i en håndevending sætte den lille, uforskammede skoleholder på plads. I stedet giver han sig til at skændes med ham, og det er vel det bedste udtryk for, at han ikke magter situationen.

På samme måde forholder det sig med udtrykket, »som i saa næt ved af loven at vise fra Eder« vedrørende katekisationen. Dermed anerkender provsten faktisk det berettigede i skoleholderens forsvar og tilintetgør sin egen argumentation.

Det er derfor slet ikke overraskende, at provsten til slut anfører, at siden skoleholderen med sin skrivelse »byder til beviset«, så må han nu selv føre bevis for, at han »u-paaklagelig og u-paaklaget« havde forstået sit embede ved at henvende sig til »de fattige og andre«.

Sagen drejer sig om, at provsten i embeds medfør skal give skoleholderen en attest, men kunne ikke gøre det uimodsagt, og så tyr han til det latterlige, som fuldstændig kompromitterer ham, at befale skoleholderen at gå til dem, der ikke vil betale, hvad de skylder ham, og få en udtalelse.

Man kan undre sig over, at provsten slet ikke reagerede på skoleholderens imødekommende slutning. Han kunne derigennem have fået en hæderlig afslutning på striden. Når han alligevel undlader det, kan det skyldes, at han, som det magtmenneske, han er, ikke mener, han kan slutte med andet resultat end skoleholderens underkastelse. Det kan også skyldes, at provsten er ude af stand til at gå ind i en saglig diskussion med skoleholderen.

Det var skoleholderen derimod. 3 dage efter forelå en attest for god embedsførelse, underskrevet af en del beboere fra Andkjær. Den gav skoleholderen provsten en kopi af, men nægtede at vise ham originalen.

Man kan forestille sig provstens reaktion. — Var der da ingen ende på den skoleholders genstridighed? Han var ved at tabe pusten.

Værst for ham var dog nok, at nu var det ikke muligt at komme længere ad denne vej. Befolkningen havde sagt god for manden, og så var der ikke meget tilbage af provstens kritik. Lade sagen falde kunne han imidlertid heller ikke. Det ville være et kæmpenederlag.

I sin pinagtige situation så han en mulig udvej i beboernes attest, som skoleholderen ikke ville vise ham. Den havde han nok ikke omgåedes på rette måde, for han havde selv skrevet kopien og sat navnene under.

Provsten gav ham befaling til at møde hos amtmanden den 22. februar for at forklare, hvad der var passeret. Provsten kom; men skoleholderen udeblev. Så fik han befaling af amtmanden til at møde i kirken den 18. marts med nogle unge. Det gjorde han; men resultatet kender vi ikke. Der blev dog heller ikke rejst kritik over hans katekisation.

Der stod ingen anden udvej åben for provsten end at klage direkte til amtmanden, og det gjorde han den 25. maj 1735. Et dilemma var imidlertid, at nu kunne han ikke anvende sin hidtidige form med skældsord og beskyldninger uden bevis. Han skulle også passe på ikke at gå amtmanden for nær, som vitterligt havde sagt god for skoleholderens fremgangsmåde.

Efter at jeg Længe og Mange gange, skrev provsten, har Mindet Skoleholder Peder Mausing om hans Pligt, Med flittig Kirkegang med den Hannem Betroede Ungdom, venlig omgang med Skohle Districtets Beboere og Medlidenhed moed de fattige folck og Inderster, som Kunde Have Børn at sende i Skolen, og iche reflectere paa Nogen Løn af dem, Men være fornøyet med det ham ved vist tillagt, og tache Gud og Konge for det, saa har han dog iche andet end slaaet alle Mine formaninger i Veyr og Vind, Saa Jeg derefter Maatte lade ham viide den 25. Jan.: sidst At Jeg iche gaf eller Kunde med goed Samvittighed gifve ham nogen Attest førend hand afstoed den Haarde Medhandling med Pandten mod fattige folck og Inderster, og stillet dem tilfreds, af Inderster; hand haft Pandtet, Dernest, at hand søgte flittigere Kirchen og toeg Ungdommen med sig end hand i afvigte Aar haft giort, Og At hand hafte een goed omgiængelse med dem, hand vilde have nogen Kiørsel og Arbeid af, og iche strax der var eet hul paa Kaalhauge gierdet ved Skolen etc. Hvorved ieg vist tænchte, at hand skulle besindet sig, og føyet sig efter Mine formaninger, som Blev giort efter Mit seniste til hans Eget beste, Men tvert imod vil hand indbilde sig og hefne sig paa mig for mine goede Raad og Paamindelser, og Strax d: 1. Febr. angribe og overdygge mig, og fylde snart Et heel arch papier med Procurator Stiil til mig /: Hvoraf Copie til Deris Velbaarenheds Gunstige eftersiun hermed følger :/ Men skal intet Rætte af det Jeg Beder Ham.

Derefter skrifver Hand self Egenhændig, og under Maler Nogle Hænder (underskrifterne på beboernes erklæring), Og Kalder det een Rigtig Copie efter Originalen om sit lif og lefnet, og udstæder det Gaverslund Sogn d: 6: Febr: 1735. Men viiser mig hverken Original, iche heller stille Mig nogle form. At tilstaae det, Eller dem der har haft klaget ofr ham, Langt Mindre, som det

af ham lovlig burde skee ved tiings Vidner af de sager at være urættelig angifne, som hand har klaget og paa mindet om, Hvorpaa Jeg Samme dag hand leverede mig det, og efter nogle Dage derefter Befaledes Ham at hand skulle Møde i Colding for Hr Amt Manden den 22. Febr. at videre forklare og svare, hvad hidtil var passeret, Hvor Jeg og samme dag Compareredе, Men hand var iche enten paa Slottet eller i Byen at høre eller se.

Og som Jeg derefter Saa vel d. 18. Marts, da Hand efter velbaarne Hr Etats Raads Befaling Mødte med nogle af de Unge i Kirchen, saa Vel som mange gange der efter, Er blefven ved at formane og paaminde Hannem at leve og Skiche sig, som Een Rætsindig Skoleholder hørdte og burde, som hand selv kunde have Ære og gavn af, og afstaae hans plagerier Mod de Fattige, og betenche, at Skolen var sat for de fattiges Skyld.

Og Samle Ungdommen, og søge Kirchen flittig herefter, da Jeg loed ham forstaae, At Jeg iche med god Samvittighed, viste at Kunde sige, at hand hafte været fra Michelsdag afvigte aar og til Juulens udgang 6 gange I Kirche, og Endnu ichun kom Enten Under Sangen eller Prædichen Mestendeel, naar hand kom, og førte mindre af Ungdommen med sig End hand hafte forre nogen tid før gjort. Saa finder jeg dog alle mine ord og Paamindelser hos hannem frugtesløse, Hvilcket Jeg der ofver Nødes til Herved Deris Velbaarenhed til viidere Undersøgning at tilkiende gifve, og udbeder mig Deris Gunstige Assistence Hannem Enten at faae Bragt til børlig lydighed, Eller at faa En Anden i hans Stæd.

Det første, man lægger mærke til, er provstens rolige og moderate tone. Nu slår han på det moralske, være god, lade sig nøje med, takke Gud og kongen, skikke sig som en retsindig skoleholder hør og bør, flittig kirkegang, venlig omgang, vise medlidenhed, god omgængelse, ikke gøre alarm og at vise tilbørlig lydighed. Alt det havde han indskærpet skoleholderen, men fuldstændig uden resultat, og nu ville denne endda hævne sig på ham for det. Provsten så ingen anden udvej end at bede amtmanden hjælpe sig til »Hannem Enten at faae Bragt til børlig lydighed, Eller at faa En Anden i hans Sted«.

Når vi husker, hvorledes skoleholderen sluttede sit første brev, forekommer dette at være en grov forvanskning.

I grunden var der nok, som foran anført, ikke noget at gøre i denne sag. Det havde amtmanden også set. Skoleholderen havde skrevet til ham og fremstillet sin sag; men dette brev foreligger ikke.

En tid lod amtmanden derfor klagen ligge og returnerede den først i ekstrakt til skoleholderen den 1. juli, ledsaget af en reprimande, og hermed skulle sagen antagelig betragtes som afsluttet, uden at den kom til at gå nogen af parterne alt for nær, men Peder Mausing havde endnu ikke ladet sig køre ned, og den 8. juli 1735 skrev han til amtmanden:

Følger min underdanige repliqve paa Hr Jørgen Fædders til høye Øfrighed om mig indgifne af 25. maj. Mig kundgjort ved extracht med hosføyede reprimande af 1 hujus ligesom Jeg iche vel skulde have opført mig . . . Jeg i dend Henseende roer mig, da ved en god samvittighed for Gud og vitterlig uskyldighed hos øvrigheden, samt alle upartiske, som min Sag mod Provsten er bekiendt. Det smerter mig dog, at skiønt Provsten baade mundtlig og skriftlig paa adskiellig maade er viiset hans irring, ja saa underrettet, at han maatte blues ved hans begyndte, Dog saaleedes uden fundament holder ved der med, øfrigheden til mishagelighed og mig til lidelse, og endnu ligesom forhen Overstryger min uskyldig Sag med en ugyldig farve, ja vil fordunckle og aldeeles sort giøre dend for øfrigheden, . . . mueligt i den tancke paa nogen maade at besmycke sin i lang tiid uden føye og adgang ubarmhiertige handling og viedere om mueligt at fremme sit forsæt imod mig.

I den anledning fandt Peder Mausing sig beføjet til at referere hele sagen og fremlagde dens akter, hvoraf en del ikke har stået til vores rådighed, og hvoraf fremgik skoleholderens »skickelig og upaaklagelig forhold« og »øyensiunlig og u imodsigelig« for provstens vedkommende havde vist:

1. en egen og selftagen myndighed med at indtrænge sig i det ham for ingen deel vedkommer og imodstrider instruksen og øvrighedens resolution.
2. Absolut vil giøre dem i Gauerslund sogn til fattige, som iche trenger eller til Sogne Almisser findes opført, og under det skin forsvare en hore og Tugte qvinde, Karen Fiskers i Sellerup, der både kan spinde, vinde og væve og på forskellig måde ernærer sig.
3. urigtig saggivelse, at skoleholderen skulle have forholdt sig uforsvarlig over for beboerne.
4. ubevislige og usande beskyldninger for at forsømme Guds hus og undervisning af ungdommen, dertil ulydig og opsætsig, »Alt til min forklejnelse og undertryckelse«.

Herimod anførte Peder Mausing, at han aldrig havde forholdt sig således, at han burde formanes endsige tiltales og meget mindre angribes på sin ære, som det nu var sket med »ubillig strenghed«.

Alle hidtidige skrivelser mellem parterne havde vist provstens til »idel umildhed med blotte og bare paasigelser«, og Peder Mausing gentog, hvad han tidligere havde fremført, at han flittigt havde søgt Guds hus og ikke forsømt med flid at bringe ungdommen til kirken og »efter tienisten i Kircken ofte eene over hørt dem udi Deris Catechisation og Børnelærdom«, selv om loven bød præsten og degnen at gøre det.

Sine rettigheder havde han søgt hos vedkommende beboere i henhold til skoleinstruksens § 22 og med udpantning hos de uvillige; men det var efter øvrighedens resolution.

Ingen, som havde sin rette forstand, kunne være imod dette, uden at de måtte være anset efter loven.

Skoleholderen havde dog ikke tænkt at føre sagen mod provsten der hen, »men sukkende indstevne den for Gud« og ydmygst indstille den til den høje øvrigheds retsindighed, som ville afgøre den rette sammenhæng, »saa Proustens uden aarsag u-afladelig brændende vrede, dog iche skal fortære min Ære og liden formue«.

Kun defensivt havde skoleholderen tracteret sin sag, og alligevel kaldte provsten hans erklæring »en heel Arch med Procurator stiil«, hvormed han ville »jage ham fra hans viidende och samvittighed«. Hvad provsten derimod havde fremført var kun »ubeviiseligt og ingen følge af raison og billighed«, og det han kaldte formaninger og påmindelser »er jo i sig selv een offentlig forfølgelse og efterstræbelse til min undertryckelse, desuden stridende mod skoleinstruksen«.

I anledning af beboernes attest havde provsten anket over, at skoleholderen ikke havde vist ham originalen. »Andet var iche heller i sin visse henseende tienlig, idet Jeg nærmere høye Øfrighed kand og skal indberette, naar befales«. Med hensyn til provstens anke over skoleholderens kirkegang forklarede han, som foran er anført og tilføjede, »Jeg giør mit til, at ungdommen kommer i Skole og Kiercke, vilde Prousten og behage at giøre sit dertil efter Indstruksens tilhold, blev min Umage . . . iche saa forgieves, som den hidtil haver været«.

. . . »Den, som beskylder, bør at beviise, Og naar hand iche kand præstere det sidste, maa hand ufeilbar stande tilrætte efter loven . . . Prousten saggiver og beskylder uden beviiser og maa staa til Ansvar herfor«.

Skoleholderen bad amtmanden antage sig hans sag. Han var den eneste »nest Gud«, Jeg fattige Skohle holder har at henflye til«.

Til slut foreslog han amtmanden, at samtlige Gauerslund sognemænd tillige med provsten og han selv blev indkaldt »Styckeviis och nøye examineret«.

## 7.

Hvad ville amtmanden nu gøre. Problemet er, om han har karakter til at gøre noget imod provsten. Ser man sig omkring, bliver man klar over, at sagen ikke er helt ligetil. Embedsmændene holdt sammen. Det var de nødt til, ellers kunne alle de misligheder, som vitterligt fandt sted, ikke ske.

Og så var der kongen. Uomtvisteligt var det hans vilje, at undersåtterne skulle vederfares retfærdighed i forholdet til administrationen, for ofte gik uregelmæssighederne ud over ham selv. Noget andet var at få retfærdigheden til at ske fyldest; men embedsmændene var hundeangst for, at klager fra be-

folkningen skulle nå frem til kongens øren. Det var udueligheden og korruptionen, som var til størst gene for befolkningen.

Amtmanden ses ikke at have foretaget sig andet end at lægge akterne i arkiv, og her kan vi finde dem i dag. Han afskedigede ikke skoleholderen, og han gjorde ikke noget ved provstens embedsførelse. Formentlig har han forsøgt at gøre parterne begribeligt, at således stod de sig bedst ved, at sagen endte.

Det betød dog ikke, at han havde ændret sin opfattelse af tingene eller sin praksis, for skoleholderen vedblev at gøre sin ret gældende over for husmændene, og da de fortsat ikke ville betale, gik sagen sin gang til amtmanden, som gav tilladelse til pantning, hvorefter denne blev foretaget i vedkommendes løsøre.

Hvis situationen havde været normal, ville her efter være sket det, at den udpantede med tiden indløste sit pant, og så var den sag ude af verden. Ville han ikke det, blev løsøret solgt på auktion.

Sådan gik det ikke her. Om nogle af panterne blev indløst, foreligger ikke; men i hvert fald undlod en del at gøre det, og da tingene kom på offentlig auktion, var der ingen, som ville byde på dem.

Det var et udslag af sammenrotning mod skoleholderen, og han kom unægtelig hermed i en ubehagelig situation. Den 13. februar 1736 klagede han igen til amtmanden, og dennes standpunkt til sagen er ikke til at tage fejl af. Samme dag skrev han til sognefogeden (kopibogen):

Paa Skoleholder Peder Mausings af denne Dags dato til mig indløben Klage over de Huus Mend og inderster, som der er sked udpantning hos for den Mark Danske, enhver af dem er pligtig efter instruksen at svare for Deres Pandt;

Resolveret Saaledes,

at Sognefogederne Morten Dahl og Niels Lumholt har straks at advare de udpandtede, at de inden i Dag 8 Dage indløser Deres Pandts, hvis ikke, saa har bem'te tvende sognefogeder straks at for auctionere Pandterne og levere bem'te Skoleholderen, hvad hannem deraf tilkommer, og resten, naar Omkostningerne fradrages, til Eierne. Men dersom bem'te Pandter iche der kand handles, Saa har de straks at hid bringe det udpantede, da jeg skal foranstalte Skoleholderen sit, og de ulydige og Motvillige exemplarisk Straf!

Der var ikke noget at tage fejl af, men unægtelig bliver situationen mere og mere mærkelig. Skoleholder Peder Mausing havde klart fået medhold hos amtmanden. Alligevel fortsatte aktionen, og det ville husmændene aldrig have vovet, hvis de stod alene, og provsten selv gjorde det også, idet han fortsat nægtede at skrive en attest for skoleholderen, og som følge deraf fik denne heller ingen kontantløn udbetalt hos regimentskriveren.

I juli kvartal 1736 var endnu ingen penge kommet til udbetaling til Peder Mausing. Når han henvendte sig til regimentskriveren, henskød denne sig under den manglende attest.

Følgen heraf skulle have været, at så blev skoleholderen afskediget; men det skete heller ikke, for amtmanden ville ikke afskedige ham. Den stædige provst ville imidlertid heller ikke afstå fra sin forfølgelse, og hermed opstod den utrolige situation.

Da der heller ingen penge blev udbetalt for juli kvartal, gik Peder Mausing, Morthen Dahl og gårdmand Søren Hansen op til provst Fædder for at forsøge at få sagen rodnet. De passerede den 28. juli 1736.

Længe ventede de ude i provstens køkken, hvorefter alene Morthen Dahl blev lukket ind i dagligstuen til provsten, hvem han bad om en attest til skoleholderen.

— Aldrig, råbte provsten. Skoleholderen gav han ingen attest.

De talte videre sammen, og ude i køkkenet sad de to andre. Efter en stund besluttede de at gå ind; men knapt var de kommet inden for døren, før provsten greb Søren Hansen ved ærmet og viste ham ud, derpå skoleholderen.

Efter endnu en stund gik de pånyt ind, men blev atter vist ud, og da gik sognefogeden med. Da de stod ude i køkkenet, kom provstens kone og fortalte, at hendes mand for 14 dage siden havde skrevet til regimentskriveren om at udbetale skoleholderen kvartalspenge, når han kom og fordrede dem; men provsten ville altså ikke indrømme sit tilbagetog.

— Hellers hafte Prousten en del ord baade først og sidst, som Vi iche forstoed eller kand have nogen ret Grund om, mindre give derom nogen forklaring, sluttede de to mænd deres rapport til amtmanden, som de skrev straks de kom hjem.

Se gule blade III

## 7.

Et år gik. Om noget hændte i den tid, ved vi ikke; men i hvert fald er intet opbevaret herom. I amtets arkiv findes intet, heller ikke i biskoppens.

I 1737 rejste amtmand von Linstow, og efter ham kom amtmand Frederik Oertz, en ung mand på 25 år, som levede i et ulykkeligt ægteskab, han forgæves søgte at få opløst. Om dette spillede nogen rolle i den aktuelle situation, vides ikke; men helt utænkeligt er det vel ikke.

Der skete da det, at den 25. september 1738 forelå følgende skrivelse fra Michael Mule til Welædle Høitærede Ven! — Ikke til amtmanden, hvilket ville have været det naturlige, men til fuldmægtigen ved amtsstuen, hr. Lowson:

Nærværende Peder Mausing, Skohleholder her ved Kongelig Skohle udi Andkier med sin underdanigst ansøgning, Jeg i en reen enfoldig og upartisk henseende indstiller til Mons' egen sunde, skarpsindige overvejelse og yderligere gotfindende, dernest til nærmere forestilling hos Deris høje Herre.

Sagen er denne, Peder Mausing, hverken kand eller vil lengere være Skohleholder her, Men nu til viidere paa andre Steder hos sine havende Venner og Paarørende sit brød og velfart at søge, best tient med her fra ved lovlig pas og Skudsmaal at afskediges, ded jeg sandel. uden nogen particulair handel af Hiertet med en god samvittighed vil og kand ønske. Og en wendtl. frugt til det gode, Hand i hans underd. anholdende i saa maade benaades, Sluttelig Jeg ad notam frem setter Om Næsten deels af en meget taabelig gierighed og dels af en saa ugrundet, som ulovlig skadesløs søgelse falder, bør Mand iche paa beste maade mueligt see dend Faldende igien paa beenene opreist, har Hand da ved et slemt fald støt sig ilde, faaet dend tilfælde, at Hand iche kand hielpes til forrige Velstand, saa forhielpes nogenleedes af Næsten, ja, føre Ham af dend slemme Vej Hand falt paa, og leede Ham om igien paa dend rette Vej til tiimel. Og ævig baade, hellers i stedet for vildfarenhed og fordervelse u fejlbarlig vilde bringe Ham til end støre fald, breche halsen og styrte udi een uendel. Ulyche etc. Naar nu sees naadig til en Angergiven og grædende Peder her med entleedigelse og lovlig adskeed fra sit Skohle Embede, det Hand saa inderlig og fornødentl. om anholder, saa alle ting /: som hellers aabenbare uimodsigel :/ udi ald taushed, og conclusion, damnari, neme sine Allusatore potest (ingen dømmes uden anklage). Udi afgaaende Peder Mausings sted ønsker og haaber alle Vedkommende at have Degnen Monsr Jacob Ursin, Afskedigelsen og antagelsen Prousten og Sogne Præsten Hr Fædder haver aldelis indtet imod, det og Monsr Louson af seeniste forviisning Self har erfaret, da jeg hafte dend Ære og fornøjelse af Deris behagel. nærværelse. Degnen her ved et Sogn kand beqvemmel. tillige forrestaa Skohle Embedet, og ved Guds bistand til Guds ære, Kongens glæde og Vedkommendes nytte, og har største adgang /: helst en Studiosus :/ til dessen nydelse frem for nogen anden i følge Kongel. allernaad. villie forordning og rescript, Her foruden denne Ursin af en skickl. Familie, det Æstime Aug.? saa vel bekient, som Jeg, og fører sig derefter iche mindre skickel. frem, er vel funderet i de ting hand bør, er Alle her omkring vitterlig, item det Degne indkomsten er kuns saa temmel., ja ringere end Nogen troer, og Alloederer ingenlunde med Sognets størrelse, Nu at faae /: som Hand sicherl. haaber :/ Degne og Skohle indkomsten under et, kunde vendtes at streche nogenleedes til sin Huustroes og mange smaa Børns ophold, Ald indmælte jeg vist og fast, veed Deris fromme Herres højretsindighed, og Deris egen gode uforfalskede Skiønsomhed bifalder, saa Degnen Ursin ved itzige Skohle holders fratrædelse, paa sin nærmere underd: ansøgning til Andkjer nu forrestaaende

Mikaeli leedige Skohle Embede højgunstige constitueres, det Gud skal visselig med ald Velsignelse til alle tiimel. og aandel. gode ting riigelig belønne højvelbr. Hr. Greve og Cammer Herre Hr von Oetz, og Mnsr. Louson. Efter jeg sidstl. fra Colding hiemkom meget sildag om Aftenen, fick jeg anstaltet af hver Gaard i Ankier blef Dagen efter leveret et las Steen, og saa mange læsser Grus Dag: igiennem kunde ages til Bræstrup halvvejs steenbroe, Vedkommende maatte sandel. til saa dito leverance tage steenene hvor de nærmest var i Gaardene, Der de siden kand reparere igien, Vil Gud dette føjel. Vejrl. vedbliver, saa vendtel. nogen Giødnings udkiørsel nu høje tiid, hvis iche vil det vorde elendig for de Fleeste her omkring, og særdelis her i Andkier, som /: disvære :/ kand og skal alt for sant befindes, Midler tid tilforlader Jeg mig Deris gode og Gunstige løfte i alle de ting, . . .

P. S. Peder Mausings ansøgning De dog behager at til sig tage, og har jeg dend Ære nærmere at tale med Dem til endel. resolution, at dend er af saa gl. Dato har en vis henseende Monsr. Self slutter, Naar Greven er hiemkommen tager jeg Mig dend Dristighed at giøre min opvartning.

Se gule blade IV-V

Hvad var dog det? —

Er det hele noget vrøvl? — Kan Michael Mule ikke udtrykke sig klarere?

Hertil må svares, at det kan han. Hans brev af 2. september 1732 mangler ikke noget i klarhed.

Er det da for at narre fjenden, for at skjule brevets egentlige hensigt, at det er så rodet og forvredent, at det er svært at få fat på meningen? —

Man kan være tilbøjelig til at tro det.

Det fremgår, at Peder Mausing, som vi troede, efter de mange års strid og møje endelig havde overstået alle sine vanskeligheder, nu pludselig var forvandlet til en »angergiven og grædende Peder«, der »inderlig og fornødentlig« anholdt om sin afsked, for at ikke noget værre skulle ske ham, og at de to mænd, som i alle de foregående år havde stået ham så hårdt imod, at de havde været ude efter at få ham afskediget, nu har den største medlihenhed med ham og vil hjælpe ham til afsked og betragter det som deres opgave om »mueligt see dend Faldende igien paa beenene opreist . . . og leede Ham igien paa den rette Vej til tiimel: og ævig naade«.

Og det hele skal foregå i den største hast. Ganske vist kender vi ikke dateringen for afskedsansøgningen. Vi ved kun, at den er af ældre dato, og at den altså har ligget en tid; men Michael Mules brev er dateret 25. september og fratrædelse skal ske den 29. september, Sct. Micheelii dag, og den skal efterfølgeren også tiltræde. Den 25. september er Peder Mausing sendt af sted til Kolding med sin afskedsansøgning og fik Michael Mules brev med.

Ser vi dernæst på brevet, afskedsansøgningen kender vi ikke, så er de 12 første linjer anvendt på skoleholderens person; men af dem bruges de 6 til at

forklare, at Michael Mule anbefaler ansøgningen i »en reen enfoldig og upartisk henseende« og ønsker den fremmet »uden nogen particulair handel af Hiertet, med en god samvittighed«.

Normalt ville sådanne bedyrelser forekomme overflødige.

De næste 17 linjer anvender Michael Mule til »ad notam«, dvs. i forbifarten til ihukommelse, til moralske betragtninger om, hvor fortjenstfuld hans medvirken i denne affære havde været, nærmest at ligne ved den barmhjertige samaritan, og han appellerer indtrængende til modtageren af skrivelsen om dog at forstå, at det virkelig havde været ham om at gøre, »at see dend Faldende igien paa beenene opreist«, ja, »føre ham af dend slemme Vej Hand falt paa, og leede Ham om igien paa dend rette Vek til tiimel. og ævig baade«. I stedet for, at skoleholderen skulle være bragt til et større fald, breche halsen og styrte udi een uendel: Ulycke etc.«.

Man gruer for, hvad dette etcetera dog kunne indeholde.

Kunne skoleholderens afsked bevilges, så ville der i fremtiden være tavshed om sagen, og ingen dømmes jo uden anklage.

I de følgende 27 linjer bedyrer Michael Mule, af hvor stor betydning for alle parter det var, at degnen, Jacob Ursin, blev efterfølgeren. Han var af »Skickel: Familie . . . fører sig derefter iche mindre skickelig frem . . . og er vel funderet i de ting hand bør«.

I en efterskrift sikrer Michael Mule sig imod, at der sluttelig skulle opstå misforståelser. Sammen skal de affatte resolutionen! — Når ansøgningen »er af saa gl: Dato har en vis henseende Monsr. Self slutter! — Når amtmanden kommer hjem, vil Michael Mule gøre ham sin opvartning.

Så er sagen nemlig bragt i orden.

Her er noget galt. — De to herrers omsorg og storsind kan vi umuligt fæste lid til. Desværre er de fleste enkeltheder i denne formentlig delikate sag unddraget vor opmærksomhed, og de få, vi kan få fat i, er indspundet i et saadant væv af uklarheder og fordrejelser, at det er vanskeligt at få nogen mening ud af dem.

Vi må prøve, om vi kan få fat i en ende, som kan spindes videre, for skoleholderen er uden tvivl offer for en intrige. I det lange brev, som er fyldt med antydninger om det ene og det andet frygtelige, som er sket og yderligere kan ske, nævnes ikke én konkret beskyldning.

Ved hjælp af forskellige spredte bemærkninger kan vi stykke sammen, at Michael Mule, der nylig var blevet virkelig Commerceraad og altså steget et trin på rangstien (Jy. reg. rigsark.), havde kontakt med fuldmægtigen på amtskontoret, hr Lowson, som havde været ude på Hvilsbjerggård og her drøftet problemer omkring skoleholderen med Michael Mule, og provsten var også med og var indforstået med, hvad der blev planlagt.

Michael Mule havde også været i Kolding hos fuldmægtigen. Det var efter en sen hjemtur herfra, hvor han havde haft vanskeligheder med at klare sig på de opkørte veje, at han trommede bønderne i Andkjær ud for at give dem ordre til næste dag at køre sten og grus på vejen til Brædstrup, og bønderne måtte brække stenene op på deres egen gårdsplads for at få nok. Så kunne de reparere gårdspladsen en anden gang.

De tre mænd blev enige om en plan, hvis udfald vi får opgivet i brevet, men ikke, ved hvilke midler udfaldet blev nået.

Peder Mausing skulle imidlertid gøres så forskrækket over følgerne af et eller andet, og det har bureaukraten hr. Lowson skullet ordne, at han tager mod de 3 herrers venlige tilbud om hjælp til at få sin afsked og komme bort og derved undgå den straf, som han uundgåelig var hjemfalden til.

Hvad det var, Peder Mausing blev så forskrækket over, foreligger ikke; men det kan være den sag, som blev afsluttet i 1734 med, at de 26 nægtere i Andkjær skoledistrikt foretrak at betale frem for at komme i forhør hos amtmand Linstow.

Denne afgørelse var et frygteligt nederlag for provsten. Ikke alene med hensyn til beboerne, men også til skoleholderen, som han derigennem blev tvunget til at give den attest, han så ihærdigt havde nægtet at skrive, og som havde startet hele affæren. Blev denne afgørelse ikke ændret, stod provsten i befolkningens øjne som en æresskænder og kunne risikere at miste enhver indflydelse.

Det var et nederlag så smerteligt, at det ikke var til at bære, og det blev ikke glemt; men så længe amtmand von Linstow sad på Koldinghus var der ikke noget at gøre, for han ville ikke afskedige Peder Mausing.

Først i 1737, da amtmandsskiftet havde fundet sted, blev sagen taget frem pány, og mod den alliance, som da opstod, var skoleholderen prisgivet, men selvfølgelig skulle intrigerne skjules. Derfor skrev Michael Mule sit knudrede brev, hvori sandheden var godt gemt.

Ansøgningen skulle skrives og indsendes; men fuldmægtigen skulle lade den ligge, til amtmanden var bortrejst. Sammen skulle de to så drøfte og udfærdige resolutionen, og når amtmanden kom hjem igen, var sagen afgjort. Kom han først efter Sct. Micheelii dag, var Peder Mausing borte, og så var der ingen muligheder for at ændre afgørelsen.

Til slut skrev Michael Mule:

Midlertid tilforlader Jeg mig deres gode og gunstige Løfte i alle ting! — Det havde han sikret sig.

Efter at have modtaget en notits om, at Peder Mausing søgte sin afsked, ventede degnen Jacob Ursin et par dage, og skrev så den 30. september sin ansøgning, hvori han angiver som en begrundelse, at det ville være godt, om

børnene havde den samme lærer både i skolen og i kirken, så kunne der ikke komme vanskeligheder af forskellige metoder.

Se gule blade VI-VII

Om Jacob Ursin er der kun meldt godt. Han fik embedet; men angående Peder Mausing lades vi helt i stikken. Det er at håbe, at han fik sin chance et andet sted. Så megen retfærdighed måtte forhåbentlig kunne blive ham til del. I Koldinghus amtsarkiv findes tilsyneladende ikke en stavelse om denne sag, hverken dokumenter eller kopier af udgåede breve, ud over Michael Mules brev af 25. september.

*9.*

Årene går. I det absolutistisk styrede Danmark afhænger enhvers muligheder for almindelig fremgang af, i hvilket samfundslag, vedkommende befinder sig. Jo højere, man er placeret, jo flere muligheder er der, og i de højeste kredse er de faktisk temmelig store til både gennem korruption og ad legale kanaler, f. eks. forbindelser, protektion, kongens særlige nåde eller ligefrem ved køb at skaffe sig fordele, som ikke kunne nås ad anden vej.

I det politiske system er køb af fordele indkalkuleret, og pengene går i kongens private kasse, Chatolkassen, som han ikke skylder nogen regnskab for, og hvis midler han igen bruger til ved særlige kongelige benådninger at skaffe sig lydige og krybende undersåtter.

Man solgte adelsrettigheder, titler og rang til personer, der kunne betale godt for sig, og inddelte dem i rangklasser, 1.-9., som angav, i hvilken rækkefølge den ene gik foran den anden i fornemhed, og hvor utroligt det end lyder, består ordningen den dag i dag, som vi kan læse om i de dertil indrettede aviser, at de og de rangklasser og ingen andre var inviteret til fest hos kongen.

Man solgte krongods, kongetiende, kirker med den dertil hørende tiende, kaldsret til embeder, privilegier, undtagelser fra lov og ret, ja selv hærafdelinger og udskrevne soldater blev solgt til at deltage i fremmede krige og var udenlands i årevis for at skaffe kongen penge til en fuldkommen vanvittig ødselshed, som udpinte landet og slog landbruget, der blev givet til bytte for en umådelig forbrugende adel og godsejerstand, i stykker.

Et gennemgående træk i dette samfund var, naturligt nok, kryberi og øjentjeneri. Fremtiden kunne jo afhænge deraf.

Kun i bunden var der praktisk taget ingen muligheder for forbedring af levevilkårene. Alligevel krøb man dog også her; men det var for ikke at få det værre. I disse kredse, de ufrie, almuen, hvortil hørte bønder, håndværkere, den jævne befolkning i købstæderne, skulle man kun bære byrder, være underlag for de overliggende kredse.

Oven over dem befandt sig bl. a. de borgerlige, som efter statskuppet i 1660 i kraft af praktisk dygtighed eller evne til at indynde sig, formåede at bane sig vej til kongens eller hans omgivelsers bevågenhed. I disse kredse rådede en umådelig hunger efter at erhverve titler og rang, for det var der igennem, de skaffede sig kontakt til endnu fornemmere kredse.

Her finder vi Michael Mule. Endnu var det ikke noget fremragende stade, han indtog; men herfra var der mulighed for at komme videre. I amtmandens kopibog ser vi, at i 1735 blev Mons. Muhle beordret til som konstitueret prokurator i amtet at aktionere afdanket vagtmester Hans Schrølling, boende i Lejrskov sogn, og hans hustru, Elisabeth Schiønnemann, der opholdt sig hos sin søn i Vorbasse, »fordi de egenraadig har separeret dem fra hinanden ... og saaledes lever tvende menigheder til forargelse«, hvilket sognepræst Hr Magister Thura havde besværet sig over for amtmanden, der også havde haft dem i forhør og med trusler og formaninger søgt at forene dem. Det hjalp bare ikke, hvorfor sagen var blevet forelagt kongen, der bestemte, at den skulle overgives til »Lands Lov og Ret«, for »sligt bør ei for ondt Exempels skyld blive upåtalt«, og dertil behøvedes en anklager, som lovformelig kunne aktionere dem, og det skulle være Michael Mule.

I 1737 var Michael Mule sammen med 4 sognefogeder opmand i en strid mellem præsten i Ødsted og bymændene dér om et engstykke.

Dette år ser vi, at han blev »virkelig Commerce Raad«, idet der fra den 12. juli foreligger brev om, at det havde behaget kongen at beskikke og forordne »os Elskelig Michael Johannsen Muhle til at være Vores Wirkelig Commerce Raad; Thi skal hand være os, som sin Absolut og Souwerain Arve Konge og Herre huld og troe, Vores og Vores Kongelig Huuses gavn og beste søge, Wiide og ramme, Skade og forderv af yderste magt, evne og formue, hindre, forkomme og afværge; I serdeleshed skal hans sig udi samme bestilling, med største fliid og Vindskibelighed lade finde, og troligen forrette, hvis hannom til Voris tieniste kunde vorde befalet, saa og sig ellers saaledes Skikke og forholde, som det en ærekjær Commerce Raad og Kongelig troe Tiener egner og vel anstoer, efter den Eed hand os derpaa Allerunderdanigst giort haver ... (Jy. Reg.).

Her ser vi, hvad kongens hensigt med rangvæsenet var, være værn om det absolutte styre.

Udtrykket »Virkelig« betyder, at Michael Mule røg et par rangklasser højere op end almindelige commerceraader; men så kostede det også nogle flere penge.

30. maj 1755 blev Michael Mule beskikket »til at være tilligemed Justitsraad«. Dermed røg han yderligere et par rangklasser op og blev nu priviligeret, dvs. fik visse forrettigheder; men alt sådant kostede som berørt penge,

endda mange penge, og dertil en årlig skat. Samme år blev han ved højesteret dømt til at betale en bøde på 15 rdl til præstekassen.

Vi må opfatte disse opkomlinge, som flertallet af godsejerne var, som noget i retning af en klan, der holdt sammen, først og fremmest fordi de var nødt til det for i det hele taget at blive regnet med, og for at kunne skaffe de penge til veje, de skulle bruge. De lånte hinanden penge, var kautionister for hinanden og holdt selskabelighed i et plan, som de ikke havde råd til, og de forskellige slægter giftede sig ind i hinanden og blev på den måde nært forbunden. Michael Mule og hans hustru med f. eks. Familien Lautrup på Tirsbæk, Bolvig på Nebbegård, Jørgen Hvass de Lindenpalm på Tirsbæk, Woedschou, Hoff, krigsråd Vagn Hvas, som boede i Gauerslund, o. a. Ligeledes kan nævnes provst Jens Nielsen Høstmark i Pjedsted, Jacob Lowson, som vi har hørt om før. Han var ansat på amtskontoret på Koldinghus, senere blev han justitsråd og etatsråd og gift med en datter af borgmester Jens Riis i Kolding.

De var alle kommet nede fra, det kostede dem noget at være fornemme; men det var en nødvendig udgift, hvis de ville kunne begå sig, og de måtte ofte låne penge, hvilket fortrinsvis skete på Viborg Snapsting (se litt. herom). Denne forsamling varede i 14 dage og blev, foruden til at ordne retshandler, låntagning o. l., brugt til selskabelighed, spil og lediggang. Her blev formuer sat over styr, bl. a. af Frederik Lautrup, medens hustruerne gik hjemme og forsøgte at holde sammen på stumperne.

Om Michael Mule rejste til Viborg, har vi ikke direkte vidnesbyrd; men derimod om, at han ofte lånte penge, og så har han også nok været med her.

Vi vil forsøge at samle nogle spredte data til et helhedsbillede, og under dette forsøg fæstner det indtryk sig, at formentlig har Michael Mule nydt godt af de prisstigninger inden for landbruget, som konjunkturerne medførte; men pengene er stort set smuldret bort, og intet tyder på, at hans økonomiske situation er blevet bedre, tværtimod. Han er blot slingret gennem årene på bedste beskud, og en skønne dag er han ældet.

## *10.*

Omkring nytår 1765 stod Michael Mule over for en vanskelig beslutning. Han var ved at blive gammel, hans hustru var svagelig, gården blev ikke passet, som den skulle, og formuen smuldrede bort.

Det naturligste for de to gamle mennesker ville have været at lade tingene fortsat gå deres gang i den tid, de havde tilbage, og ikke bekymre sig om foretagender af større økonomisk rækkevidde. Efter deres død kunne arvingerne så få, hvad der var tilbage. Dem skyldte de ikke noget.

Men så kom den kongelige plakat om, at med en auktion den 30. maj d. å. skulle bortsalget af det kongelige gods i Koldinghus amt påbegyndes. Det drejede sig om kirker og tiender, samt fæstegodset og de såkaldte herligheder,

det vil sige den medejendomsret, kongen havde i alt selvejergodset gennem visse rettigheder og forskellige indtægter.

I hvert fald det sidste punkt kunne nok interessere Michael Mule, som hvert år betalte landgilde til kongen, trods selvejet. Tillige har nok også køb af Gauerslund kirke været debatteret i sognet. For tiden ejedes den af kongen, men havde i lange perioder været ejet af private, og det ville afgjort være en fordel, om en fra sognet eller hele sognet måske, kunne købe den.

Her igennem er Michael Mule blevet kastet ud i spekulationer. Hvordan de har formet sig, vides ikke; men på et eller andet tidspunkt er de blevet kædet sammen med spørgsmålet om en forpagter på Hvilsbjerggård, for sådan en ville Michael Mule snart blive nødt til at anskaffe sig, hvis han og hans hustru fortsat skulle få råd til at bo på Hvilsbjerggård.

Forpagteren fandt han i sin nærmeste omgangskreds, idet de to brødre, Jørgen Hvas de Lindenpalm og krigsråd, auditør og regimentskvartermester Vogn Hvas ved det sønderjyske nationale infanteriregiment til fods, der boede på en lille fæstegård på 2 tdr hrtk i Gauerslund, havde en fætter, Christian Carl Hvas, 25 år, som for tiden var sådan noget som foged på Ørbæk. Man var god til at hjælpe hverandre. Det var således Jørgen Hvas de Lindenpalm, der havde hjulpet Vogn Hvas til at blive auditør og var gået i kaution for ham. Nu hjalp de begge et tredie medlem af slægten.

Han blev anerkendt for brugelig som forpagter af Hvilsbjerggård og var også interesseret, men måske på visse betingelser. I hvert fald synes han at være så nær knyttet til, hvad herefter skete med hensyn til ovennævnte auktion, at man måske har lov til at regne med, at det var ham, der fik Michael Mule aktiviseret.

Justitsråden tog ikke selv til auktionen på Kolding rådhus den 30. maj. Både Jørgen Hvas de Lindenpalm og hr Fæweile fra Vejle synes at have været involveret, og resultatet blev, at Michael Mule købte herligheden vedrørende Hvilsbjerggård. Først bød han 50 rdl. pr. td. hartkorn; men det blev ikke antaget, og resultatet blev 70 rdl. for 18 tdr. 2 fjerdingskar 2 skæpper hartkorn, ialt 1281 rdl. 84 sk., at betale med halvdelen, 640 rdl. 40 sk., kontant enten på Viborg Snapsting eller Kolding amtsstue. Resten skulle stå som 1. prioritet til 4 procent, at betale hver 11. december.

Endvidere købte Michael Mule Gauerslund kirke, hvortil hørte:

| | |
|---|---|
| bøndergodt, spredt i Andkjær, Gauerslund, Børkop, Brøndsted og Velling til ialt | 12-2-1-1 tdr. hartkorn |
| og kirketiende fra andet bøndergods på ialt | 60 tdr. hartkorn |
| | 72 tdr. 2 fjdk. 1 skæppe 1 alb. hartkorn |

En ganske antagelig portion kirkegods for ialt 7200 rdl. på samme vilkår som gården.

Skødet blev udstedt 27. januar 1767, og da skulle kontantbetalingen falde. Halvdelen af de 7200 rdl., 3600 rdl. lånte Michael Mule hos provst Høsmark i Pjedsted, der bestyrede en kapital for nogle myndlinge i Århus. Udbetalingen i gården fik Michael Mule derimod vistnok ikke klaret, men måtte overlade det til Christian Hvas.

Da skødet forelå, var Christian Hvas forlængst ankommet til Hvilsbjerggård, idet vi i en meddelelse af 21. april 1766 fra sognepræst H. Schousboe i Gauerslund i anledning af familie- og folkeskattens ligning dette år.

». . . Der er i disse dage kommet en forpagter, som har forpagtet gaarden, nafnl: Christian Hvas (f. 1740), forhen værende på Ørbæk og er ung Karl«, skrev præsten.

Det billede, som herefter tegner sig for os af den aldrende justitsråd og hans hustru af 2. ægteskab, Maren Lotterup, viser os en mand, som synes at være omfattet af en vis respekt af befolkningen i egnen.

At han hører til den priviligerede klasse får vi et udtryk for i jordebogen af 1765, hvor der fortælles om et par unge mennesker, der begge tjente på Hvilsbjerggård og havde begået lejermål, hvorfor de skulle betale en mulkt. I almindelighed gik denne mulkt i de fattiges kasse; men var husbonden en priviligeret person, havde han ret til den, og det var tilfældet her.

Dog betød dette med privilegier nu kun noget for Michael Mule selv, for vistnok betød han i realiteten slet ingen ting. I daglig tale hed han justitsråden på Hvilsbjerggård; men han er kun en skygge af, hvad han engang var, og lejermålsbøderne kan ikke opretholde hans økonomi, heller ikke sagefald og andet, som tilfaldt ham i kraft af privilegierne. På trods af bortforpagtningen smuldrede pengene, uden at det synes at gå op for justitsråden, hvor slet det efterhånden stod til.

Efter sin egen opfattelse er Michael Mule altid kun i en rent øjeblikkelig mangel på likvid kapital. Senere vil han komme til penge igen og laver derfor regning både her og der, klatlåner sig frem og får ikke klareret igen, hvilket skifteregnskabet udviser.

Et udslag af den øjeblikkelige mangel på likvid kapital er, at han belønner sine hjælpere med gaver i stedet for regulær aflønning og lover at optage dem i sit testamente, hvilket han gør langs af sted, uden at man i hvert fald får øje på, at han har haft det mindste blik for det beløb, som var til rådighed helt til den 30. december 1771, da han fik Morten Dahl, Schickballegård, til at indrette sig et gravmæle i Gauerslund kirke og selv bekoste indretningen mod løfte om betaling i testamentet.

Og folk gik med på det. De må have haft tiltro til, at der var midler bag løfterne, måske også haft respekt for justitsråden, så de ikke ville protestere, og derigennem afslører hans karakter sig for os. Selv om han faktisk

ender i en menneskelig tragedie, er han en stor mand på egnen og kan bøje folk under sin vilje.

Mere og mere isoleret glider de to gamle menneskers tid hen, mere og mere afhængig bliver de af deres omgivelser. Han er til tider sengeliggende i flere dage, uden at det forlyder, hvad han fejler. Han ligger blot med ansigtet mod væggen og vil ikke tale med nogen. Jomfru Ulrikka mente, at det var tegn på, at han gik i barndom. Gårdens drift klares helt af Christian Hvas, og i huset har de to gamle om sig nogle unge piger, som de synes at have knyttet meget nær til sig.

En af disse piger var jomfru Ulrikka Antonette Stolpenberg, »min Hierte Jomfrue« kaldte justitsråden hende. Da hun rejste lovede han at indføre hende i sit testamente med 650 rdl. for hendes enestående væremåde over for ham og hans hustru. En anden pige var fra Vejle og hed Hedvig Schurmann. Hun var der i 2 år og skulle have 10 rdl. om året; men da hun rejste i 1771, fik hun ingen penge, men derimod også løfte om at blive indført i testamentet. Hun skulle have 500 rdl.

Faderen gjorde nogle ophævelser i den anledning, men blev foreholdt, at hun i de to år, hun havde været der, i den grad var blevet overøst med gaver af justitsråden, at de måtte betragtes som løn, og det kunne han også godt indse.

Det siges ikke, hvem der foreholdt faderen dette; men justitsråden selv har det formentlig ikke været. Snarere en, som ikke har kunnet forhindre den stort anlagte gaveuddeling, men nu bag efter søgte at rette op på urimeligheederne, og så kan der næsten kun være tale om én person. Motivet kan have været af fuldkommen uselvisk art. Det er også muligt, at mere selviske tanker lå bag. Hvad der er mest sandsynligt, skal udviklingen vise.

Den person, som nu træder frem fra baggrunden og gør sig gældende, har opholdt sig en tid på gården, hvor længe vides ikke, men længe nok til, at hun er blevet en uundværlig faktor i ægteparret Mules tilværelse. Hendes navn er Sophie Magdalene Lovise Bendsen, og i 1766 var hun 20 år gammel.

Det fremgår heller ikke, hvilken funktion, jomfru Sophie havde i huset. Af kirkebogen ses imidlertid, at hun 3. søndag e. p. 1766 var gudmor til den ene af de to tvillingdrenge, Stephen Dahl, Schickballegård, havde i kirke, og da kaldes hun af præsten »Velældle Jomfru Bendtsen af Hvilsbjerggård i Andkiær«.

Denne benævnelse udelukker, at hun var almindeligt tyende på gården, for i så fald ville der have stået »i condition hos« eller »tienende hos« eller »Karl eller Pige hos«. Hendes tilknytning til justitsråden og hans hustru må have haft en anden karakter.

Når man tager i betragtning, hvor højt værdsat jomfru Sophie var af de to gamle mennesker, hvilket senere vil fremgå, er det nærliggende at antage, at hun var, hvad man kan kalde den gode ånd i huset. Jo mere, justitsrådens åndsevner aftog og kræfterne med, jo mere blev lagt over på hende, og hun, hvis virkemiddel synes at have været kærlig omsorg, blev for ægteparret Mule i deres hjælpeløshed indbegrebet af alt godt.

Hun og den unge forpagter Christian Hvas fik et godt øje til hinanden. Sammen deltog de i den lokale overklasses selskabelighed, og som faddere ved barnedåb finder vi dem sammen med madamme Steenberg, Sr. Werner Winkler og kieriste, jomfrue Lucresia Arabelle Cario fra præstegården, jomfru Kaalund samme sted, Peder Goldbech, i condition hos justitsråden, assessor Bolvig, Nebbegård, landmåler Bie, hr. Schousboes jomfru datter fra Gauerslund præstegård og familierne Mons. Simon Dahl, Brøndsted mølle, Stub m. fl.

Det er sandsynligt, at venskabet med jomfru Sophie har bevirket, at Christian Hvas også blev godtaget af justitsråden og hans hustru, og at deres kærlighed til hende tillige blev overført på ham, og dermed er han blevet dem lige så uundværlig, som hun var.

Begivenhederne skred hurtigt frem, og 9. august 1766 blev de to efter kongelig bevilling uden trolovelse og uden forlovere viet på Hvilsbjerggård af pastor H. Schousboe. Datoen kender vi fra en rykkerskrivelse, præsten sendte Christian Hvas den 12. januar 1767, om at betale kopulationspengene til amtet.

Initiativtageren til dette bryllup på Hvilsbjerggård må have været ægteparret Mule som ejere af gården, ellers var det blevet holdt et andet sted, og motivet kan kun have været, at de har ønsket at give udtryk for en vis hengivenhed over for de unge mennesker.

Man lægger også mærke til, at præsten ingen forlovere kræver. De var påbudt i loven og skulle være en sikkerhed for ham, når de med deres underskrift garanterede, at brudgommen opfyldte de krav, som loven stillede til ham for ægteskabs indgåelse, at præsten ikke senere skulle komme i forlegenhed.

Pastor Schousboe har altså ment, trods det korte bekendtskab, han havde med Christian Hvas, at han kunne se bort herfra, hvilket må have været udtryk for en ret nær personlig kontakt, og funderer man over, hvad der eventuelt kunne ligge bag, får man uvilkårligt den tanke, at måske stod flere bag Michael Mules handel på auktionen på Kolding rådhus den 30. maj 1765. Præsten kan udmærket have stået bag. Det ville også være i hans interesse, om kirken kunne blive ejet af sognets beboere. Der er noget i det følgende, som bliver mere forklarligt ved denne antagelse.

Det næste, som skete, var, at justitsråden den 7. december 1768 gav forpagterparret et mundtligt løfte. Under hvilken form dette løfte fremtrådte, kender vi ikke; men det drejede sig om, at forpagterparret efter justitsrådens og hans hustrus død skulle arve gården. Hvorledes dette løfte er fremkaldt, kan der kun gisnes om, og det blev der også fra medarvingernes side; men i hvert fald må det have været udtryk for det forhold, som bestod mellem de to parter.

Herefter oprettede ægteparret Mule testamente, at den længstlevende skulle arve hele formuen. Det blev konfirmeret den 24. februar 1769. Da var Maren Lotterup imidlertid død. Hun blev begravet 19. december 1768.

På årsdagen for sit mundtlige løfte, den 7. december 1769, gjorde justitsråden den første tilføjelse til testamentet, som vi kender, gående ud på, at efter hans død skulle der ikke holdes auktion over hans ejendom, »men gives og foræres (forpagterparret) til belønning for al beviste tieniste min afdøde Hustrue i live, samt os begge Baade før og efter vores død, høste saaledes frugter af min Hustrues og min sidste Villie«.

Hermed var Christian Hvas og Sophie indsat som hovedarvinger, idet de først var indført for 1000 rdl. kontant og alt justitsrådens indbo ifølge specifikation. Desuden skulle Sophie overtage Hvilsbjerggård og Gauerslund kirke for ialt 10.000 rdl., hvorfra gik »de kongelige penge«, kirken 3600 rdl. og Hvilsbjerggård 640 rdl., som skulle forrentes. Videre fragik de 1000 rdl., de arvede kontant, så restkøbesummen blev 4760 rdl., foruden noget løs gæld, justitsråden havde til forskellig side.

Af andre, som til forskellig tid var optaget i testamentet, kan nævnes:

| | |
|---|---|
| Ulrikka Antonette Stolpenberg, indført 17. marts 1769, altså en ældre indførsel end forpagterparrets | 650 rdl. |
| Bente og Barbra Margrete Mule, hver 500 rdl., indført 27. juni 1771 | 1000 rdl. |
| Hedvig Schurmann, indført 13. september 1771 | 500 rdl. |
| Justitsrådens kones søsterdatters søn, leutnant Enevold Bolvig (Nebbegård) | 1000 rdl. |
| Hans Hartmann Bendsen, Sophies broder | 300 rdl. |
| Stephan Pedersen Dahl, Schickballegaard, til den åbne begravelse, 30 december 1771 | 300 rdl. |

Hvor god Sophie end havde været mod justitsråden og hans hustru, var dette testamente en overraskelse. Familien var udelukket på nogle enkelte unge mennesker nær, og helt fremmede var kommet i stedet. Det er forståeligt, at der både fremkom overraskelse og harme.

Men hvad var der sket? — Havde forpagterparret med denne ændring i testamentet endelig nået deres mål. Måske kan det være et fingerpeg i retning af, hvor godt det hele var tilrettelagt, at Christian Hvas den 6. januar 1770, kun en måned efter tilføjelsen i testamentet, kunne gå til pastor Steenberg og

selvejergårdmand Niels Thomsen i Breining og lave en købekontrakt om, at de til sin tid skulle overtage Gauerslund kirke for 8750 rdl., så Christian Hvas sad tilbage alene med Hvilsbjerggård med 19 huse for 1250 rdl. (»Slægten Hvas«). Så hurtig en ordning må da vist forudsætte en aftale.

Der var dog også andre, som beskæftigede sig med tilføjelsen til dette testamente, for 19. februar 1770 kom en tilføjelse, som i hvert fald forudsætter forskellige meningsudvekslinger. Den lyder:

Som jeg erfarer forud saa uventl: hos en og anden af Vedkommende misundelses Historie imod dette mit forfattede Testamente, altsaa Jeg Aarsagelig her ikke alleene Bekiendtgør denne Sandhed, at jeg ei i nogen Maade af min Sl: Hustrues og mine Arvinger haft nogen slags fordel, i den sted i saa mange ting største nachdel, tab og Skade, saa ingen Deel dennem noget pligtigt at igien Gielde, hvad heller (i stedet for) her imod en og anden Arving findes tillagt maae den alvidende Gud bedst dømme skeer af en naturlig Kierlighed. Midlertid indmeldte Excekutores Testamento dette mit Testamentes (Jørgen Hvas de Lindenpalm og pastor Elling i Smidstrup) Forsvar at fuldføre end ydermere hermed Autoriserer at Tractere Slige unyttige Misundere, ligesom de finder billigt og ret at miste alt, hvis (hvad) udi dette mit Testamente er dem tillagt, samme anvende imod disse fortrædelige og overmaade Skarns gemytter det behøvende Rester ad pius Usus!

Det er i hovedsagen temmelig klart. Nogle af slægten var ikke tilfreds og ville måske gøre anstalter til at få testamentet omstødt. Derfor foretog justitsråden denne tilføjelse.

Men endnu et par overraskelser ventede. Det måtte være blevet klart for nogle af de omkringstående, at justitsrådens økonomi forværredes. I hvert fald kunne Christian Hvas se det. Det var også til at overse, hvor længe justitsråden i det hele taget kunne holde det gående økonomisk. Forpagterparret ønskede ikke at se deres arvechancer forsvinde og heller ikke testamentet omstødt.

I foråret 1772 fik de derfor justitsråden overtalt til at lade dem overtage deres arvepart. Skødet blev udstedt den 24. april 1772 og bevidnet af præsterne Elling og Schousboe. Ligeledes overtog de alt indboet og de må også have overtaget de 1000 rdl., som de skulle have kontant. Justitsråden blev boende på gården, men uden at eje andet end en kiste og et par skabe til sine få ejendele. Det var en regulær handel og i fuld overensstemmelse med testamentet. (Koldinghus amts skøde- og panteprotokol).

Nu var Christian Hvas proprietær og største lodsejer i sognet og tillige kirkeejer. Det næste skridt, han foretog, var, at Sophies broder, cand. theol. Hans Hartmann Bendsen, fra 1. maj blev degn ved Gauerslund kirke og skoleholder samme sted for børnene fra Gauerslund, Breining og Børkop efter Jep Thygesen Gandrups død, som havde for langt til den kongelige skole i

Andkjær. Uden tvivl er denne ansættelse sket med pastor Steenbergs og Niels Thomsens billigelse, og formentlig må man se handelen med Gauerslund kirke, pastor Steenbergs ansættelse som kapellan og Hans Hartmann Bendsens som degn som dele af en samlet plan. Ligeledes at provst Høstmarks panteobligation på 3600 rdl. blev indløst 1. maj og erstattet af et lån lige så stort hos amtmand Klingenborg i Horsens. Endvidere ses, at en obligation, som ejedes af assessor Schmidt i samme by blev indfriet 7. maj ved hjælp af et lån hos købmand Lorentz Lock, Horsens. Langs af sted blev lån optaget og indfriet, indtil skødet endelig blev udstedt 21. juni 1780 »efter forskellige vanskeligheder«. Da overtog også Steenberg og Niels Thomsen Gauerslund kirke, som derefter 4. august 1794 overgik i sognebeboernes eje.

Den 8. december 1772 klokken 2 om natten døde Michael Johannes Mule. Samme dag anmeldte Christian Hvas dødsfaldet i skifteretten på Koldinghus til fuldmægtig Schønau og skrev:

I nat klokken 2 slet behagede det Gud at bortkalde hr. Justitz Raad Mule fra dette jordiske til det evige, hvilket jeg herved anmelder for Dem, og tillige ydmygst beder, at De ville have den godhed at melde for Amtets Høy Øfrighed.

Dagen efter kom skifteretten. Christian Hvas var nærværende, og sognefogeden, Peder Kring, blev boets tilsynsværge, hvorefter det blev forseglet for 30 dage til den 8. januar 1773, så folk med krav på boet kunne melde sig.

8. januar mødte skifteretten atter og brød forseglingen. Christian Hvas meddelte, at af den afdødes ejendele var der kun 1 kiste og 2 skabe, hvori en del klæder opbevaredes, Resten tilhørte ham.

Det ses ikke, at man beskæftigede sig mere med dette spørgsmål, da man fandt testamentet sammen med andre papirer.

Herefter gik man over til i en række møder at få klarhed over aktiver og passiver, og den 26. november 1774 sluttedes skiftet med det bedrøvelige resultat, at boet var insolvent, så en række arvtagere fik intet. Ulrikka Antonette Stolpenberg krævede skødet på Hvilsbjerggård og Gauerslund kirke omstødt, idet hun hævdede, at forpagteren havde misbrugt justitsrådens sygdom til at erhverve ejendommene, idet denne faktisk gik i barndom. I modsat fald forlangte hun sin arvepart udbetalt af ham. Hun havde fået udbetalt 3 rdl. 1 sk. Stephen Dahl, som havde brugt 145 rdl. til gravstedet fik kun 15 - 1 - 11.

Christian Hvas nægtede at udbetale pengene, og den 24. august 1775 blev en provsteret afholdt i Pjedsted skolehus. Her hævdede jomfru Ulrikka, at det var »en ubillighed, at han (Christian Hvas) alene skulle nyde godt af testamentet, men fik ikke medhold.

Først i 1780 fik Christian Hvas skøde på Hvilsbjerggård og Gauerslund kirke og overdrog straks kirken til de nye ejere. I tidens løb ombyggede han Hvilsbejrggård fra grunden, og i 1797 døde han.

*11.*

Hans Hartmann Bendsen var født 1735 (folket. 1801). Han blev student fra Frederiksborg 1755, derefter, ifølge matrk. for Københavns universitet, indskrevet der (rigsark.) og sagdes at have taget attestas (Hans Høxbroe), ligesom han også kaldes cand. theol. (M. M.s test.).

Ved tiltrædelse af stillingen i Gauerslund var han altså 37 år og må have været cand. theol. i omkring 12 år; men præstekald havde han ikke haft (Wiberg), og det ligger i luften, at han heller ikke har kunnet få et, og at det var Sophie, som hjalp ham i kraft af, at hendes mand både var største lodsejer i sognet og kirkeejer, i kraft heraf besad han kaldsretten både ved kirken og skolen, og hun må have været i fuld enighed herom med de kommende ejere og begge præster, hvoraf man nok må regne Steenberg, den forrige præsts søn, som successor. I 1773 blev han da også gift med pastor Schousboes eneste barn, datteren, Anne Margrethe Hansdatter Schousboe, kun 16 år. I denne forbindelse er det måske værd at lægge mærke til, at successor var han i hvert fald ikke blevet uden kirkeejerens samtykke. Der har været mulighed her for at få adskilligt ordnet.

Det var ikke usædvanligt, at en cand. theol. blev degn; men sædvanligvis ville en mand med den uddannelse betragte kaldet som midlertidigt og stræbe efter at få ansættelse som præst.

Efterhånden som vi stifter nærmere bekendtskab med Hans Hartmann Bendsen, kommer vi også ind på, at det har nok også har været hans hensigt, for han fandt sig aldrig hjemme hverken i degne- eller skoleholderembedet. Det kan også hænde, at han i kraft af sin særlige situation som Sophies broder i virkeligheden har set bort fra en sådan foreløbig og langt ydmygere stilling som degn og nærmest betragtet sig som præstens medhjælper og ligeberettigede: men her forregnede han sig, skønt pastor Schousboe alle dage forblev langmodig over for ham, og han fik aldrig lejlighed til at føle sig som præstens jævnbyrdige, selv om han i hele sin embedstid forsøgte at blive det.

Degn Bendsen kom derfor ud for så voldsomme skuffelser på dette område, at de nærmest fik karakter af fortvivlelse, måske sindssyge, og afstedkom de mærkværdigste reaktioner. Med bestemthed kan ikke siges, hvornår det indtraf, men formentlig ret hurtigt. Foreløbig blev han dog 8. oktober 1773 viet i Eltang kirke til Johanne Henriksdatter, der var 14 år yngre end han. Hun vandrer ind i ægteskabet med vor dybeste medfølelse, for allerede året efter var striden mellem hendes mand og præsten i fuld gang og med voldsomme udslag.

En af de umiddelbare årsager hertil var skolen. Omgang med børn var ikke noget for degn Bendsen. Med de høje forestillinger, han havde, om sit personlige kald, anså han skoleholderiet for nedværdigende og opholdt sig gerne ved, at der ikke stod noget herom i hans kaldsbrev. Udtrykket »billig beta-

ling«, som var brugt i kollatsen i forbindelse med hans skolearbejde, beskæftigede han sig også med, for det mente han ikke, han fik.

Følgerne af hans manglende lyst til dette arbejde udeblev selvfølgelig ikke. Mange forældre holdt deres børn hjemme og læste selv med dem eller satte dem i en anden skole. Derved mindskedes skolepengene, højtidsofferet, og degnekornet ser ud til at være faldet til ca. en trediedel. — Til stor fortrydelse for degnen, der ikke kunne indse årsagen hertil.

Mere og mere fik hele foretagendet præg af én stor misforståelse af en velmenende søster, for hvem det må have været en frygtelig pine at overvære, hvorledes det gik ham.

Det værste var dog, at det slår én, at degn Bendsen faktisk ikke var i stand til at erkende sin situation. Derfor kunne han heller ikke acceptere, som det gik ham, og fandt, at hans øvrighed gjorde ham stor uret, både ud fra kristendommens grundsætninger og på grund af hans uddannelse, men besynderligt nok ikke på en selvhævdende facon, snarere ydmygt. Han ligner en mand, som er havareret, bogstavelig talt strandet med sine forventninger og nu ligger og hugger i skuffelsernes havstok, og medens han langsomt går til, danner han sig de mærkværdige forestillinger om, hvad årsagen hertil dog kunne være.

Tilsyneladende foretog søsteren sig intet i den anledning. Hun har sikkert været i stand til at erkende hans situation og gorde intet forsøg på at forbedre den, hvorimod hun, ifølge bemærkninger på folketællingslisten, senere hjalp familien, der da fik af fattigkassen, og tog to af hans døtre til sig, og i hendes testamente står børnene opført som arvinger.

Var degn Bendsen »sindssyg«. — Det er faktisk episodens mest påtrængende spørgsmål. — Gik han under i det ukærlige gejstlige bureaukrati med dets rangfølge og magtbud?

Hjemme må det have været et helvede for hustruen og de 6 børn, efterhånden som hendes mand ophørte at fungere. I det følgende vil vi prøve at betragte ham på hans lidelses vej.

*12.*

Et problem meldte sig omgående, som nødvendigvis måtte drøftes med sognepræsten, så væsentlig, som det var. Degnen kunne ikke synge.

— En degn, som ikke kan synge! — Kan det tænkes? spurgte man. (DL 2-15-3).

Manglende sangevner var en så væsentlig gene for en degn, hvis fornemste opgave netop var at lede kirkesangen, at degn Bendsen næppe havde fået stillingen, hvis saglige hensyn havde været afgørende. Uden ledsagelse af orgel og i en altid kold kirke stilledes der netop store krav til en degns stemme-

kraft, og manglede den, kunne det være afskedigelsesgrund, hvilket også blev påpeget over for pastor Schousboe.

Han benyttede sig imidlertid ikke heraf. I stedet søgte han at hjælpe degnen med at synge for, og selv da situationen var aller mest pinagtig, ses ikke, at sognepræsten i noget tilfælde prøvede at få ham afskediget.

Formanet, retledet og truet, endog suspenderet, ialt 3 gange blev han; men ikke et ord høres om afsked før i 1796, og da var det kancelliet, som ønskede det.

Det tyder på, at degn Bendsen trods alt indtog en særstilling, og det har nok været i kraft af de aftaler, gejstligheden havde været med i.

Degnen ville imidlertid ikke have hjælp af præsten til sangen. Han skulle nok selv synge for og søgte derfor hver gang at komme først, hvilket ikke var heldigt, for han kunne hverken ramme tonen eller et passende tempo. Resultatet blev, at ikke alene ødelagdes kirkesangen; men sangkonkurrencen mellem præst og degn skabte pinlige situationer og latterliggjorde gudstjenesten.

Aftalen blev så, at skoleholder Nis Nielsen Barsøe i Andkjær skulle lede kirkesangen og have en vis betaling af degn Bendsen derfor. Det øvrige vedrørende kirketjenesten skulle han selv tage sig af.

En tid gik dette samarbejde udmærket; men så overholdt degnen ikke aftalen, og Barsøe holdt op. Nu ville degn Bendsen selv synge, og så gik det helt galt med kirkesangen.

Det altoverskyggende problem var økonomien. Nu er det jo sådan, at den indkomst, en er godt tilfreds med og klarer sig fint med, anser en anden for helt utilstrækkelig.

Med forgængeren, Jep Thygesen Gandrup, forholdt det sig f. eks. således, at han endog kunne lægge penge op og magtede at reparere og udvide skolehuset. Oprindelig var skolehuset degnebolig; men i Jacob Ursins tid blev det lejet ud og forfaldt, og da Gandrup kom til, gjorde han det i stand og tog selv bolig i det.

Det var man meget optaget af i sognet og anså det for noget af en bedrift, og som belønning herfor, fik Gandrup et tilskud af kongen på 50 rdl.

Så kom efterfølgeren og klagede sig. Han kunne ikke få pengene til at slå til, og så foreholdt man ham, hvordan Gandrup kunne; men det ville degn Bendsen ikke anerkende. Han sagde, at Gandrup havde penge på rente, og så havde han ingen børn. Derfor klarede han sig. Kun delvis var dette rigtigt, for de penge, Gandrup havde, havde han sparet sammen i kaldet; men han var en stille og nøjsom mand, højt agtet og respekteret over alt i sognet, og derfor var hans offer og accidenser også store.

Ikke mindre afhænger ens økonomi af, hvem man sætter sig i relation til. Nogle skeler helst til dem, der har det bedre, hvorefter vedkommendes for-

brug automatisk stiger, og dermed almindelig utilfredshed med, hvorledes man har det, og at pengene ikke kan slå til, breder sig, og dermed er vi inde på degnens andet problem.

Degn Bendsen kom aldrig over, at han ikke blev præst eller ligeberettiget med denne, og så længe, han sad i embedet, opponerede han herimod ved at nægte at udføre de pligter, som nu engang var degnen pålagt, enten direkte i loven eller igennem, at degnen skulle være præsten hørig og lydig.

Selvfølgelig kendte han kravene, før han tiltrådte kaldet (DL 2-15-6), men betragtede dem da som en foreløbig pligt. Da denne illusion forsvandt, påberåbte han sig, at det og det var det ikke hans pligt at udføre, og det og det arbejde fik præsten betaling for, og så måtte han også selv udføre det, idet hans hovedsynspunkt var ligeberettigelse.

Intenst og kompromisløst udførte han denne opposition uden i ringeste måde at skele til, hvad følgerne heraf for ham selv og hans familie måtte blive, somme tider så hen i vejret, at man tror, at han søgte trøst i et martyrium, eller oppositionen var en trodsig erstatning for den ikke opnåede gejstlige magtposition.

I 25 år varede hans opposition. Det lyder lige forfærdeligt for alle parter. I samfulde 25 år blev han ustandselig af sine myndigheder advaret. Nu kunne man ikke tolerere hans opsætsighed længere, fik tilkendegivet sine overordnedes mishag, modtog trusler om mulkt og straf, blev suspenderet, medens hans gæld blev betalt, og derefter genindsat, blev bedt om nu endelig at udføre sine pligter og vise sin sognepræst ærbødighed og lydighed.

Og med lige stor udholdenhed sagde degnen nej, undtagen til at vise ærbødighed, derimod i høj grad til at vise lydighed, bad blot provst og biskop ikke tage ham det unådigt op, for han kunne ikke andet, om det skulle koste ham hans liv.

I denne sindsstemning var det, at han den 5. april 1791 meddelte provsten, der anmodede ham om at komme op på præstegården i anledning af en irettesættelse af biskoppen, at han kunne ikke gå den lange vej. Derfor bad han ærbødigst, at provsten ville have den godhed at sende ham »den høie ordre«, eller — »Forlad mig min Dristighed — om De ville have den Uleylighed at komme her hos mig«.

Der var imidlertid også andre end præsten, der ikke anerkendte degnens holdning. Forældrene sagde, at han ikke passede skolen, og at det var derfor, hans indkomster dalede. Sluttelig tog de, med provstens samtykke, en anden skoleholder. De kunne ikke være tjent med hans skolehold, sagde de.

Degnen derimod angav som grund til dette skridt, at der var kommet en mand til sognet, Jens Jagd hed han, som skulle have af fattigkassen, og så sagde bønderne, at han lige så godt kunne holde skole for deres børn. Så var

de fri for også at betale til degnen. Resultatet blev, at degnen holdt helt op med at holde skole og brugte skolerummet til faresti. Derefter forfaldt det, og tømmeret forsvandt.

Det mest foruroligende var dog forholdet til sognepræsten. Vor antagelse angående grunden til vanskelighederne får vi bekræftet i Hans Høxbroes senere anklagetale, hvori han blandt andet sagde:

. . . Manden vil lege Forstander for den offentlige Gudstjeneste i Gauerslund og egenmægtig giøre Forandring i den; hvorover jeg undres saa meget mindre, eftersom han tror, at Degn hedder paa latin Diaconus, Medtjener, Comminister, Capellan, og mener, at imellem sig og Præsten er det samme Forhold som imellem en Herredsskriver og en Herredsfoged. Det turde dog være en Misregning, grundet i Følelsen af, at man og een Gang har studeret, og maaske tillige i Tungsindighed over, at man som Attestat ej er blevet det, man kunne være bleven. — Manden, hvis Stilling er saadan, fortjener Medlidenhed, men undertrykke bør han efterhaanden disse følelser, og især uden Hensyn til andres større Held, fyldestgiøre de Kaldspligter, han modtog, og som ernærer ham. — Lovene fordrer ubetinget lydighed . . . . !

Et andet sted hedder det, at Hans Hartmann Bendsens forhold til øvrigheden var en »ulige og ulykkelig kamp«, og hvad gælder den? spørges der. — »Er Modstanden saa hæftig, fordi Sognepræsten vil fordre af sin Degn, at han paa Præstens vegne skulle modtage Tiende af Korn og Qvæg, eller Herredsprovsten vil forbyde ham at røge Tobak i sin Nærværelse, eller Biskoppen ei tillader ham at være i den Stue, hvor han selv er«?

Efter Hans Høxbroes mening var årsagen den enkle, at degnen ikke udførte sine pligter. For os at se var denne synsmåde lovlig enkel; men i hvert fald afsløres i det sidste stykke en nærmest uhyggelig kløft mellem kirkens tjenere.

*13.*

Søndag den 17. april 1774 skulle der være altergang i Gauerslund kirke, og i den anledning hørte det til degnens pligter at hente vinen og brødet og Vasa sacra, kalken og disken, i præstegården og bringe det tilbage igen efter gudstjenesten; men den morgen var degnen ikke kommet, da præsten stod og ville gå.

Præsten kunne have ventet lidt. Det viste sig nemlig, at han havde tid nok. Ville han ikke det, kunne han selv have taget tingene med. Der var kun kort til kirken, og der var da kun sket det, at degnen så var gået forgæves.

Imidlertid gjorde præsten ingen af delene. Derimod gik han over i kirken, og da degnen kom, bebrejdede han ham, at han ikke havde hentet, hvad de skulle bruge.

Hvad her efter skete, er kun mangelfuldt oplyst. Vi har det kun gennem præsten, og da han var yderst ophidset, da han greb pennen for at klage over degnen, er det ikke sikkert, at han har forklaret sig særlig objektivt. Således refererer han kun degnens svar på spørgsmålet om, hvorfor han ikke var kommet, ikke, hvad præsten sagde, eller hvad de iøvrigt drøftede i menighedens påhør inden gudstjenestens begyndelse, eller hvad der foranledigede, at degnen på et senere tidspunkt blev så vred, at han nægtede at hente tingene og stillede sig i en stol nede i kirken, så præsten ikke kunne komme i kontakt med ham. Det hele var jo ikke så forfærdeligt, og i hvert fald havde der været tid til at få det i orden, hvis de havde ladet være med at diskutere.

På præstens spørgsmål om, hvorfor han ikke var kommet, svarede degnen:
— Fordi Eders Klokke gaar foran min!

I grunden var spørgsmålet hermed klaret, og fejlen behøver ikke at have været degnens.

Imidlertid var præsten meget vred, og efter en tid sendte han skoleholder Barsøe ned for at sige, at nu skulle tingene hentes, og degnen må have hentet dem, for altergangen foregik, som den skulle; men efter gudstjenesten blev de ikke bragt tilbage til præstegården. Brødet og vinen lod degnen blive i kirken, kalken og disken tog han med sig hjem, og så tog han forøvrigt bort om eftermiddagen.

Præsten blev fuldstændig perpleks, da det gik op for ham, hvad der var sket. — Sæt han var blevet kaldt ud for at berette en syg. Han kunne ikke have gjort det, fordi han ikke havde de hellige kar.

Mandag morgen sendte han bud efter degnen. Nu skulle denne sættes på plads, så sligt ikke skete en anden gang. Hans reaktion kan tyde på, at det var første gang, præsten og degnen tørnede sammen. Hvor spændt situationen var, fremgår af, at præsten ikke havde ventet, at degnen var kommet.

Men det gjorde han, og præsten indledede samtalen med at anmode ham om at hente vinen og brødet og de hellige kar.

Måske var det ikke videre taktisk klogt af præsten straks at fare løs på degnen, for denne sagde rent ud nej. Det var ikke hans pligt, men præstens, som fik betalingen for det gennem præstegårdsavlingen.

Deri var præsten temmelig sikkert ikke enig med ham, og under den diskussion, som udspandt sig, drøftede de flere punkter, der nu også blev kontroversielle. Blandt andet var de inde på at føre »Communion-Bogen«, hvori de personer blev indført, som tegnede sig til skrifte og altergang den næste søndag. Degnen havde bogen, men ville ikke længere føre den, for det var heller ikke hans pligt, mente han.

Selvfølgelig argumenterede præsten for det modsatte, og diskussionen endte med, at degnen lovede at fortsætte, men kun, hvis præsten ville anse det for en tjeneste og høflighed, og det må han være gået ind på.

Problemerne blev dog ikke ordnet anderledes, end at præsten tirsdag den 19. april klagede sin nød til provsten:

. . . Jeg nødsages til at andrage min Degns slette Opførsel for om mueligt at faa ham veiledet til en grundig kundskab om sit Embeds pligter, »om jeg bør fordrage og fordøie sligt af min Degn. — Her staar jeg, ligesom tilforn, dog noget tankefuld over slige Degne-Complimenter«.

Pastor Schousboe bad om provstens assistance, og denne forlangte en erklæring af degnen, men ytrede dog ønske om, at sagen måtte blive ordnet i mindelighed.

Det var degnen også parat til. Veloplagt og kort svarede han provsten, at det gjorde ham hjertelig ondt, at han skulle give præsten, som han altid havde levet i god forståelse med, anledning til at klage. Han ville agte det for sin største glæde, om de herefter kunne omgås i enighed og kærlighed og håbede, at denne lille overilelse måtte være glemt.

Mon provst Bang forstod brevet?

— Omgås i enighed og kærlighed. Det ville degnen agte for sin største glæde — men ikke for sin pligt, og det havde han gjort hele tiden, men måske ikke oplevet det. Nu havde de fået talt ud om tingene, så skulle der være mulighed; men der var ikke noget med underkastelse, bøn om tilgivelse, lydighed osv.

Degnen gav her udtryk for, hvad der var hans syn på præste- og degnegerningen, og han gentog det i alle årene, men blev ikke forstået.

Det var faktisk trist — for kirkens skyld. Ikke alle var lige for Herren, og skaden blev ikke udbedret, tværtimod bredte den sig til degnens øvrige pligter, hjælpe præsten med messeklæderne, bringe sygelisten med navnene på dem, der skulle holdes bøn for, på prædikestolen, gå med tavlen under prædiken og samle penge ind til de fattige, læse bønnen i kordøren, bringe præstens embedsbreve ud (DL 2-15-7) og hjælpe til med ekstraskat-mandtallernes udfærdigelse m. m., for sognepræsten ville ikke lade ham være ligeberettiget.

I en skrivelse af 4. december 1794 til provst Bang gjorde degn Bendsen rede for sit syn:

. . . Når Guds ære er formaalet for menneskers handlinger, da gaar det vel, men naar nogen under skin af at søge Guds Ære, søger sin egen, gaar det ikke saa vel.

Og her tænker degnen formentlig på den lokale gejstlighed.

— Religionen var et påskud og ophøiede en Tiid de romerske Paver over Xstenhedens Regentere, og da vor Religion er opspiret af den Catolske, er det at beklage, at i den stand, som skulle være som mønster for andre, dog i den findes mest Anledning til Misfornøielse. —

En Dommer paa sin Domstol, den retfærdige Guds Billede, ved Siden af ham en Skriver, mon denne er paalagt at befordre Breve for hiin, eller meere, som Evangelii Prædikanterne forlanger af deres ved siden havende. — Jeg overlader Deres Velærværdighed at betænke, om det ikke strider mod Xsti eget Exempel, der ikke søgte sin Ære, Joh. 8,50, som toede sine Disciples Fødder, Jo. 13,5, og i Særdeleshed advarede derimod, Math. 20,26.

At den høyærværdige Altarens Sacramente er frit for alle naadehungrige, stemmer overens med Xsti egne Ord, Math. 24,45 fl., men jeg overlader Deres Velærværdighed at betænke: Om det er absolut nødvendigt at Afløsninger skal modtages afsides paa Knæ, da jeg synes, det kommer Guds Ære fornær, Ef. 48,11. En Engel tør ikke modtage det af Mennesker. Peder ville ikke modtage det af Høvedsmanden, Act. 10,26 og Apoc. 19,10. —

Provstebrevene er opkomne i Vanvittighedens Tiid, strax efter Reformationen havde Præsterne nok ikke frie Præstegaarde som nu, jeg overlader Deres Velærværdighed at betænke, hvem der have bedst Evne og Lejlighed, nu at befordre dem. —

Gud forlade os, at der skulle være trætte om at føre Kalk og Disk til og fra Kirken, men hvad forholder det? Den Jord, som Præsten haver derfor i Fæste, dyrkes af Folk, som hver Søn- og Helligdag gaar fra Præstegaarden til Kirken og tilbage igen, disse maa ikke tage den med, fordi Degnen skal hente den, og det ofte gennem stoer Morads og Søel. — Jeg overlader Deres Velærværdighed, og alle upartisk retsindige at dømme, om det ikke var billig, at Degnen havde den Jord, paa samme Vilkaar, da Præsten kunne undvære den, og Degnen trænger haardt dertil.

Her indvendes vel, at en Degn haver intet at bestille, men jeg overlader Deres Velærværdighed at betænke: Om en Degn ikke kunne lette Byrden for Præsten, med at have omsorg for de fattige, hvortil de første Diaconi bleve udvalgte, med at efterfølge Pauli Formaning, 1. Thes. 5,14, og meere kunde der være at forrette, som sigter til Guds allerhelligste Navns Ære. —

Det er ikke sindsforvirrede ord, degnen her udtaler, for de handler om ting, som burde være soleklare. På dette sted er man mest tilbøjelig til at mene, at manden blot var forud for sin tid.

Den 2. august 1785 skrev degnen til pastor Steenberg i anledning af, at han ikke ville møde i præstegården til udarbejdelse af mandtallerne og ligning i ekstraskat. Pastor Schousboe døde dette år.

Den sande Aarsag, hvorfor jeg ikke har mødt til mandtallernes Forfattelse, er: at min Samvittighed forbyder mig det. — Der kom en stor Guds Vrede over Israel, da David lod Folket tælle. Det er langt fra, at jeg vil afvende nogen fra at give den Skat, det er og langt fra, at jeg vil vegre mig ved at bære denne Byrde, saavidt mine Skuldre kan taale, til Kongens og Rigernes Gavn; men jeg ville alleene ønske, at Landets Fader vidste, hvor stærk den

tunge Byrde trykkede hans fattige Børn, da er jeg vis paa, han af faderlig Ømhed lindrede den. Jeg ser ikke min Forretning som andet end at plage den fattige, det forkaster min Samvittighed mig. Samvittighedsfrihed tillades jo i større Ting, derfor mener jeg, at ingen vil tvinge den, handle imod den tør jeg ikke. Det giør jeg ikke, Ney! — Da jeg holder ved Troe og Lænke, veed jeg ikke, hvorvidt Kiærlighed er mig tilladt, derfor vil jeg udbede mig, at han vil på Søndag lade sine Folk, som gaar til og fra Kirke, tage vasa sacra med sig paa det, at der ikke skal ske Forargelse i Guds Hus, da jeg saa snart mueligt, nærmere vil give mine Tanker tilkiende herom.

Den 1. november skrev han: Jeg har tilforn sagt og skrevet Dem mine Tanker, jeg ved vel, at De ikke kan fritage mig for at møde, men det er saa modbydeligt for mig, at jeg ikke kan, om jeg saa skal miste Livet derfor. — Giør derfor kun, som De finder forgodt, jeg efterfølger 1. Sam. 22,17 og er færdig at taale alt, hvad der mig kan paalægges derfor.

Af samvittighedsgrunde kunne degnen heller ikke tage sorte klæder på ved kirkelige handlinger. Præsten kaldte hans vægren for studsighed og hårdnakket egensidighed; men lige meget hjalp det.

En søndag, da præsten sagde til ham, at for eftertiden måtte han møde i sorte klæder, når han var i embedet, svarede han i skoleholder Barsøes påhør, at næste søndag ville han møde i røde klæder.

Den 18. september 1788 kom provsten til Gauerslund på visitats. — Jeg trådte af ved degneboligen, fortalte han senere, og gik ind for at afføre mig mine våde rejseklæder. I stuen forefandt jeg skoleholderne og en del af sognemændene og degnen i affarvede klæder /: hvad Couleur erindrer jeg ey, nok er det, det var ey sorte Klæder :/ Jeg spurgte ham, da jeg var færdig, om han ey ville have andre klæder på? Han svarede, at han ey havde det i sinde.

Jeg spurgte så, om han ingen sorte klæder havde. Svaret blev, at det havde han.

Jeg spurgte atter, om han ey vidste, at der skulle holdes visitats i kirken, og om han ey ville med.

Til begge dele svarede han ja.

Provsten havde fremført dette smilende. Nu spurgte han i en mere alvorlig tone, om Degnen da ey vidste, at det var hans pligt som Degn at møde ved slig forretning i sorte klæder.

Guds ord er lige kraftigt, om jeg kommer i sorte klæder eller ey, svarede degnen i en bestemt tone.

Hertil svarede provsten i en advarende tone, at enten skulle degnen komme i kirken sort påklædt, eller også skulle han blive helt borte.

Degnen bukkede, men sagde ikke noget, og provsten gik over til kirken, fulgt af sognefolkene.

På vejen talte de sammen om degnens optræden og udtalte deres forundring over hans uforskammethed over for hans provst, som de udtrykte sig, og bad provsten, at han dog ikke ville gøre ham ulykkelig for hans opførsels skyld.

Provsten svarede, at synet af hans kone og små børn allerede havde virket, så han med ligegyldighed ville overse degnens opførsel. Han ville heller ikke foretage sig noget yderligere uden efter indkomne klager.

Men, føjede provsten til, intet er vissere, end at det er i højeste grad tungt og sjæletrykkende for en præst at have en så genstridig og ofte forsætlig forargelig person ved sin side under vigtige forretninger, der udfordrer tankernes fulde samling.

Vi bliver nødt til at moderere vort syn på degnen, for der var tanker iblandt dem, der drev ham ud i yderliggående situation, som vi kun kan give vor tilslutning; men provsten havde i hvert fald ikke forstået nogen af dem.

Et forhold endnu til sognepræsten skal nævnes.

Til degnens opgaver hørte som nævnt, at han i »communionbogen« skulle opføre de personer, der ønskede at komme til skriftemål og altergang; men han måtte kun opføre 60-80 personer hver gang, mere mente præsten ikke han kunne overkomme. Det ville degnen imidlertid ikke, og engang lod han 170 melde sig.

— Uvilje af sognemændene har jeg ikke haft, sagde han i den anledning, uden alene når jeg har tegnet 60, og der stod nogle, som havde været der 2, 4, ja 5 gange for at ville tegnes, men ikke kunne blive det.

— Da Folket i Samaria lidte Hungersnød, nedtrådte de en Høvedsmand, som holdt dem tilbage. Jeg er ikke for at nedtrædes af dem for at hindre dem i at stille deres åndelige hunger. — Ja, gid det var så, og ikke blot sædvane, men det bliver husholderens sag, af hvilken Xsti udfordrer Troeskab og Snildhed; men når han vil slå medtjenerne, truer Herren at straffe dem.

Vi har været inde på kornafleveringen til Fredericia latinskole, som måske var et meget svært punkt, fordi det berørte nogen uden for både sognet og kirken. Oprindelig var afleveringen sat til 5 tønder; men i 1712 og 1713 kunne degnen Mouritz Nyemann ikke levere dette kvantum, og i 1714 stævnede han rektoren for Varde landemode. Her fik han restancen eftergivet og afleveringen nedsat til 4 tønder; men dem kunne degn Bendsen altså heller ikke aflevere. Det var nemlig halvdelen af, hvad han fik, og skulle højst være 20 procent, og så klagede han til kancelliet. (DL 2-15-13).

Ved pinsetid 1787 fik han afslag og blev tvunget til at aflevere det sidste korn, han havde på loftet, og da det ikke var tilstrækkeligt, måtte han tillige aflevere sine sidste penge, 7 rdl., og kom endda til at skylde 2, som han måtte love at betale næste år, men ikke kunne betale.

— Hvordan jeg skal forholde mig juridisk set, klagede han, ved jeg ikke; men jeg ved, at undertrykkelsen er himmelråbende, og de, som befordrer den, pådrager sig Guds vrede. (Es. 1,17).

Den 26. september 1789 blev degnen suspenderet fra sit embede, fordi han stadig resterede med kornafleveringen, og skoleholder Nis Nielsen Barsøe blev konstitueret. Suspensionen skulle vare, til man af degnens løn havde afdraget værdien af det resterende korn, og i den tid fik han tilkendt så meget, at familien lige kunne opretholde livet.

I august 1790 anmodede provst Bang sognepræsten om en udtalelse vedrørende degnens forhold i almindelighed.

Den 12. august svarede pastor Steenberg:

Betræffende hans forhold, da er han ulydig, gienstridig og på ingen måde at formå til at iagttage hans embedspligter. Ja, han overgyder mig endog undertiden med grovhed, når jeg vil søge at overtale ham til at forrette sit embede. hvilket jeg allerede forlængst har tilkendegivet hr. provsten ved en af mig til Dem forrige år indgiven klage. Sognepræsten opregnede 11 punkter, han havde indsendt. Siden var der kommet 8 til.

En dag sendte sognepræsten et bud med 2 breve til ham og anmodede ham om at bringe dem til herredsprovsten.

— Hvorfor har sognepræsten ikke selv taget dem med, da han var der i går, spurgte degnen.

— Det kunne han ikke, svarede budet, for brevene kom først i aftes.

— Det hjælper ikke, svarede degnen, jeg har ingen pige, børnene er for små at sende, og selv kan jeg heller ikke.

Budet måtte gå hjem med brevene, men blev sendt afsted igen med besked om, at nægtelsen ikke blev godtaget, og hvis degnen alligevel sagde nej, skulle budet lade brevene ligge og gå.

— Værsågod, sagde degnen, her er rum nok; men brevene befordrer jeg ikke.

Under gudstjenesten skulle degnen hjælpe præsten messeskjorten af, men blev siddende i degnestolen. Præsten stod for altret og vinkede ad ham; men han kom ikke, og da Barsøe puffede til ham og sagde, at han skulle gå op til præsten, sagde han højt og tydeligt nej.

Til slut gik han dog, men sagde, at det ville ikke ske oftere.

Efterpå knælede præsten for altret for at bede, men blev afbrudt af degnen, der spurgte, hvad søndag det var. Da han havde fået svar, gik han ned, men kom atter op og spurgte, hvad kyrie, der skulle synges, og imens måtte præsten fortsat knæle foran altret, til degnen blev færdig med at spørge, og tjenesten kunne fortsættes.

17. august 1791 klagede rektoren i Fredericia påny over degn Bendsen på grund af kornafleveringen, påny klagede degnen til kancelliet, og påny fik

han afslag. Nu blev der klaget af alle mennesker og over alle forhold, forældrene klagede, provst og biskop klagede og præstens medhjælpere klagede også i en lang stund.

Om efteråret tilkaldte provsten degnen pány, og i overværelse af vidner, stillede han ham en række spørgsmål vedrørende stridspunkterne, om han ville svare ja. På de fleste svarede han nej, på enkelte fik provsten ham overtalt til at sige ja, men han rettede sig ikke efter det. Rapporten over mødet sendte provsten til biskoppen, der sendte den videre til kancelliet.

I 1793 blev han pány suspenderet på grund af kornafleveringen. — Jeg kan ikke anse det for min pligt, skrev han, at betale halvdelen af min rettighed til Fredericia latinskole, så de selv måtte sulte, men den gejstlige øvrighed skrev til ham, at han måtte da kunne forstå, at skolen kunne ikke undvære hans korn.

— Vel sandt, skrev sognepræsten, at denne mands kår er usle; men det er lige så vist, at hans egen mageløse genstridighed, egensindighed, selvrådighed og magelighed er de kilder, hvoraf hans beklagelige omstændigheder udspringer.

Sådan opfattede han sagen, og biskoppen foreslog, at degnen søgte sin afsked, så var systemet færdig med ham, og så ville biskoppen hjælpe ham til en pension. Degnen afslog energisk. Når han ikke kunne leve af det, han havde, kunne han da mindre leve af det halve.

Årene 1794, 1795 og omtrent 1796 gik, før dramaets klimaks nåedes. Degn Bendsen var nu en aldrende mand, trykket af dårligt helbred og kørt fast i nød og elendighed. I en ansøgning af 1. oktober søgte han kancelliet om lindring, men fik afslag, og 5. november kom befaling til justitialiter at tiltale degnen og i fornøden fald suspendere ham fra embedet.

4. januar 1797 skrev biskoppen til sognepræst, magister, dr. phil. Hans Høxbroe i Vinding, om at være anklager, til provst Schiøtt om at være sættedommer og til præsterne Storm og From om at være assessorer.

7. februar udtoges stævning mod degnen, og 22. februar sattes provsteretten i Vinding skolehus.

I en lang tale gennemgik Hans Høxbroe de forskellige faser i degn Bendsens lidelseshistorie. Dygtigt var det, men koldt. Han var helt på linje med de etablerede Herrens tjenere, der nu ville den sølle degn til livs, og udtalte de synspunkter, vi tidligere har stiftet bekendtskab med.

— Degn Bendsen, begyndte Hans Høxbroe, i hvis embedsførelse jeg har den ublide skæbne at skulle opsøge og til påanke fremsætte, hvad der fortjener offentlig påtale og straf, er og har længe været i kamp med alle de embedsmænd, med hvilke han står i nærmere forbindelse.

Sandelig, en såre ulige og ulykkelig kamp, ikke så meget, fordi det er hans øvrighed, han modsætter sig, som fordi hans fremgangsmåde er lovstridig og fordærvelig for ham selv med kone og uforsørgede børn.

Intet var der, som talte til hans fordel, undskyldning eller blot var af formildende karakter, og talen endte derfor også med påstand om embedets fortabelse, erstatning til Fredericia latinskole, mulkt og betaling af sagens omkostninger; men degnen havde intet at betale med.

På et nyt retsmøde 4. april talte degn Bendsen selv sin sag. Han havde ikke råd til en forsvarer.

— Jeg har indgivet mig i en ulige kamp med det kongelige danske kancelli, begyndte degnen, men finder den ikke så ulige, som da Jacob stred mod Gud. Kan man overvinde Gud ved bøn og tro, holder jeg og fast derved, med disse Jacobs ord: Jeg slipper dig ikke, førend du velsigner mig! . . . Skal loven gå for Guds ord, bliver følgerne, at lovtrækkeri får overhånd, at én søger under skin af lovens medhold at gøre den anden uret, og ingen gør ret uden lovens tvang . . . Mangen gang bliver ret undertrykt, men det er Guds ord, der giver loven styrke. Det er ved Gud og hans hellige ord, jeg har svaret, det er Gud og hans hellige ord, der har opholdt mig i så langvarig en trængsel, og ved Guds hjælp og hans hellige ords kraft agter jeg fremdeles at forsvare mig.

Når Guds ord da sættes først, og der står i loven, at degnene skal være deres sognepræst hørig og lydig, er det, ligesom han ville sige: En præst, der er sat af den hellig ånd, at give agt på sig selv og den ganske hjord, som skal påminde de uskikkelige, trøste de kleinmodige og ophjælpe de skrøbelige, behøver hjælp dertil, og da degnene ere nu ikke så oplyste, er det fornødent, at de adlyder deres præst . . . . Mon det kan være tilstrækkelig trøst for en kleinmodig, som grædende kommer til præsten og klager over sine synder, at han siger til ham: I er forvildet. — Når en under sådanne fristelser fortvivler og forkorter livet, af hvis hånd skal da hans blod kræves? — Hvor det således går, er det ikke da, som det hedder i Exech. 34,3: I æde Fedmen, klædte Eder med ulden, I styrkede ikke den skrøbelige, lægte ikke den svage og forbandt ikke den brudte.

Ritualet er udfundet af de fornemste gejstlige, og når præsten vil rådføre sig med superintendenten, skal degnen befordre brevene. — Jeg ved ikke, hvorledes omstændighederne var på den tid, efter mine tanker er præstens vilkår forbedrede, men degnens forringet. Christus laster den begærlighed efter verdslig ære hos Zebadæi sønner, og den lyst violare jusotimperium findes endnu, derfor må en degn ikke have samme forhold til præsten, som en skriver til dommeren eller en rådstuetjener til borgmesteren; men når så man en rådstuetjener betræde hans plads i en offentlig forsamling; men en degn komme til at prædike.

Ingen lovgiver kan vel forestille sig, at Kristi tjenere skulle handle så meget imod hans lære, at de skulle anses deres herre ganske modsat. Når en præst af så store indkomster, som har så mange folk og heste, vil forlange af en degn at befordre hans breve, kan jeg ikke ligne det ved andet, end den rige mand, som tog den fattiges lam, og anse det for andet end undertrykkelse.

Hvis et sted noget menneskeligt ord bliver talt med alvorlighed, giver tilhørerne nøje agt derpå; men når Guds hellige ord blive forkyndt, skal en eller flere tavler ombæres for at indsamle almisse. Alt sammen menneskebud, som er en forgæves gudsdyrkelse og en katolsk levning, tvært imod Kristi ord om almisse, Math. 6,1 og 3.

Nu overlades at betænke, om det ikke var bedst at efterkomme Guds vilje, det nøyeste man kan, såvidt han har åbenbaret sit ord. Gud er alene sanddru og hans ord er sandhed. Når Guds ære at fremme var både præstens og degnens største attrå og begærlighed, da faldt al andet af sig selv.

Troede degnen måske, at hans ord ville gøre indtryk og frikende ham? Så tog han fejl. 3. juli faldt dommen i overensstemmelse med anklagerens krav. En auktion skulle skaffe midler til at udrede udgifterne. Den indbragte godt 17 rdl. Efter auktionen blev degnen spurgt, om han ville flytte ud af boligen. Han svarede, at han ingen steder havde at flytte hen. Det vedkom ikke myndighederne, sagde man, men lod ham dog blive boende, fordi hans kone var syg og sengeliggende.

Han fik dog en anden bolig og levede her i yderste fattigdom, til han døde og blev begravet 26. maj 1817, 81 år gammel.

KONGELIG MAJESTÆTS FATTIGE BØNDER

# MENNESKET I HISTORIEN I

*»Efftersom Wi fattig Kongl: Maits: Bønder och Thienere i Holmans herritt tiltales Wed Nambs Domb for Resterende Landgilde och giernings-penge. Saa ehr Her till Woris Korte Suar, Att det ehr Noch som Gud och ald Werden Bekiendt, huad Elendighed Wi fatig Menighed i denne Ruinerit och for Wüste Eign haffuer Liid och Udstanden . . .«*

*Søren Pedersen, Gorsløf*
*26. januar 1663.*

AF FROVIN JØRGENSEN

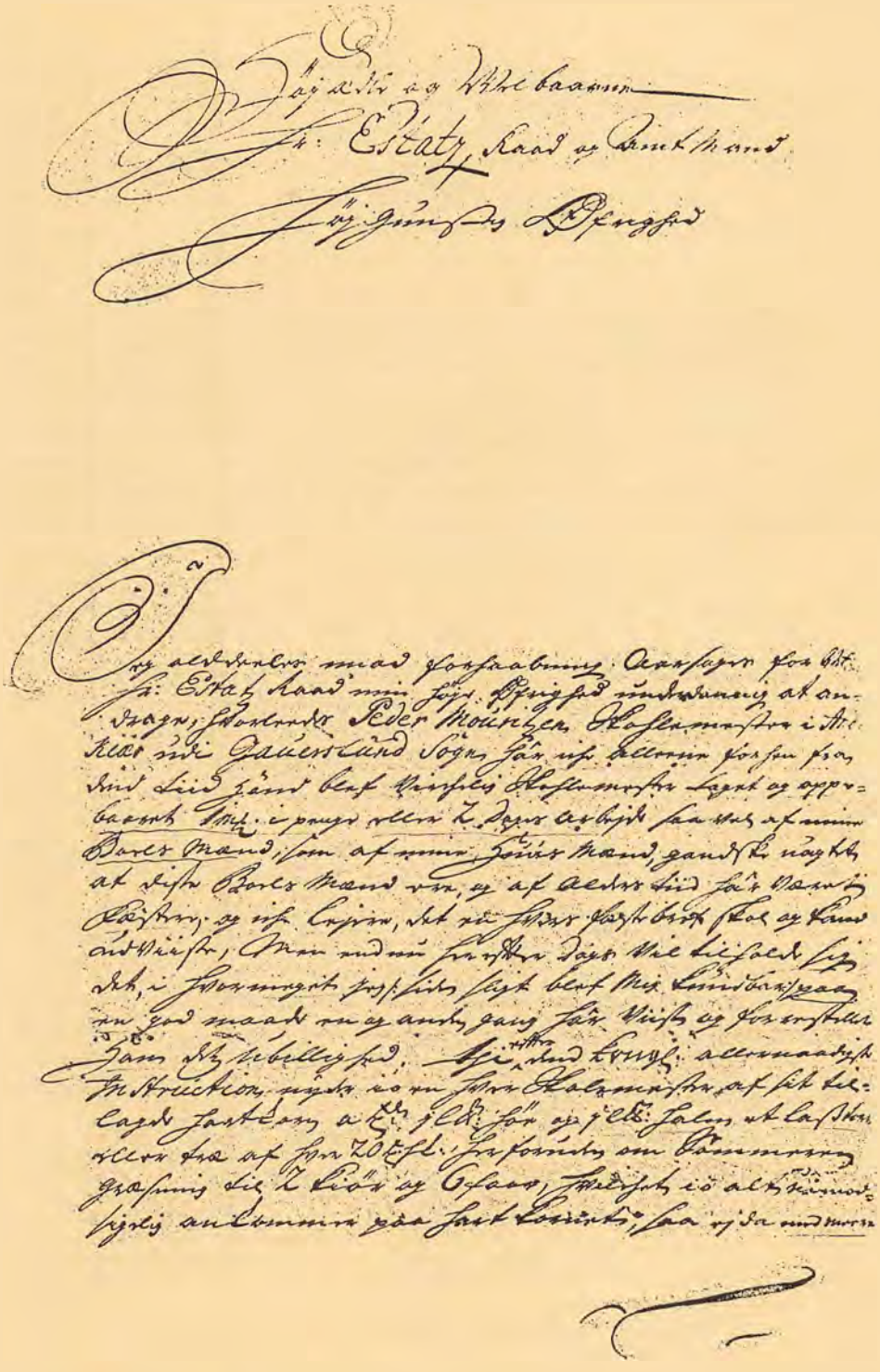

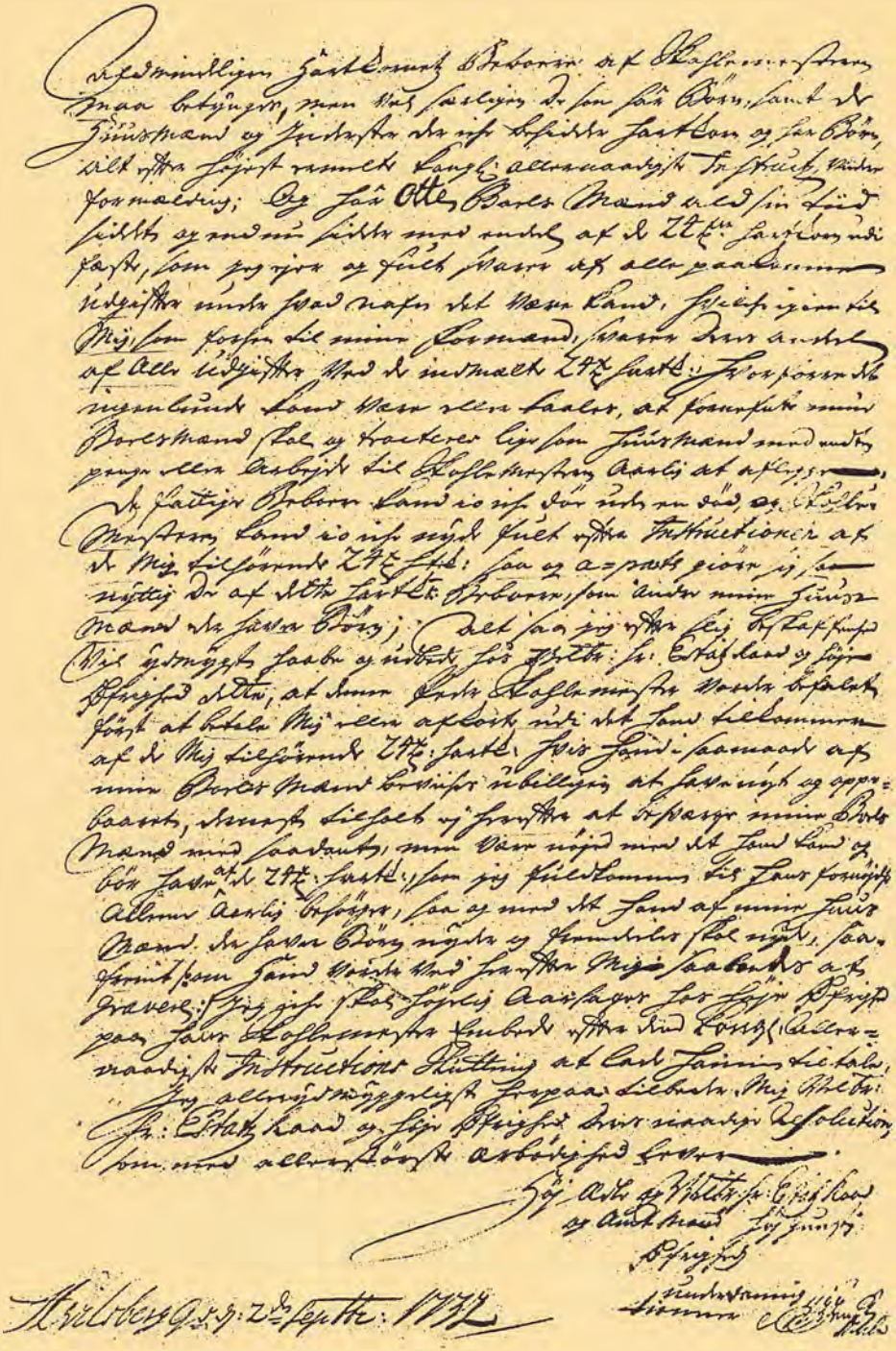

Michael Mules klage af 2. september 1732 til amtmanden

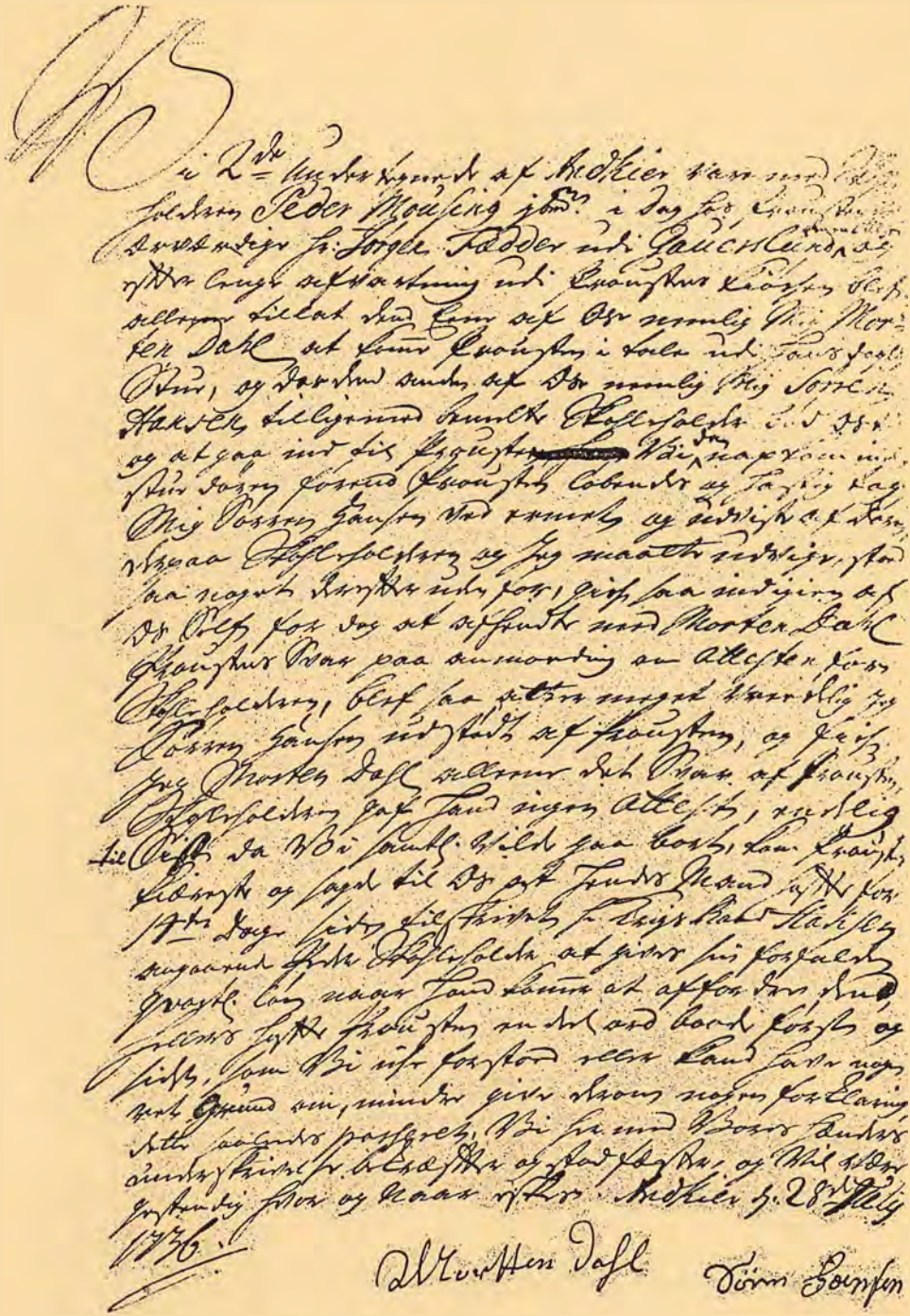

Morten Dahls og Søren Hansens rapport til amtmanden 28. juli 1736

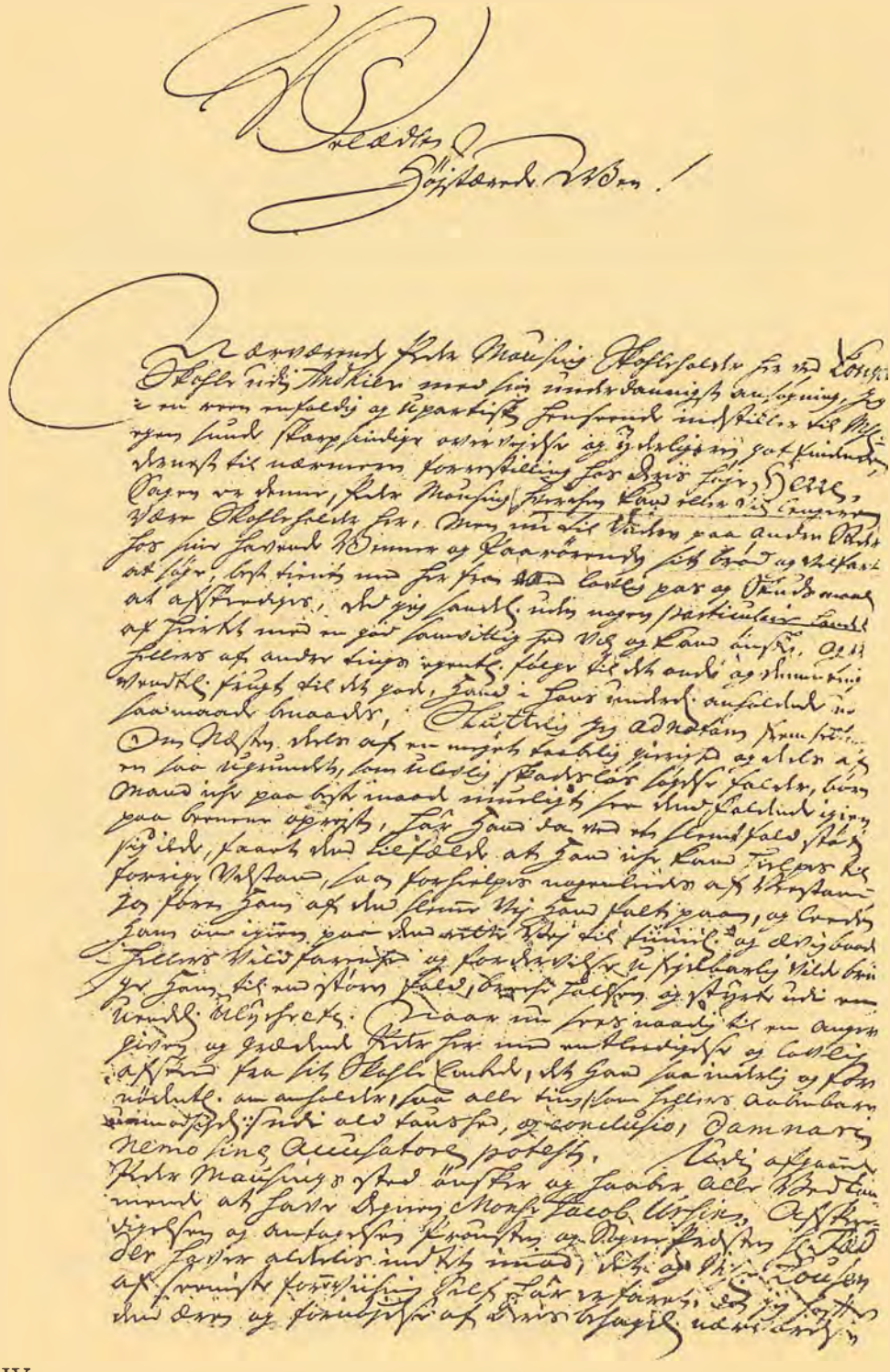

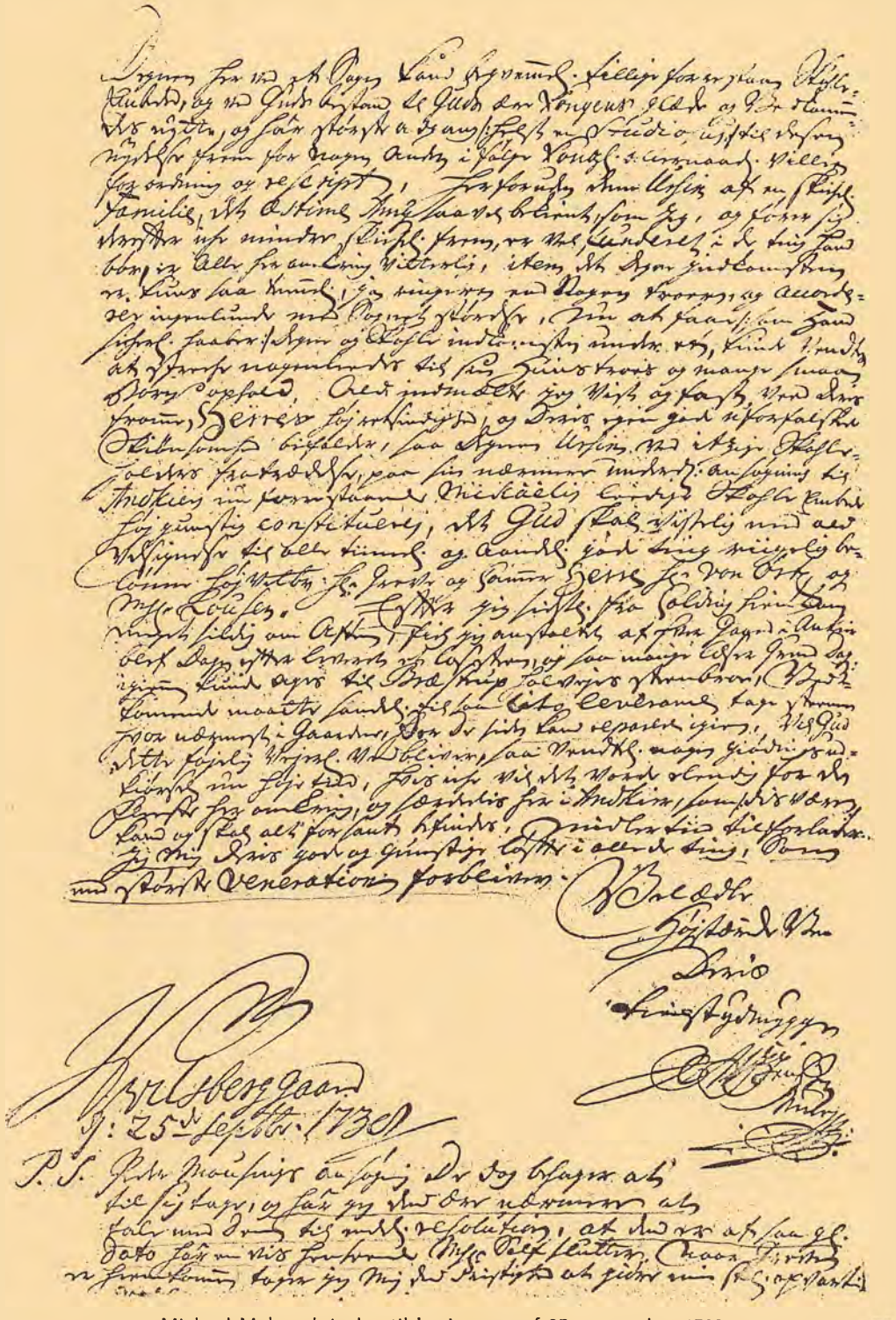

Michael Mules skrivelse til hr. Lowson af 25. september 1738

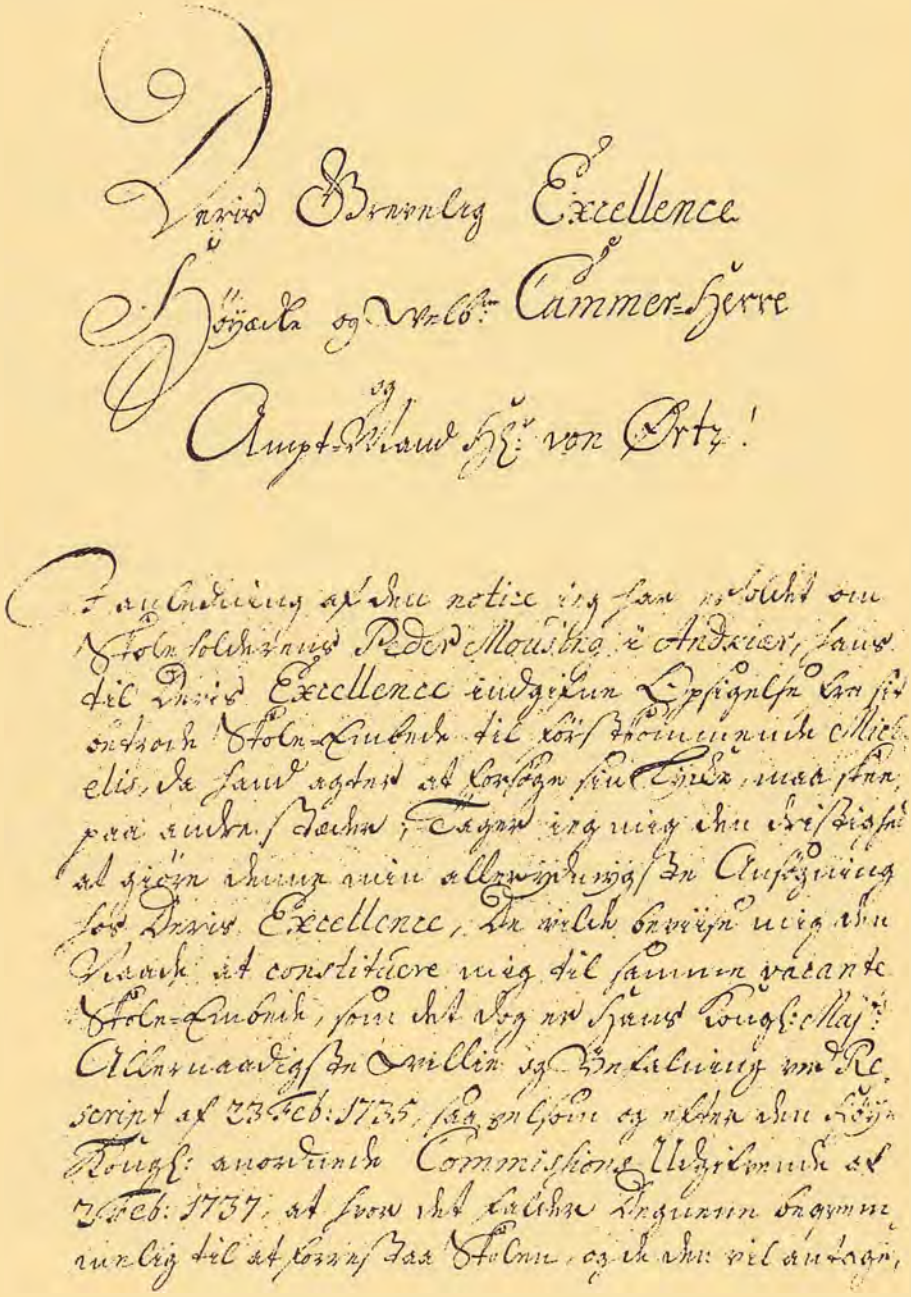

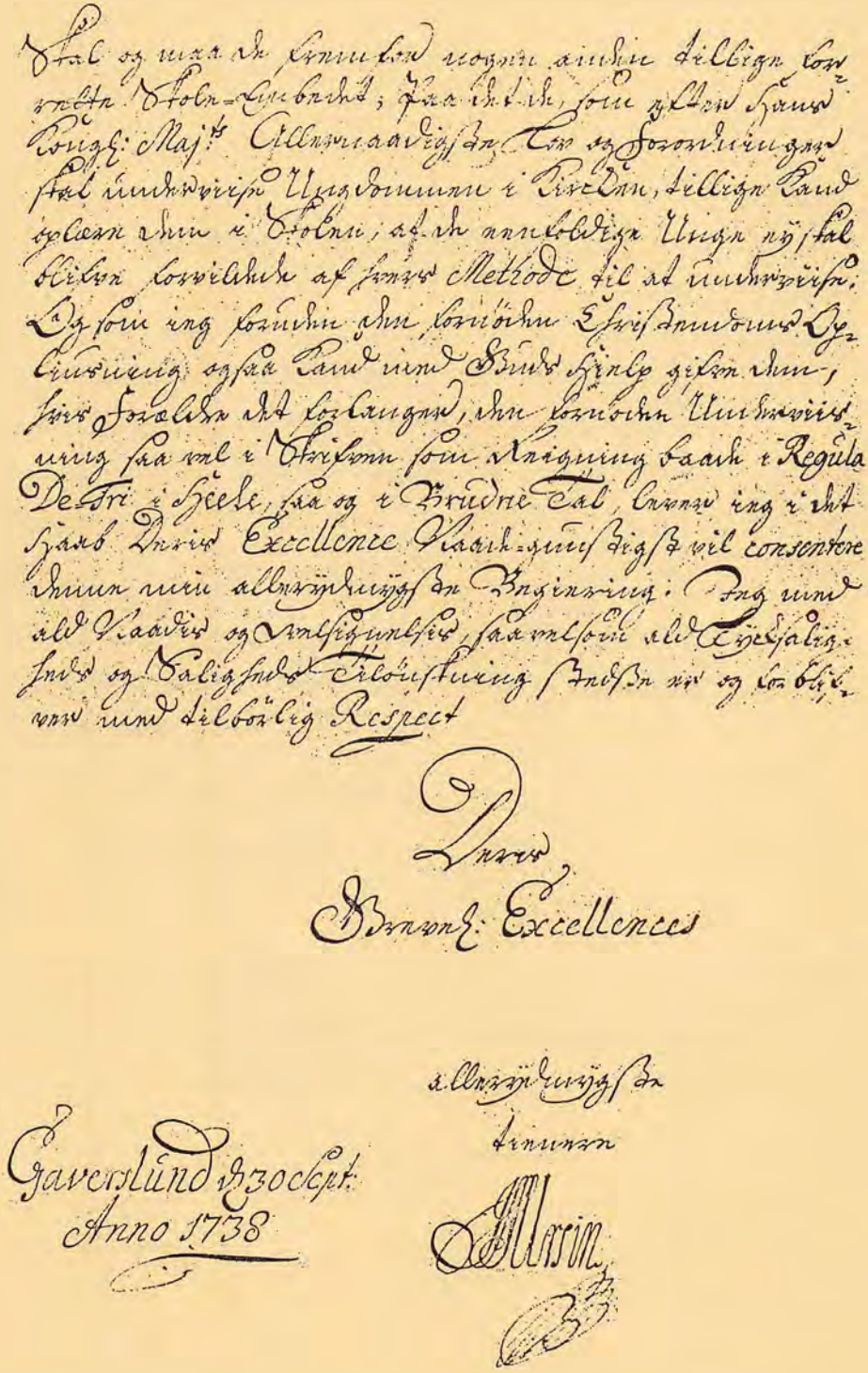

Jacob Ursins ansøgning om at blive skoleholder i Andkjær

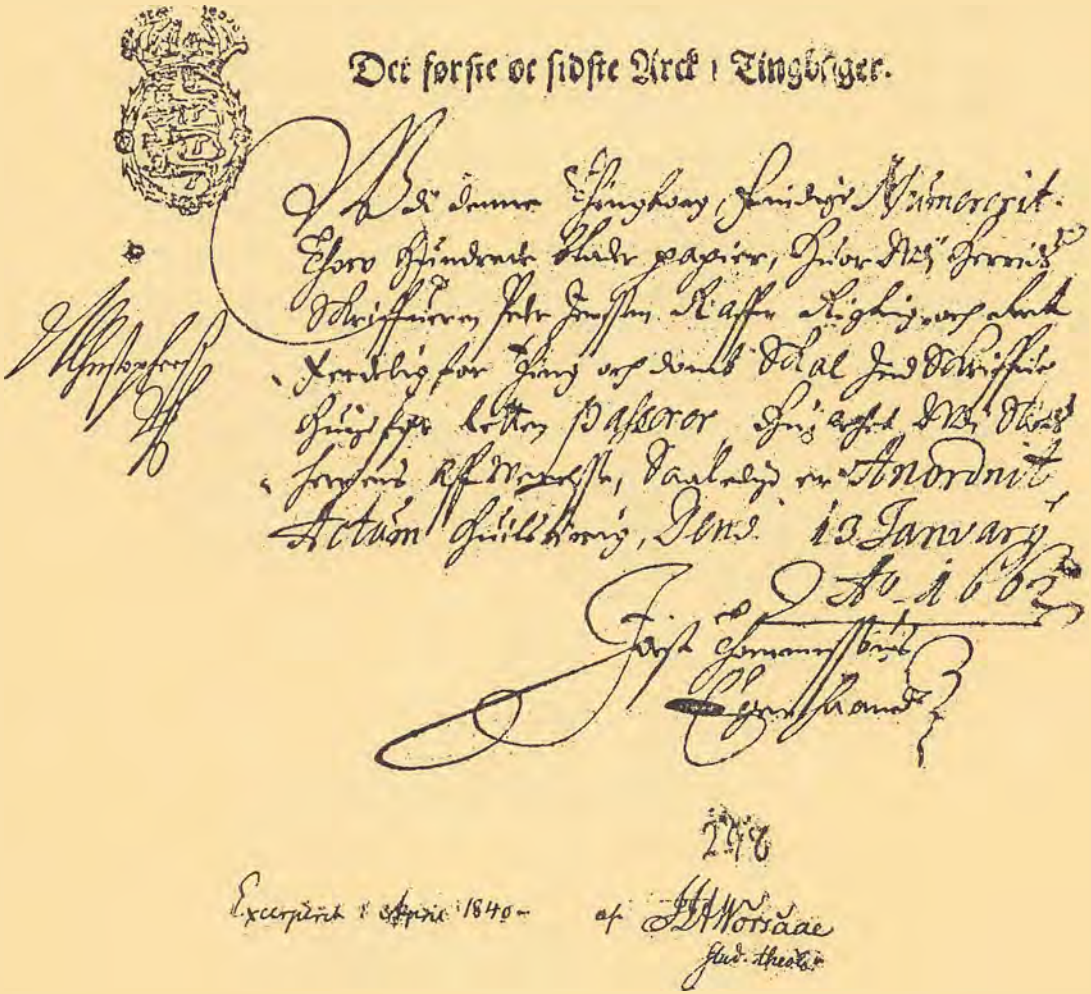


Jost Tomesøns egen underskrift

## INTRODUKTION:

Til Koldinghus' historie og dermed også Koldings bys hører de relationer, indbyrdes forhold, der bestod ud til befolkningen i de 8 herreder, som Koldinghus len bestod af, Andst, Brusk, Jerlev, Holman og Elboe, de 5 indherreder, som de blev kaldt for at betegne, at de lå inden for den kongelige vildtbane, dernæst de 3 udherreder, Nørvang, Tørrild og Slavs.

For disse herreder var Koldinghus administrationens sæde, her boede lensmanden, henholdsvis amtmanden, og i porten her måtte bønderne møde, modtage ordrer, udrede deres småredsel, bestående af svin, lam, gæs, høns o. l. og for husmændenes vedkommende gøre ugedags- eller 14 dages tjeneste i slottets have, stegers eller som hjælpere for håndværkerne. Her blev de også slæbt hen, som skulle indsættes i tårnet.

Kolding var lenets hovedby, her boede de kongelige betjente, husfogeden, ridefogeden, slotsskriveren (amtsskriveren), underskriveren eller restansskriveren og stiftskriveren. Under deres opsigt skulle bønderne aflevere tiendekorn, smør o. a. og ligeledes møde til regnskab, hvis de var i restance, og det var de altid.

Lenets bønder kom derfor ofte til Kolding, solgte deres afgrøder på torvet og gjorde samtidig deres indkøb. Et udtryk herfor var, at f. eks. Gauerslund sogn havde sin torve- og slotsvej til Kolding, som altid skulle være passabel, hvilket ikke var tilfældet med de øvrige veje og broer.

Og på Koldinghus boede ofte kongen med følge og holdt »hoflager«, både fordi man havde en forestilling om, at her var det sundt at bo, da luften var særlig god, og så havde kongen her rig lejlighed til at gå på jagt. Bag efter holdt han fest, så det rungede viden om.

Det betød altsammen noget positivt for byen, men noget negativt for bønderne i lenet, der under opholdet måtte køre for majestæten med følge og tillige transportere jagtudbyttet til Koldinghus, Skanderborg slot, Middelfart, eller hvor nu kongen ønskede det hen.

Det er hensigten i det følgende at beskæftige os med Holmans herred, nærmere betegnet Gauerslund sogn og Hvilsbjerggård og nogle relationer til Kolding.

Vi vil pege på en udvikling i bondesamfundet på disse kanter; men først vil vi betragte en af forudsætningerne for, at udviklingen overhovedet blev, som den blev. Her tænkes på Frederik 2's mageskifter og oprettelsen af den kongelige vildtbane, der gjorde de adelige fæstebønder til krontjenere.

Først vil vi dog gå til professor Erik Arup og foretage et resumé af hans præsentation af manden bag mageskifterne.

Ifølge Erik Arup var Frederik 2. en brutal, opfarende og grov natur, endog påfaldende for hans tid. Et dybt karaktertræk hos ham skal have været overvurdering af sig selv og undervurdering af andre. Åndelig beskæftigelse ringeagtede han, men var optaget af sport som krig og jagt.

Under et ophold i Tyskland som prins kom Frederik i forbindelse med en del yngre officerer af landsknægttypen, som i krigsførelse så deres livs chance. Af dem lærte han, at krig var en passende sport for en konge, og så begejstret fik de gjort ham, at han efter hjemkomsten bevarede kontakten med dem og skaffede endog nogle af dem danske pensioner for at have dem ved hånden senere.

Konge blev Frederik 2. i 1559 og overfaldt straks Ditmarsken. Resultatet tiltalte i den grad landsknægten i ham, at han besluttede, at forsøget skulle gøres igen. Det lykkedes i 1563, da han fremprovokerede krig med Sverige, som varede i samfulde 7 år, til lige stor ulykke for begge lande.

Resultatet var nød og elendighed i befolkningerne. Dette forhold generede dog kun kongen i mindre grad. Mere påtrængende var den uorden, som krigen havde afstedkommet i rigets finanser. Den var så alvorlig, at han blev tvunget til at hjemkalde sin uven, Peder Okse, for at denne kunne bringe orden i tingene.

Dog heller ikke Peder Okses dygtighed interesserede kongen i nævneværdig grad, for hans egen personlige økonomi var ikke blevet anfægtet; men krig kunne han altså ikke kaste sig ud i lige med det samme. I stedet faldt han over sin anden interesse, jagten, og fandt behag i Koldinghus len, hvor der var megen skov og god jagt.

Imidlertid fandt kongen én hindring for sin uhæmmede udfoldelse på dette område, adelen ejede en stor part af arealerne, omkring 1550 de to trediedele. I de 5 indherreder fandtes 20 hovedgårde med adelsprivilegier, hvilket ifølge Christian 3's håndfæstning betød, at adelen her havde de samme rettigheder, som kongen havde på sit gods, bl. a. hals og håndsret over bønderne, ret til ægt og sagefald — og jagtret, og for at komme fri af dem besluttede kongen at mageskifte dem ud ved hjælp af det strøgods rundt i landet, han var kommet i besiddelse af ved reformationen og efter bondefejden, så han kunne »giøre och lade, som wi siunis bedst effter vor behag og vilje« (HT 9-1).

Kongen havde hermed slået to fluer i et smæk, han var kommet fri af adelens privilegier og fået samlet en del af sine spredte besiddelser. Den sidste

fordel opnåede imidlertid også adelen; men medens kongen gjorde det for sine jagtglæders skyld, fik adelens samling af godset et helt andet sigte og drog store konsekvenser efter sig.

I sidste halvdel af 1500 tallet nåede den europæiske højkonjunktur Danmark. Priserne på landbrugets produkter steg, det blev lettere at skaffe kapital, og dyrkningen af jorden blev intensiveret. En følge heraf var, at udbyttet steg og dermed indtægterne, i modsætning til tidligere, da de store jordegodsejere af deres strøgods kun fik landgilden, der ikke kunne forhøjes, plus lidt småredsel.

I denne situation blev landsbyfællesskabet en hindring for udviklingen. Forudsætningen for fremgang var nemlig, at jorderne blev taget ud af fællesskabet og samlet i hovedgårde, så ejeren frit kunne disponere over tiden og de kræfter, som stod til hans rådighed under dyrkningen, foruden at han derved fik skattemæssige fordele. Kaster vi herefter blikket frem mod 1750'erne, ser vi virkningerne. Bondegods forsvandt, hele landsbyer forsvandt, og hovedgårdenes antal fordobledes. Nye arealer blev inddraget ved opdyrkning af udmarkerne, og da de ikke var rebdragne, var de ikke skyldsatte og lagt i skat.

I denne situation var landgilde og småredsel af mindre betydning. Hvad derimod betød noget, var hoveriet, og en helt ny og uhyggelig epoke oprandt for bondestanden.

Ifølge den Koldingske Reces af 1558 skyldte bonden »sin Husbond Lydighed og Hørighed med Ægt og Arbeide«. Denne passus hjemlede enhver udvidelse af hoveriet og enhver vilkårlighed, for ifølge den var der ingen grænse for, hvad godsejerne kunne forlange af deres bønder, og kaster vi igen blikket frem, ser vi, at bønderne bliver yderligere forarmet og undertrykt ved statslige restriktioner, skatter steg, ødegårdenes tal steg, bønderne flygtede, både ind til byerne og ud over landets grænser, selvejernes tal blev indskrænket, skønt kongen udstedte forbud mod, at adelen tilegnede sig frit bøndergods. Ved trussel og tvang gjorde han det selv, tog selvejerrettighederne fra dem og pålagde dem byrder, som ikke var forenelig med besiddelse af frit bøndergods. Samtidig tog adelen uhyre økonomiske gevinster ind og svømmede i penge.

For adelens vedkommende lå der altså en klar interesse i disse mageskifter, som forøvrigt også foregik andre steder i landet, og handlerne gik lystigt. Omkring 18. juni 1578 kom kongen til Koldinghus. Tilsyneladende havde han ikke planlagt noget i forvejen; men så kastede han sig ud i handel med adel og gejstlighed, som vi kan følge i »Kronens skøder« og »Kancelliets brevbøger«, og inden årets udgang havde han tilbyttet sig 5 hovedgårde og over

150 landejendomme mod spredt bøndergods andre steder i landet. I nogle tilfælde fik sælgeren ved afhændelsen kun løfte om, at kongen ville finde passende gods at give i stedet.

Ialt mageskiftede kongen sig til 644 jordebrug i lenet og skabte den kongelige vildtbane, hvor ingen andre end han måtte jage, end ikke bønderne på deres egen jord. Ingen måtte holde mere end én hund, og dennes ene forben skulle være afhugget over knæet (1573), heller ikke fælde træer, selv om det var deres egen skov, og selv om de manglede tømmeret aldrig så meget, uden efter udvisning af skovrideren, og det skete så sparsomt, at bønderne i mange år var ude af stand til at foretage selv de mest nødvendige udbedringer. Kun når kongen var på besøg på Koldinghus, fik de ordre til at levere træ til opvarmning af den mægtige bygning, eller han skulle bruge skibstømmer eller tømmer til Fredericia fæstning. Ellers hed det, at vildtbanen ikke måtte lide skade ved fældning af træer.

Skovridere og skovfogeder i stort tal blev ansat for at holde øje med, at der ikke ulovligt blev fældet træer i vildtbanen, eller bønderne blev truffet på »Krybe Skytteri«. Recessen af 1558 hjemlede, at sådanne folk fik øjnene stukket ud eller blev hængt i det nærmeste træ. Grænsen for vildtbanen gik i syd ved Kongeåen, i vest ved Egtved og Vejen å, i nordvest ved Eskildbæk og i nord ved Vejle å, og pæle markerede, hvor skellet gik (HT 9-1).

Og på denne baggrund vil vi nu prøve at nå ind til nogle mennesker, som ramtes af den frygtelige krig, der fulgte. Mange gik til, andre kom gennem besværlighederne, hver på sin måde, og bag efter tog hver på sin måde genrejsningsarbejdet op, hvis de havde kræfter dertil; men de, som ikke havde det, kan ikke klandres derfor.

## *1.*

Den dag, kongelig majestæts ridefoged i Holmans herred, Jelling birk og de 3 udherreder i Koldinghus len, Joest Tomissøn, som han selv skrev sit navn — ellers blev det skrevet på mange måder — stod i ruinerne af sin gård i Hvilsbjerg, Gauerslund sogn, sammen med sin hustru, Liene Pedersdatter eller Liene Jostis, som hun også blev kaldt, og de to døtre, Liene og Elsebe, samt stifsønnen Niels Jacobsen Ammitzbøl, efter at være sluppet helskindet gennem både krig og pest og kommet hjem fra landflygtighed i Wedell, var en betydningsfuld dag, måske den mest betydningsfulde i hans liv.

Se gule blade VIII

Familien var forblevet intakt, medens tusinder og atter tusinder var døde i Sydjylland og Nordslesvig af den frygtelige sygdom, som havde hærget. Og selv om vi ikke har en kirkebog at holde os til, fremgår det med al ønskelig tydelighed af Holmans herreds tingbog, at også her var den ene familie efter den anden ramt, nogle med total udslettelse.

Det var et stort øjeblik; men det, der gjorde dagen mest bemærkelsesværdig, var, at Jost Tomesøn den dag stod over for den største udfordring, han skulle møde i sin tilværelse, langt større end den udfordring, det var at komme igennem den frygtelige »fiendetid«.

Da gjaldt det sådan set »kun« om at bevare livet, og selv det får mindre betydning i en sådan situation, efterhånden som den ene prøvelse efter den anden vælter sig ind over en og slægtninge og venner rundt om falder fra. Så bliver man nemlig fatalist, hvorefter der kan ske, hvad der vil. Under disse vilkår bliver endog fremtiden efterhånden uvirkelig. Man tør ikke længer tro på den og har dermed heller ingen opgaver i den at se hen til. Det er der mange, der har erfaret.

Om det er gået Jost Tomesøn således, foreligger der intet vidnesbyrd; men en sådan udvikling er på den anden side så almindelig i svære tider, hvor det er livet, det gælder, at der er grund til at antage, at han også har været under dens vilkår; men nu skulle han ikke længer gå og frygte døden for sig og sin familie, heller ikke sulten eller krigsfolket. Nu skulle han bygge en ny fremtid op, tage tråden op fra før krigen, og det af det bare ingenting.

Ja, således tænkte formentlig Jost Tomesøn. Det var en opgave af format at blive stillet over for, og i en sådan situation bliver et menneske enten opildnet af alt det, der nu skal ske, eller bange, og så sker der ingen ting.

Jost Tomesøn blev det første, medens mange, mange andre ikke engang havde styrke til at gå i gang; men han kunne ikke vide, at han stod over for en fremtid, som i frygt og nød og elendighed må have været ved at sige spar to til, hvad han tidligere havde været ude i; og nu skulle den endda tilsættes det stænk af bitterhed, der kommer af, at alting alligevel ikke blev, som man havde troet, da man blot havde det ene ønske, at krigen ville holde op, for så ville alt ordne sig.

Hvornår tidspunktet for familiens hjemkomst indtraf, hvor længe den havde været borte, og om den havde været det flere gange, ses ikke; men af jordebogen for Koldinghus len fremgår, at Jost Tomesøns gård blev »affbrendt af de Suenske«. Deraf følger, at afbrændingen må være foregået inden nytår 1659, for omkring denne tid blev svenskerne under pres af de allierede, brandenborgerne, polakkerne og de kejserlige, trukket ind i fæstningen Frederiksodde og kunne herefter ikke længer genere befolkningen der.

I almindelighed var beboerne i en erobret egn prisgivet krigsfolket, hvilket indebar, at alt kunne ske, og forholdene her var ingen undtagelse.

Af forskellige grunde kunne situationen herefter tilspidses i en krise, og så var civilbefolkningen i overhængende fare, og vil man på grund af det foreliggende materiale give en karakteristik af forholdene i området Koldig-Frederiksodde med en fæstning og opmarchområde under overgang til Fyn, kan det gøres kort ved at sige, at her var der konstant krisesituationer med særligt uhyggelige tilspidsninger.

En sådan tilspidsning bestod under svenskernes indmarch i eftersommeren 1657 (byr.b.71/72). Tropperne rykkede da frem under kamp, og foran lå en fæstning, de ikke havde anet eksistensen af. Dertil kom, at svenskerne indrettede en befæstet lejr ved Brædstrup, og bygningsmaterialer og indbo blev hentet i de omkringliggende landsbyer, hvor man simpelthen brækkede husene ned og slæbte materialer, møbler osv. til lejren. Plyndringer og overfald hørte da til dagens orden.

En anden tilspidsning opstod omkring nytår 1659, da svenskerne måtte trække sig ind i Frederiksodde. Tropperne rømmede da et område, som modstanderne ville besætte; men de skulle ikke få nogen nytte af det, og så gik en bølge af brande, røveri og overfald over egnen, og alle, der kunne, reddede sig ved flugt. Det er berettiget, når man efter krigen kaldte denne egn »forwüstet«, gjort til en ørken.

Under en af disse kriser er Jost Tomesøn flygtet, og noget tyder på, at det var under den første.

Nu var det imidlertid ikke således, at med de allierede troppers ankomst, blev forholdene bedre, langt fra. Disciplinen blandt soldaterne her var dårligere end i den svenske hær, og så kom dertil, at de fleste materielle værdier nu var borte og fødevaresituationen yderst vanskelig. Dette kom til udtryk i den ovennævnte jordebog, hvor der står om gårde og huse i Gauerslund, Vinding osv.: afbrændt af brandenborgerne, afbrændt af polakkerne, af de kejserlige, ja, endog af de danske tropper (byr.b.71/72).

Alle disse gårde og huse er ikke afbrændt under kamphandlinger, men under løsslupne overfald og plyndringer. Vidnesbyrd om vold mod beboerne under disse excesser foreligger ganske vist ikke; men det skyldes uden tvivl beretningernes knaphed, for andre steder fra, f. eks. Egtved, foreligger de, så det samme er sikkert også foregået her.

I rolige perioder, bl. a. under den såkaldte »stacket fred«, som varede fra februar 1658 til august s. å., da svenskerne brød freden, kom en del mennesker hjem, men er senere pány tvunget bort.

I sommeren 1659 var der en del folk i sognene i Holmans herred. Nogle af dem havde endda fået sået lidt korn, bare en skæppe eller to, for den ovennævnte jordebog fortæller, at da kom Ahlefelds og Gyldenløves danske rytterregimenter og holdt »natlager« på vej til Fyn, og til stor sorg for bønderne lod mandskabet hestene afæde deres korn.

Vi lader altså tidspunktet for Jost Tomesøns hjemkomst stå hen. Det er heller ikke afgørende. Mere interessant er det at beskæftige sig med den situation, han formentlig befandt sig i, da han stod i sin gårds ruiner.

Jost Tomesøn vandrede op gennem Vinding og Andkjær sammen med sin familie. Ødelæggelserne på begge sider af vejen talte deres tydelige sprog om, hvad der ville møde ham, når han kom hjem, ruin ved ruin. Nogle steder gik folk og arbejdede på tomten. Jost Tomesøn kendte dem og vidste, hvad der var hændt dem, og hvor mange der var tilbage. De var i færd med at rejse nødtørftige hytter, »Staffuehuse«, med jordgravne stolper fra de nedbrændte bygninger i stedet for »Syld« af kampesten med en »rem« lagt ovenpå, uden vinduer, loft og skillevægge. Andre havde gravet jordhuler og slået sig ned i dem. Således skulle Jost Tomesøn måske også til at begynde, og således ville han møde freden og fremtiden.

Jost Tomesøn var søn af Tonnis Ollufsen, som tingbogen fortæller var fra Mørkholt; men det er faktisk også det eneste, vi kender til hans ophav. Der var en del i sognene, der hed Ollufsen, Hans og Søren i Gaarslev, Anders i Vinding, Maren i Skjærup og Olluf i Smidstrup f. eks.; men det har ikke været muligt at fastslå noget familieskab. Der var også en del, der hed Thomsen, blandt andre Maren Tonnisdatter, der havde været gift med Hans Nielsen

Raffn i Lille Velling, som døde 1654. Der var også Mette Tonnisdatter, der var gift med sognepræsten, hr Niels Lauritzen Riber i Smidstrup.

Heller ikke hvornår Jost Tomesøn blev født eller gift, har vi kunnet fastslå; men hvad giftermålet angår, var han i hvert fald den 22. juni 1650 indtrådt i ægteskab med Liene, datter af Peder Hendrichsen Raffn i Skjærup og Anne Sørensdatter, for på den dag overdrog Peder Hendrichsen Raffn ham et pantebrev på 100 rdl in specie, som Hans Nielsen Raffn havde udstedt 8. september 1642, og da kaldes Liene hans hustru (62 8/9). Ganske vist kalder Peder Raffn ham i overtagelsesdokumentet »min kiere Søn«; men det må vist være en familiær betegnelse, måske på grund af ægteskabets nylige indgåelse. I tingbogsreferatet kaldes han »suoger«, som vel dækker udtrykket svigersøn.

Hvad Jost Tomesøns alder angår, må vi nøjes med det fingerpeg, som ligger i en ansøgning, han skrev 31. marts 1661, som vi senere vender tilbage til, og hvori han meddeler, at han da havde været ridefoged i 14 år, altså fra 1647 (R.K.215,25). Man kan vel gå ud fra, at Jost Tomesøn, da han blev ridefoged, havde nået myndighedsalderen, 25 år, og i så fald var han født omkring 1622. Meget ældre kan han heller ikke have været, for han døde i 1711, og har da været 89 år gammel.

Se gule blade IXa

Denne afgørelse støttes af, at han året efter, altså 1648, den 26. maj, fæstede en krongård i Andkjær og 10. december s. å. fiskeriet i »En Aae fra Snedicher mayen och til Bredaae« (Jy.Reg.). Begge disse tilfælde har vel også noget at gøre med myndighedsalderen. 5. februar 1650 blev hans landgilde af ovennævnte gård nedsat til det halve, fordi han var blevet skovfoged »i Holmans herrit til at tage wahre paa wore och Cronens Skoffue, I Synderlighed ved Strandsiden« (Jy.Reg.). Han havde søgt om fritagelse, som forgængeren havde haft, men fik kun halv på den betingelse, at han »sig troe, flittig och ufortrøden« forholder i sin skovfogedtjeneste, som bestod i at påse, at ingen »u-forwiist« huggede i skoven eller gik med »lange rør« og skød kongens dyr.

Set under en anden synsvinkel bestyrkes man i den tanke, at Jost Tomesøn ligesom kom i gang i 1647. 3. søndag efter påske d. å. var han fadder i Sct. Nicolaj kirke i Kolding for »Thomas Jensen under rytteriet en søn Jens«, 7. juni 1648 for portneren på slottet, Christen Christensens datter Sophie og 6. marts 1650 for sin svoger rådmand Hendrich Pedersen Raffns datter Anna (Kold.krb.). Så hører disse fadderskaber i Kolding op, og i 1651 købte han »bundgaarden« (et udtryk for, at gården var selvejergods) i Hvilsbjerg af sognepræsten i Smidstrup, hr Berenth Fahlenkamp, der havde ejet den siden 1641, og før ham Hans Pedersen Munk, der fik den efter sin fader Peder Munk, død 1618. Berenth Fahlenkamp var en mand på 79 år, havde været præst i Smidstrup i 52 år og nu søgte at få sin søn, Peder Berentzen Fahlenkamp, til kapellan.

Hermed var Jost Tomesøn blevet jordegen bonde, og efter den måde, han fører sig frem på, kan man forestille sig, at han hermed havde nået et mål, at komme til at høre til bondestandens adel, som han havde stilet imod og formentlig også ville benytte til at komme videre frem.

I den formodning styrkes man ved den tilsyneladende sans, Jost Tomesøn havde for god økonomi. Det gav ham en sikker position i lokalsamfundet. Heri bestyrkes vi af den hurtighed, hvormed han kom til hægterne igen efter krigen. Det ser ud, som om han omtrent var den eneste af de lokale folk, der gjorde det, og i hvert fald kan fjenderne ikke have fået fat i alle hans værdier. Et talende vidnesbyrd herom er, at i jordebogen for 1662 står der ikke ud for Jost Tomesøns gård, at den var nedbrændt, i ruin eller øde, hvilket der gør ved de andre gårde. Den må altså allerede da være genopbygget.

Jost Tomesøn havde med stor beslutsomhed taget udfordringen op.

Det år, Jost Tomesøn købte gården i Hvilsbjerg, var der misvækst på rugen, så han fik med det samme nok at gøre. 12. februar 1652 søgte bønderne i Sellerup og Gauerslund kongen om nedslag i kornlandgilden, og lensmanden Jørgen Seefeld fik ordre til at undersøge, om misvæksten nu også var så stor som angivet, og om bønderne »uforbigienglig affslag skall haffue, och huor stoer en huer behøffuer« (R.K. 215.25).

Det ses ikke, at de fik svar herpå; men 3. maj henvendte lensmanden sig atter og meddelte, at i anledning af kongens nær forestående besøg på Koldinghus med hele hofstaten for længere tid skulle herredet levere i læst smør.

8. juli klagede bønderne over deres misvækst i rugen og søgte om eftergivelse af kornlandgilden, der andrag ialt 42 ørter 1/2 skæppe. De havde ikke avlet så meget, som de skulle bruge til såsæd næste år og var kommet så meget til agters, at de heller ingen penge kunne give i stedet.

Endnu inden de fik svar herpå søgte de igen 27. juli om fritagelse for at betale smørlandgilde, fordi sommeren havde været så hed, at de heller ingen græsning havde haft og derfor ingen mælk fået. Smørlandgilden androg for Gauerslund sogn 4 tønder 1 otting a 3 mark.

Man får et vist indtryk af bøndernes udholdenhed i og evne til at finde grunde for nedslag i afgifterne; men det kunne vel ikke være anderledes, når befolkningen i den grad var umyndiggjort. Alligevel finder man også en vis følelse af selvstændighed, som nok hænger sammen med, at der var mange sejvejere i herredet, og det falder godt i tråd med, at Christian 4. i sin tid ønskede, at alle gårdene i vildtbanen skulle være lige store, men irriteret opgav det, da bønderne ikke ville være med.

Det var det år, sandemændene i Holmans herred efter gentagne klager i skrivelse af 27. juli blev fri for ægt og arbejde på grund af deres mange rejser til landstinget i Viborg.

Bøndernes klager hjalp dog ikke, og 15. januar 1653 fik de besked om, at den udeblevne kornlandgilde fra 1652 skulle erstattes med penge, for rug pr. tønde 3 rdl, byg 14 mark og havre 7 mark.
Se gule blade X

Samme år, Jost Tomesøn blev selvejer, kom en anden mand til Gauerslund sogn, den ny sognepræst, hr Rasmus Jensen, der som en af sine første handlinger giftede sig med sin formand, hr Mogens Jensens enke, Magdalene Jensdatter, og med hende på én gang fik 7 børn, Antoni og Niels, som var myndige og senere ses at være blevet præster, Jens 14 år, Søren 13 år, Michel 10 år, Karen 7 år og Klaus 1 år. Desuden en antagelig formue, hvoraf hvert af børnene skulle have 142 sldl. De to ældste skulle have deres part til michelsdag. De øvriges penge skulle hr Rasmus bestyre rentefrit, indtil hver var fyldt 16 år. Karen skulle dele lige med drengene, da hun var eneste pige, og da hr Rasmus var en god økonom, fik han her nogle midler, han kunne benytte, og da han tillige var en stridbar og herskesyg mand, blev han en ubehagelig kreditor.

Det kom Hans Nielsen Raffn i Lille Velling til at mærke og ikke mindre hans arvinger. Den 16. april 1651 lånte han nemlig 30 rdl af Magdalene Jensdatter og forpligtede sig til at betale dem tilbage igen inden året var omme (65 17/4). Det kunne han imidlertid ikke, og i 1654 døde han. Hans økonomiske situation var da så dårlig, at værgerne Peder Jensen Raffn og Michel Jensen i Wiuff på børnenes vegne frasagde sig arv og gæld. Enkens lavværge gjorde ikke det samme; men Maren Tonnisdatter var helt ude af stand til det, og det afsagde tinget kendelse om 3. februar 1657, der lød:

. . . Da effterdi S: Hans Raffns børns formyndere haver opsagt Arffue och gield Effter hannom och derfor til forne er quit for hans gields betaling, Vidste fougden iche att Thilldømme Hans Raffns hustrue samme gield att betale . .

Det var hr Rasmus, der havde stævnet hende for at få sine penge, og han var meget utilfreds med resultatet; men så kom krigen, og hermed var det slut med at indkræve gæld. Maren Tonnisdatter flygtede med sine børn, og da krigen sluttede, var ingen af familiens medlemmer til stede. Moderen med de mindre børn opholdt sig »i andet Land«. Den ældste søn Niels var »foraarsaget mit Brød med Æren at søge Uden Land och Riget . . .« (66/42), hvad det så betyder. Han kan have deltaget i krigen. Han kan også være blevet tvangsudskrevet af svenskerne til at gøre krigstjeneste andre steder. Det var der flere tusinde, der blev; men formynderne var under disse omstændigheder nødt til at handle på familiens vegne og forpagtede gården ud til proviantforvalter Nicolaj Berntz i Frederiksodde for 6 rdl om året i 6 år, dertil skatter og afgifter. Hr Rasmus glemte imidlertid ikke sine 30 rdl og forfulgte flittigt familien med sit krav, og da det ikke lykkedes ham at få pengene hos dem, overførte han sit krav på Nicolaj Berntz.

Skal vi nævne endnu et eksempel på hr Rasmus' foretagsomhed, skal det være tilfældet Tyge Nielsen i Børkop. Han var søn af Niels Tygesen og broder til sognefoged Anders Nielsen i Velling, Christian Nielsen i Breining, der var sognepræstens medhjælper og blev hans håndgangne mand, Peder Nielsen, der i 1647 også blev herredsfoged, og endelig Hendrich Nielsen i Velling, som et sted overraskende bærer tilnavnet Raffn.

Tyge Nielsen var gift med Liene Jensdatter, hvis fader var herredsskriver Jens Pedersen Raffn i Skiærup, altså en kusine til Jost Tomesøns kone, og havde sønnen Peder Tygesen.

Før krigen lånte Tyge Nielsen 100 sldl af hr Rasmus og fik dem heller ikke betalt tilbage til tiden. Det var der i det hele taget ikke mange, der gjorde, og så gik det her som i så mange andre tilfælde, krigen kom, Tyge Nielsen måtte også flygte til Vejle og blev også syg, og hjemme i Børkop blev hans gård plyndret og brændt, og alle hans værdier forsvandt.

Under sit sygeleje havde han besøg af Jost Tomesøn, Peder Nielsen og Anders Nielsen, og over for dem beklagede han, at han ikke havde betalt sin gæld til hr. Rasmus. Kort efter døde han.

Dette må være sket før nytår 1659, og i de samme dage brændte præstegården, og ved denne lejlighed mistede hr Rasmus en del af sine papirer, deriblandt Tyge Nielsens gældsbevis. En soldat havde taget det under plyndringen af gården sammen med noget andet gods og drog af sted med det hele. Da han fik ro til det, undersøgte han sit bytte, og hvad han ingen interesse havde i, kastede han bort, bl. a. det omtalte gældsbevis. Det skete i et illle hus ved Gauerslund kirke.

Der lå Rasmus' gældsbevis og flød, indtil Søren Jensen fra Skiærup kom forbi. Hans situation er ikke helt klar, om han var tvangsudskrevet til svensk krigstjeneste eller blot til at hente forplejning. Det sidste er vel nok det mest sandsynlige, for vi møder ham i en lignende situation senere; men han bruger udtrykket, at han var »under oberst (navn ulæseligt) Regimente og kom med proviant til Frederiksodde«.

Ved det lille hus ved Gauerslund kirke, gjorde Søren Jensen også holdt og gik ind i huset, hvor han fandt det omtalte gældsbevis, som han tog med sig og afleverede i Peder Bulls hus i Frederiksodde, og herfra kom det efter krigen tilbage til hr Rasmus, som nu kunne bilægge sit krav med bevis og vidne af blandt andre Jost Tomesøn om, at Tyge Nielsen til ham havde sagt, at han var ked af, at han ikke havde betalt hr Rasmus de penge, han skyldte ham. Vi får et indtryk af, at Jost Tomesøn og hr Rasmus havde fundet sammen. De var begge stærke karakterer og kunne bruge hinanden — indtil forholdet imellem dem revnede med et stort brag.

Det var to af hr Rasmus' debitorer; men der var mange flere, og ingen af dem fik ro for præsten, ligegyldigt hvor ringe chancen var for at få pengene.

Ridefoged Jost Tomesøn synes at have været herredets kommende mand, så ung han formentlig var og gift ind i slægten Raffn. Om han selv hørte til den er uvist, men sandsynligt. Dertil var han i besiddelse af en ikke ringe foretagsomhed og synes at være gået op i sin ridefogedfunktion med iver og fasthed. Som ridefoged var han den, som på husbondens vegne, i dette tilfælde lensmanden på Koldinghus, forestod avlingen på kronens gods i sine herreder, fordelingen af hovarbejde, ægt og lignende. Ligeledes inddrivningen af afgifter, foruden at han førte tilsyn med krontjenernes økonomi og hele vandel. Han kom altså i nær kontakt med bønderne, både når der skulle revses og hjælpes, og en karakteristik af ham vil indeholde, hvordan han klarede dette job.

Den 8. november 1652 fik Jost Tomesøn af hospitalsforstanderne Ludvig Pauch og Anders Suane i Ribe lovning på halvparten af kongetienden i Gauerslund sogn, som var henlagt til hospitalet der, i fæste, når det blev ledigt. Hendrich Raffn i Børkop havde det for tiden. Han havde fået det i 1641 efter Appelone Jørgens, som nok var en ældre slægtning (66 23/4).

Ifølge fæstebrevet skulle indehaveren udtage tienden »Udi Kierffuen paa Ageren udi got Reent och Ustraffeligt Korn, med en Ret brend Colding skippe, (og indsamle den) enten Udi Gaffuerslund Kiercke eller hiemme til hans eget, 5 ørter rug, 7½ ørter byg og 8½ ørter havre, Naar och huis form. Hospitals fuldmægtig daa frembkommer med Hest och Vogne, efter Samme form. Korn . . . Desligeste skall med Quegtienden Saa holdes, att Same tiende skall Aarlig følge till Riber Hospital, Men den Anden Quegtiende som er Kalffue, Griese och følle, Schall form. Jost Tomesøn niude och Beholde halffparten der aff for en Billighed och giffue for huer Kalff 20 sk danske och for huer gries 4 sk och for huer føll 4 sk . . .«.

Den anden halvpart af kongetienden, som Hendrich Raffn også havde, fik bønderne lovning på, for at den ikke skulle gå ud af sognet. Året efter blev fæstebrevet læst på tinget, både 4. juli og 7. november (67 22/4).

Ret hurtigt var Jost Tomesøn så pengestærk, at han kunne optræde som kreditor. Ifølge gældsbevis af 24. marts 1653 skyldte Lille Jens Pedersen i Skiærup, gift med Liene Jensdatter, der kan være datter af Jens Pedersen Raffn, Liene Pedersdatters broder, ham 100 sldl (69 25/1), og i 1655 kunne han låne sin svoger, Jens Pedersen Raffn, først 10 rdl og dernæst 125. Kort efter overtog sønnen, Peder Jensen Raffn, gældsbeviserne og betalte Jost Tomesøn pengene.

I 1657 var Jost Tomesøn sammen med sognepræsten hr Rasmus Jensen kirkeværge for Gauerslund kirke, og ved fastelavn modtog de som sædvanligt sognets kirketiende fra de mænd, som stod for indsamlingen. Kirkeværgerne skulle gøre den i penge til kirkens vedligeholdelse.

Imidlertid måtte de efter lensmandens befaling ikke sælge kornet til andre end Peder Udesen i Kolding. I lensmandens bestallingsbrev stod der nemlig, at han skulle have indseende med, at kirkens rente og indkomst også blev anvendt »til Kirchernes nøtte och frembtarff« og derunder, at den kun blev solgt til formuende borgere i købstæderne, og det må lensmanden have ment, Peder Udesen var frem for andre; men da Jost Tomesøn og hr Rasmus var kommet så vidt, at de kunne levere kornet, var rygterne om det forestående svenske angreb på Danmark nået befolkningen, og så stor var den forstyrrelse, de skabte, og frygt, at Peder Udesen ikke ville køre ud på landet og hente korn. Han ville heller ikke betale vognleje til en anden, for han turde vel slet ikke ligge med alt det korn, og følgen blev, at da de svenske tropper nåede Gaurslund, lå kornet endnu hos Jost Tomesøn og blev taget af fjenden sammen med meget andet. Ved denne lejlighed skal Jost Tomesøn være flygtet.

Hvorledes Jost Tomesøn iøvrigt forholdt sig under krigen, står ikke klart; men i den tidligere nævnte skrivelse af 31. marts 1661 påberåber han sig som en fortjeneste, han bør erindres for, at han »til krigens fornødenhed af samme min bestilling har skaffet en vel munderet rytter« og årlig af Holmans herreds skove med stor besværing udskibet brænde til Ko: Ma: fornødenhed«. Der må også her være tale om noget, han har ydet under krigen, da København var afskåret fra at få brændsel fra Nordsjælland, ellers havde kongen næppe fået det fra Jylland.

Efter det her anførte skal Liene Pedersdatter være søster til Jens Pedersen Raffn, faster til dennes søn og efterfølger som herredsskriver, Peder Jensen Raffn, og formentlig en del ældre end Jost Tomesøn, hvorfor hun også havde været gift tidligere og da fået sønnen Niels Jacobsen Ammitzbøl.

## 2.

Hvor ilde krig og pest handlede med Holmans herreds beboere, kan ikke så nøje opklares, da der som nævnt ingen kirkebog findes; men da Jost Tomesøn stod med sin familie i ruinerne af sin gård, kan vi være sikker på, at hans tanker er gået til dem, der ikke havde været så heldige som han. Han har set dem for sig, tragedie på tragedie, og vi vil forsøge at følge hans blik.

Der var svogeren, herredsskriver Jens Pedersen Raffn og hans hustru, Christentze Lauritzdatter, som i 1657 blev overfaldet i deres gård i Skjærup og måtte flygte til Vejle med børn og husfolk, efter at de var udplyndret for »alt deres gods och formue«. Da den »stacket fred« kom, vendte han tilbage og »Begyndt sin Gord at forferdige och sin Auffling at Dyrche«. Indtil fjenden trak sine ryttere ind i Frederiksodde for de allierede krigsfolk. Da blev han pånyudplyndret, og efter hans naboers og granders vidnesbyrd »med sin Hustru, Børn och folck for jaget i ynkelig Maade fra deris Hus och Gord Saa

al deris gods og formue, korn og kre, bøger, breve och dokumenter, som både ham selv och andre dannemænd her udi herredet til hørde, bleff af fienderne ganske øde och borttagen, och hans selffeyergord i Skiærup aff fienderne aldeelis afbrændt!«

I Vejle levede familien i den største elendighed og »motte opholde (sig) blandt polacherne«. Sønnen Peder besøgte dem og gav ham penge til ophold, og da faderen døde, betalte han begravelsen i Vejle kirke under klokkeringning med 32 rdl.

Under et af sønnens besøg gav faderen ham nogle af sine gældsbeviser og pantebreve, som han under flugten havde fundet. Denne kunne bruge dem, når freden engang kom; men ingen gældsbeviser var efter krigen noget værd, for ingen kunne indfri dem, og kreditorerne ville overhovedet ikke have dem. To børn, Lauritz og Anne, døde også i Vejle og blev begravet på kirkegården.

Ilde gik det også herredsfoged Peder Nielsen på Nebbegård, selv om han slap fra det med livet i behold. Da fjenden kom, blev gården »nedbrudt och med hans godtz og formoffue, fjeller, latter, døre, mursten, documenter och Breffue, som i gården fandtes, nedført i lejren i Bredstrup til Bygning«.

Under den »stacket fred« begyndte Peder Nielsen også genopbygningen. Siden blev det alt sammen atter brudt ned.

Gaarslev kirke fik også en hård medfart. Alt, både løst og fast, stole, prædikestol, altertavle, loft og »Dielle«, ligesom messehagelen, lysestager blev røvet undtagen kalk og disk, som Peder Nielsen havde »udi Fyen i Ottense, og der blef beholden« (62 3/2).

Peder Nielsen reddede altså kirkens sølv; men selv manglede han i høj grad dette metal. Hos præsten i Veerst, hr. Niels Christensen, havde han i 1647 lånt 100 sldl, hos slotsskriveren det samme beløb, hos hr Rasmus og flere andre, og han blev aldrig i stand til at betale pengene tilbage og blev derfor forfulgt at kreditorer resten af livet. Hans hustru var død under opholdet i Vejle, og da han kom hjem, lå gården i ruiner, så han flyttede ind hos en broder, hvor han boede i et kammer.

Hans Madsens død 3. juli 1659 skabte store vanskeligheder. Han var som nævnt broder til Jørgen Madsen Raffn i Store Velling og Karen Madsdatter, som var gift med Lille Jens Pedersen i Skjærup. Deres fader var Mads Jørgensen.

Først døde Jens Pedersen. Efter bymændenes vidnesbyrd blev han »gandske fra Røffuet ald Hans Godtz och formue, Rørendis och U Rørendis og hans Bundegaard, han paabuod, Reent afbrendt och Kom Ud til Veyle i Elendig Maade, forpint och forsueien aff Ilden, der han vilde Redit Wed sin gord, Saa han och hans fattig Hustrue Kom i Stor Armod och motte Bede om Brødet

hos got folck, Indtil denn S: Mand Bort døde och bleff begraffuen i den U Roelig tid i dee fattiges Jord paa Weyle Kirchegord«.

Under begravelsen stod hans hustru frem ved graven og »Wedersagde Arffue och gield efter hannom, efftersom hun der till formedelst berørte Ruin høyligen War for Aarsaget«. Der havde Jost Tomesøn som nævnt 100 sldl til gode.

Siden efter levede Karen Madsdatter i stor nød og armod, »efftersom hun Aldeelis Inttet beholdt att Leffue af (65/51).

Da var Jørgen Madsen Raffn død i 1657, Skiftet efter ham blev holdt den 20. juli s. å., og heri hedder bl. a.:

. . Siden bleff Wiedere Intet gield fordret, iche heller kunne der paa findes eller bleff paa wist wiedere Rørendis Godtz som form: Jørgen Raffn Waer tilhørig att registrere Wordere eller hans Arffuinger att Imellem Schiffte Undtagen Eeigendommet, der bleff i beholdning. Samptlig Arffuinger til bedste Ubeskaaret och U for krencket i alle maader«.

Gården tilfaldt Jørgen Madsen Raffns broder, Hans Madsen, som gik ind på at betale en søstersøn en arvepart på 41 sldl 8 sk og en rest af en medgift på 60 rdl (70 21/3); men to år efter var Hans Madsen død og begravet på Smidstrup kirkegård og efterlod sig aldeles intet. Enken levede i største armod og elendighed »saa Welsom mange andre fornehme gott folck samme tiid«, som hr Niels skrev (67 9/12). Arveparterne havde han ikke betalt.

Dertil kom endnu en vanskelighed. Jørgen Madsen Raffn havde på et vist tidspunkt for 90 rdl pantsat en eng til hr Niels, men det var ingen steder blevet indført og heller ikke noteret i skiftet.

Da Anna Mortensdatters mand, Simon Pedersen i Thyffkier døde, havde hun »inttet i Nogen Maader, Undtagen det arme Liff«, hvorfor hr Niels tog hende i sin tjeneste for hendes flids og troskabs skyld« (65/50). Senere blev hun gift med Hans Nielsen, som sammen med hende »vedersagde arv og gæld efter Simon«; men dermed kom de i strid med hans broder, Jacob Pedersen, der tjente i Kolding, fordi denne påstod, at Simon 2. påskedag 1650 havde lånt 30 sldl af hans fædrenearv og ikke betalt dem tilbage. Ingen modsagde ham; men Hans Nielsen ville blot ikke betale sin formands gæld.

Tonnis Sørensen og hans hustru, Maren Tonniskuon i Brøndsted havde været holdne folk med penge til gode hos flere mennesker. Nu havde de mistet alt og havde på deres gamle dage ikke så meget, at de kunne købe sig en skæppe korn til deres underholdning, og Maren døde. Hendes broder var Peder Thomsen.

Stygge Pedersen gik det ilde. Han flygtede til Århus og tog tjeneste der og døde. Hans hustru, Dorethe Hansdatter, måtte »gaa och Bede Got folck om brødet«.

Rasmus Christensen i Mørkholt og hans hustru, Anne Jensdatter, bortdøde begge i ufredstiden, og alt blev røvet fra dem, »Och da Befantis der gandske Inttet Guodtz Udi Boen undtagen en gammel Seng, et Ølkar og en Kiste uden Laag« (61 21/1).

Der var Jens Christensen i Sellerup. Han havde tilforn været ved sin gode evne og formue, blev så udi forleden feidetid frarøvet hans gods og formue og i ynkelig maade elendig og forjaget fra hus og hjem med hustru og børn og hans hus og gård afbrændt. Saa han var ikke alene husvild, men endda geraaden i største armod. Tilmed havde han en vanfør datter, som ingen steder kunne komme og led af hunger og elendighed og fik ikke andet, end hvad faderen kunne søge hos fremmede (62 12/1).

Ane Jensdatter holdt til i Velling. Den tid, da den »stacket fred« var sluttet mellem rigerne, var hun hos sin fæstemand, men sagde efter nogen tid til ham, at nu havde de fortæret, hvad han havde, og derfor ville hun gaa fra ham med, hvad hun havde, ellers skulle hun alligevel gaa ud at tigge.

Saa skiftede de med hverandre, hvad korn de havde saaet sammen paa marken, og hun drog bort. Grunden blev angivet at være, at de »haffde ont forligelsesmaal med hverandre«. Hun sagde, at efter deres trolovelse var hun flyttet i huset til ham; men da hun ikke kunne nyde rolighed hos ham, saa drog hun derfra igen og formente, at hverken han eller nogen anden skulle sige hende andet paa »end det, som var ærligt och tilbørligt i nogen maade«.

For hr. Niels i Smidstrup var krigstiden svær. Efter menighedens vidnesbyrd blev han først i feidetiden (62 23/3) forjaget med hustru og folck fra hus og hiem »ock fra Pløndrit en gandske deel aff Sit Guodtz och for moffue«.

Siden kom han tilbage til præstegården. Formentlig var det i den »stacket fred« for at genoptage sin præstegerning og blev, da krigen brød ud paany »tit och offte Udpløndrit, och ilde med faren«.

Rent galt blev det, da »Suensken Flyde till Frederichsodde for de Allierede Krigsfolck. Saa Fattig Lands By Folck iche dennom Kunde (Blive) fri, huerchen i Landtz Byerne eller Kiøbstederne, for Kriegs Folchenes Wold och Ty Ranie«.

»Baade hans (hr Niels) Sogne Folck Saauelsom Andre Steder fra Søgt til hannom i præstegaarden, fordi »Hand bleff till stede och Udstod huis Haardhed hannom Aff Gud Bleff Paalagt«.

»Siugdom och dødsens Bortagelse grasseret Baade der och Andre Steder«; men præsten forholdt sig »Imod Samme fattige, Syge och Elendige Mennesker, som War Mang foldig i Gaarden hos Hannom, Meget Ærlig, Christelig och Wel, Betiente dee Siuge Saa widt Mueligt haffuer Werit och Besteede dee døde i Hobetall till Jorden och Ellers i andre Moder, Som en Hæderlig Prestemand och troe Siellesørger Well Eigner och Anstaar«.

Bymændene var fulde af beundring for hr Niels og føjede til deres vidnesbyrd, at »hand der Ud offuer Lide och Udstod megen Nød och Elendighed, och offte bleff Udpløndrit och Slagen«.

Det var et hastigt overblik over, hvem Jost Tomesøn kan have vendt sig imod i sine tanker, da han stod i ruinerne af sin gård.

*3.*

Den krig, Karl den Tiende Gustav påførte Danmark, skulle hvile i sig selv. Det vil sige, at danskerne skulle selv betale den.

Når de svenske tropper derfor havde besat en egn, og soldaterne havde haft lov til en time eller to at plyndre stedet, blev forholdene vurderet af kyndige folk, hvor meget der kunne presses ud af egnen i skatter og kontributioner, og derefter blev det inddrevet i rater.

Det var den legale side af besættelsen. Ved siden af kom den illegale. Officererne pressede befolkningen for yderligere bidrag til sig selv eller lod sig ved leverancerne bestikke med kontant mønt, og endelig stjal de menige soldater, hvad de kunne komme over.

Denne situation skal vi forestille os, at Holmans herreds beboere var stedt i. I forvejen var de forberedt gennem rygter af flygtninge, som i panik søgte at redde sig, og hvad de fortalte virkede ikke beroligende. Da f. eks. Peder Udesen havde hørt på dem, skulle han ikke have noget af at køre til Gauerslund og hente tiendekornet.

Folk søgte at redde, hvad de kunne, og nogle stak selv af. Resten afventede i frygt, hvad der ville ske. Vi har nogle forestillinger om bloddrukne krigsfolk, som styrtede fra hus til hus i et vildt begær efter bytte. Menneskeliv agtede de ikke.

Sognepræstens funktion, som var pålagt ham af besættelsesmagten, derfor blev han forskånet for de legale kontributioner, bestod i at fordele de pålagte kontributioner efter, hvad han mente, enhver kunne bære. Det skete ikke fra fjendens side af humane grunde, men for at få byrderne fordelt bedst muligt, så de gav mest.

Ingen var sikkert begejstret for dette job, heller ikke hr Rasmus, uden at det skulle være, fordi han så selv slap for at udrede noget, og det kunne man

godt tænke sig. Jobbet indebar imidlertid også ricisi, og dem undgik Rasmus ikke.

Spørgsmålet var, om vedkommende havde moralsk styrke, så han var hævet over hans sognebørns eventuelle mistanke om, at han hverken gik fjendens ærinde, forurettede nogen eller skaffede sig selv fordele. Han skulle også være i stand til at sætte sig i respekt hos fjenden, så han kunne optræde som sine landsmænds beskytter. Det er nok et spørgsmål, om hr Rasmus havde moralsk styrke til at magte det.

I Breining boede Hans Jørgensen Hied Mand (Hedemand), også kaldet Giesten. Hans tilnavne fortæller, hvor han kom fra og måske også, at han var en mand, som havde dyrket mager jord. Nu var han kommet i besiddelse af surt erhvervede penge og ejede to eller tre selvejergårde, den ene i Pjedsted, en anden lå i Tolstrup. Selv drev han en krongård og skilte sig ikke gerne af med, hvad han engang havde erhvervet sig.

Hans Hied Mand var altså en fremmed, og det er ikke udelukket, at det kan have påvirket folks syn på ham; men han havde boet i sognet i mange år, havde været sandemand, var gift med Johanne Hanskuon og havde 3 voksne børn, Søren og Hendrich, som var hjemme hos forældrene, og Appelone, der var gift med Peder Mortensen og boede på faderens gård i Tolstrup.

Såvidt vi kan skønne, stod Hans Hied Mand på en god fod med hr Rasmus; men de var hårde halse begge to og lige interesserede i mammon. Der var derfor et punkt, hvor de ikke sympatiserede, og det var, hvad angik kirketienden. Der resterede Hans Hied Mand; men da han økonomisk må have været temmelig formående, gav dette punkt oprindelig ikke anledning til divergenser; men da divergenserne kom, blev restancerne et meget vigtigt punkt.

Det er givet, at Hans Hied Mand måtte komme til at bære en god part af de byrder, som blev lagt på sognet; men det er ikke givet, at han ville være tilfreds med det.

Fra den første besættelsestid er der dog intet at bemærke. Så sent som i året 1658, under den »stacket fred« udlejede hr. Rasmus til Hans Hied Mand heste og vogn og to karle i fire dage på egen kost til at køre humlestænger og gierdsel til hans gård i Tolstrup, da han havde mistet sine egne heste.

På et tidspunkt hjalp hr Rasmus også Hans Hied Mand i forholdet til svenskerne. Hvornår det skete, fremgår ikke, for kronologien er ringe i tingbogen. Hvad der skete, fremgår heller ikke, for der var også småt med dokumentationer, og oplysningerne får derfor et præg af løshed; men formentlig har nogle soldater villet tage gårdens kreaturer, Hendrich har gjort modstand og måtte flygte, og soldaterne drev kreaturerne til Kolding. I tingbogen

står, at de gjorde det »for det, hans Søn Hendrich haffte giort dennom och (derefter) war bortrømt« (61 21/1).

Den anden søn, Søren, kom da til hr Rasmus og bad om 2 rdl til mester Ancher i Kolding, der ville være behjælpelig med at få indløst kreaturerne, og det gorde han.

Om hr Rasmus var for hård med udskrivningerne hos Hans Hied Mand, eller om han direkte har søgt at berige sig selv på Hans Hied Mands bekostning, er uvist. På Viborg landsting den 24. september 1661 benægtede Hans Hied Mand, at han skulle have beskyldt hr Rasmus for direkte at have stjålet Hans Hied Mands korn. Han forklarede, at han havde sagt, »at Hr Rasmus iche sielff tog det, Mens det kom til hans gord oc giorde sig det nyttigt« (V.L.B.24-87).

Men på et eller andet tidspunkt blev Hans Hied Mand utilfreds med den måde, hr. Rasmus praktiserede udskrivningerne på, at fra ham blev der taget for meget, og nævnte noget om udplyndring, en pudsig udtalelse, når kendsgerningerne var, at inden længe havde alle på egnen lige lidt; men her står vi igen og ikke ved hvornår. Vi mangler dokumentation og må nøjes med nogle beskyldninger og modbeskyldninger. Vi er derfor henvist til de få konkrete oplysninger, der findes, og vil her ud fra forsøge at danne et helhedsbillede af sagen.

En af disse oplysninger går ud på, at hr Rasmus lejede en »salvegarde« og indkvarterede den hos sig selv. En salvegarde skulle forhindre de illegale plyndringer, men havde selvfølgelig ikke noget med de legale at gøre. Flere steder skete det dog, at salvegarden plyndrede lige så fuldt som de øvrige soldater.

En anden er, at Hans Hied Mand var sat for meget store kornleverancer, og at soldaterne hentede hos ham, så længe der var noget at hente af, og en del af det korn, som blev taget fra ham, blev lagt i hr Rasmus' gård, en anden del sammen med de øvrige bønders korn på andre steder. Af dette korn blev noget kørt til lejren i Brædstrup, hvorimod salvegarden tvang bymændene til at køre størsteparten af kornet i præstegården, altså Hans Hied Mands korn, til Vejle, hvor det blev malet til mel og solgt (61 14/1).

At der for Hans Hied Mands vedkommende var tale om ganske antagelige partier, fremgår af, at efter hans egen opgivelse havde han alene i præstegården 400 skæpper rug, 50 tønder, liggende.

Efter Hans Hied Mands opfattelse blev han altså frarøvet for meget, og når han i sine tanker kombinerede salvegarde og præstegård, blev det til, at via præstegården foregik en omfattende plyndring fra ham, som salvegarden stod for, og hr Rasmus var med i.

Et er imidlertid at have mistanke om noget, og lad denne mistanke være aldrig så begrundet, noget andet er at kunne føre de tilstrækkelige beviser,

og indtil man har dem, gør man klogt i at være lidt forsigtig med sine udtalelser. Denne simple regel overholdt Hans Hied Mand ikke, og en dag gik han til hr Rasmus selv med sin mistanke og spurgte, hvor hans korn var blevet af.

— Det kan du selv forfare, svarede hr Rasmus, for den, der har taget mest, ligger hos dig.

Selvfølgelig sagde de to mere til hinanden under samtalen end lige netop dette spørgsmål og svar, som formentlig kun var indledningen, for der ligger den afsløring i hr Rasmus' svar, at han indrømmede, at kornet var stjålet, og det tonefald, han sagde det i, afslørede tillige, at her var noget, som han ikke ønskede at drøfte med Hans Hied Mand, som blev alt andet end beroliget af oplysningen og endte samtalen med at beskylde hr Rasmus for at stå i ledtog med fjenden, der havde stjålet 400 skæpper rug fra ham, og så voldsom var Hans Hied Mands harme efterhånden blevet mod præsten, at han — i hvert fald efter præstens beklagelser at dømme — overfaldt ham på hans kirkevej og steder, hvor mange mennesker var forsamlede, med de groveste ukvemsord og voldsomste beskyldninger, som hr Rasmus tilsyneladende havde vanskeligt ved at værge sig imod.

Men et var altså Hans Hird Mands retfærdige harme, tilbage stod beviserne, og havde han ikke dem, ville alle hans voldsomme anslag sluttelig ramme ham selv.

Hr Rasmus reagerede både voldsomt og kynisk, men bibringer os absolut ikke tro på hans uskyld. Tværtimod er man tilbøjelig til at mene, at han kompromitterer sig selv.

Præsten påstod, at han, tværtimod at have stjålet fra Hans Hied Mand, havde været ham en god mand. I stedet for at stjæle kornet havde han nemlig »rantzonerit« det og betalt soldaterne af sine egne penge, ialt 5 rdl; men soldaterne havde sagt, at Hans Hied Mand ikke skulle få lov til at beholde en skæppe af kornet, »Thi alle gaf hannom et skielmsk rychte«. Udtrykket bruges her ikke i dette ords gængse betydning, men udtrykker, at hr Rasmus havde givet soldaterne penge for at lade kornet ligge.

Det er tvivlsomt, at hr Rasmus kunne »rantzonere« det korn, soldaterne havde taget fra Hans Hied Mand og oplagret i prætsegården for at sælge det til egen fordel, hvis han da ikke stod i ledtog med dem. Det er næppe heller muligt at få nogen til at tro på, at han skulle have betalt soldaterne af sine egne penge for at lade være med at tage Hans Hied Mands korn, og hvorfor skulle han også det. Soldaterne havde jo taget kornet, og på et eller andet tidspunkt ville det alligevel blive solgt.

Det er heller ikke videre troligt, at soldaterne specielt skulle nære en sådan aversion mod Hans Hied Mand, som den citerede udtalelse er udtryk for, uden at hr Rasmus selv havde indgivet dem den. Nok får man ikke indtryk-

ket af, at Hans Hied Mand var en behagelig mand at have noget mellemværende med. Det fremgår temmelig tydeligt, og han har sikkert også brokket sig over for soldaterne; men mon de fleste ikke har gjort det i deres mellemværende med krigsfolket. Det mest påfaldende er, at præsten var på en sådan talefod med de svenske krigsfolk, der plyndrede i sognet, at en sådan udtalelse kunne falde imellem dem. Nøgternt betragtet var præstens argumentation for grov til at blive troet på.

Og bedre bliver det ikke af, at hr Rasmus præcist vidste, hvor i hvert fald en del af kornet var blevet af. Det skulle Hans Hied Mand og hans sønner selv have hentet om natten og leveret i Frederiksodde, »nætter og dage udi stor mængde«. Det lyder simpelthen utroligt.

Værd at lægge mærke til er også, at når vi har været i stand til at anføre de argumenter, hr Rasmus førte i marken til sit forsvar mod Hans Hied Mands beskyldning i den lokale diskussion, som pågik, allerede medens krigen stod på, skyldtes det, at de blev taget frem igen i den påfølgende retssag for tinget. Derimod bliver vi ikke gjort bekendt med et eneste af Hans Hied Mands argumenter, og der må have været nogen.

På det foreliggende grundlag kan vi tage dette som udtryk for, at hr Rasmus ikke havde rent mel i posen og derfor havde fået de lokale myndigheder over på sin side, og deriblandt var Jost Tomesøn, og de har simpelthen undertrykt, hvad Hans Hied Mand havde at sige til sit forsvar.

I denne situation bliver det bemærkelsesværdigt, at Hans Hied Mands borgerlige omdømme tilsyneladende ingen skade lider. Han var omkring nytår 1661, netop da tinget havde begyndt sagen imod ham, i Ribe for at få korn- og kvægtienden til sognet. Han var fuldmægtig på tinget for prominente personer, udmeldt til stokken, deltog i nævn, var kaldsmand og varetog alle de hverv, en agtet person kom ud for, og man kan ikke andet end tage det som udtryk for, at befolkningen stort set stod på hans side. Ja, omkring nytår lånte hr. Rasmus endda 20 rdl af ham.

Før krigen var endt, kunne regnskabet de to imellem dog ikke gøres op; men indtil da kunne det forberedes, og det ser ud til, at det gjorde hr Rasmus meget grundigt.

Imens gik krigen videre. Både hr Rasmus og Hans Hied Mand måtte prøve at flygte, og begge fik deres gård brændt af; men medens vi heller ikke i dette stykke hører noget til Hans Hied Mand, omgiver hr Rasmus sig med mange ord og megen dramatik. Lige så uhæmmet han er i sin forfølgelse af personlige uvenner, lige så hæmningsløst slår han om sig med ord, når det er ham om at gøre, at vedkommende endelig må forstå hans uskyld og rene, uselviske tanker; men al hans iver og dygtighed til trods står man dog tilbage med et stærkt indtryk af netop det modsatte. Hans ord virker utroværdige, og at han skulle have mistet alt, som han forsikrer, rokkes der senere ved. Meget dra-

matisk skildrer han sine trængsler i en bønskrivelse til kongen den 17. november 1660:

Jeg fattige mand forårsages højligen for Eders Ko: Ma: min store Elendighed og Armod underdanigst at andrage, hvorledes jeg af den svenske Soldatsqe er frarøvet alt, hvad jeg ejede, baade levende og dødt, formedelst jeg boede saa nær ved Frederiksodde og lejren og ikke beholdt så meget, at jeg kunne mætte min fattige Hustrues og børns hunger en gang med, eller neppeligen varme vores arme legemer med. Tilmed er præstegaarden, jeg paaboede, og husene rent afbrændt, endog jeg den nogle gange har rantzoneret, og formedelst jeg ikke ville forlade, men heller salveret Ko: Ma: Præstegaard, om det havde været muligt, er jeg fattige mand mange gange blevet afklædt, huggen, stukken og slagen, men maatte dog omsider, efter at alle mine sognefolk var for jagede, med min fattige hustru og mange smaa børn, løbe ud i skov, morads og skiul, indtil vi om nattetide udi største livsfare kom til Vejle, hungrige og nøgne, og måtte for længe siden af hungersnød være omkommen, dersom gode venner ikke havde forbarmet sig over os og noget til underholdning af medynk meddelt . . . ! (Ny Kirkeh. saml. 5. bd.).

Se gule blade XI-XII

*4.*

Den lammende ødelæggelse, Koldinghus len havde været ude ude for, får vi et yderligere indtryk af, da Kolding i januar 1661 skulle have indkvartering af dansk militær. I den anledning skrev borgmesteren til rigets feltherre, Hans Schack, og bad indtrængende om, at byen måtte blive forskånet. Borgerne kunne ikke skaffe føden til sig selv, men måtte hente den 8-12 mil borte, langt mindre til en garnison.

Det hjalp ikke. En del af de fremmede lejetropper var blevet aftakket, men strejfede rundt på landet og gjorde tilværelsen usikker for de arme mennesker der, som lige var udsluppet rigets fjender. Resten af hæren skulle fordeles i købstæderne, hvor befolkningen måtte underholde den og udholde de besværligheder, som fulgte med, for det havde kongen ingen penge til, og Kolding skulle bære sin part.

Ydermere fik Kolding i august måned gennem en auditør Svallenberg ordre til at betale 100 daler om måneden i skat. Det var ikke, fordi det var nogen kæmpesum; men når man tager i betragtning, hvad det også vil fremgå, at kun få indbyggere var vendt tilbage fra deres flugt, mange var døde, og et stort tal af dem, der var i byen, var gamle og syge, som ikke havde kunnet flygte og heller ikke var produktive, og al handel og omsætning desuden var gået i stå, forstår man, at det her drejede sig om en kæmpesum, som byen vanskeligt kunne udrede. Lenets hovedby og forsyningscenter var lammet.

Men ingen forklaringer hjalp. Ganske vist var krigen endt; men for menigmand gjaldt det nu som under krigen, at magthaverne ville have penge. Deri var der ingen større forskel. Det var bydende nødvendigt for kongen, at han fik penge til lejetropperne, for de var grundlaget for hans magt. Hofholdet skulle også have penge, for det var grundlaget for både hans magt og pragt. Kreditorerne, som under krigen havde forstrakt ham med penge eller varer, ønskede også at se nogle af deres udlagte midler igen.

Jo, hvor forarmet landet end var blevet, så var der dog ved denne lejlighed — som i de senere krige — nogen, der havde erhvervet sig store formuer, og med det mægtige kapitalbehov, der eksisterede, var det ingen sag at få formuerne til at formere sig.

Men det store flertal havde mistet alt og havde så godt som ingen mulighed for at tjene noget, for oplandet havde intet at sælge og kunne derfor heller intet købe. Alligevel skulle de, der intet tjente, gennem deres skatter betale til de mennesker, der havde tjent stort under krigen. Skatten skulle altså betales, uanset forholdene.

Borgmesteren skrev en indtrængende bøn til kongen om at skåne byen, men fik intet svar.

19. oktober skrev han igen og rejste endda sammen med magistraten til København for personlig at aflevere brevet. Nu var det udskrevne beløb vokset til 300 daler; men på grund af den skade, Kolding mere end andre byer havde lidt under krigen, så borgmesteren ingen udvej til at skaffe pengene. Deputationen fik ikke adgang til kongen, men måtte aflevere brevet og rejse hjem, og heller ikke på dette brev kom der svar.

6. november skrev borgmesteren påny:

. . . Mange mennesker er døde af hunger, og flere vil komme til. Vi bliver nødt til »de Arme ledige huuse at kvittere, som vi med så stor møye hafuer saluteret«.

Otto Krag skrev i en fodnote på brevet, at »General Kriegs Commissariatet har at giøre att Liighed det meest mueligt er Kand Eragtes«, og så kom brevet i en bunke med påtegnelsen »henlagte skrivelser«, og der ligger det den dag i dag. Otto Krag var en barsk herre.

I de dage, borgmesteren skrev til kongen for tredie gang, havde Kolding besøg af kommissarerne Peder Lange og Christian Wind. 30. august havde de fået befaling til at rejse til Ribe stift og syne kronens ejendomme. Desligeste forføje sig til købstæderne og med flid forfare, udi hvad stand de fandtes, og tilmed udforske bondens lejlighed, om han til kongelig majetsæt som tilforn sin årlige landgilde kunne betale, med rigtig specifikation, hvad forskaansel paa hver gaard behøvedes, indtil han den fulde landgilde igen kunne udgive. Det var tre betydningsfulde opgaver i rigets mest medtagne egn.

De to mænd kom til Vejle den 28. oktober, og den 31. var de i Kolding. Her sammenkaldte de herredsfogeder, delefogeder, ridefogeder og præster til et møde om lenets tilstand, og ligeledes foretog de en rejse for ved selvsyn og samtale med befolkningen at sikre sig, at de oplysninger, de havde fået, var korrekte.

I 6 dage arbejdede de to kommissarer med besigtigelsen, og en af dagene opsøgte hr Rasmus dem.

Alle præstegårde i Holmans herred var mer eller mindre ødelagte. I den henseende var præsten i Gauerslund ikke værre stillet end de øvrige. Alligevel sikrede han sig en helt anden behandling. Møllerne, bønderne og herredets øvrige præster måtte selv bygge deres gårde op mod et par års lettelse i skatter og afgifter. Hr Rasmus derimod bevilgede de to velmenende adelsmænd en krongård, som fæsteren Mads Andersen var død fra, at »Niude epter ordinantzen i stedet for Prestegaarden, som af fienderne war afbrent«, indtil kongen bevilgede ham midler til at opføre en ny. Præstegårdens jord drev han sammen med krongårdens. Det havde de to kommissarer ikke fundet på selv.

Resultatet af kommissarernes besigtigelse blev en rapport, hvori siges om Kolding, at dens »tilstand er hel slet och Armelig, thi de Beste och fleeste Skatte Borgere ere døde, er gandske Haab Huuse, en part slet Neder Brut, och Op Brendt, en part Staar Ubeboede och øde, och begifue sig endnu daglig en stor part Ud af Byen fra Huus och Gaard och paa Landet formedelst dend store Indquartering och daulig Udgifft, de haffuer«. — Kommissarerne gjorde opmærksom på, at noget måtte gøres, »Att Ey dend Hele Bye skall Ødes«.

Hvad oplandet angik, skildrede kommissarerne med stor forståelse, hvorledes bønderne var stillet. Af sædekorn havde de så godt som intet, højst 1 - 2 eller 3 skæpper, og så meget havde de ikke engang høstet, for sommeren havde været tør og forårsaget misvækst. Ikke engang »Gudtz hagell och U-Weir«, som slog det lidet korn ned, de havde, blev de forskånet for, så »de iche Kand afle det, som Ædes och forterres Kand, men de fleeste Gaaer Och Betler deris Brød«. De, der havde en hest eller ko turde næppe lade dem ude af syne, for flokke af aftakkede soldater strejfede rundt, og de var lige så sultne, som bønderne var.

Og alligevel måtte bønderne kontribuere og underholde soldaterne, hvilket lensmanden, Steen Bilde, dog skaffede dem lindring for efter en rejse i indherrederne.

Derfor kunne bønderne »ich Alleene ingen Rytterhold udstaae«; men det ville falde dem besværligt at blive ved gårdene, hvis de ikke blev forsynet med »Korn, Heste och Creter att drifue Aflen med«. Kommissarerne kunne ikke »wiede eller Erachte, huor nær de Enten halff Eller fuld Landgilde gifue Kand«; men de anbefalede, at man ude i sognene skaffede oplyst, hvad bøn-

derne under normale forhold havde ydet i landgilde. Det skete omgående for Gauerslund sogns vedkommende. (RK 214.33).

Se gule blade XIII

I tilslutning til denne rapport kom 11. januar 1662 en redegørelse for Koldings tilstand, som fylder 31 sider, og som viste, at Kolding havde (RK 311,71):

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Ejendomme, kaldet gårde | | | | 115 |
| Huse (Waaninger, Eiendomme) | | | | 68 |
| Boer (boder), ikke at forveksle med butikker, antagelig den billigste form for et beboelseshus, opført på tomme pladser i byens gader | | | | 217 |
| | | | ialt ejendomme | 400 |
| En del af disse er ledige, tomme, dvs. ejeren er død eller flygtet | | | | |
| | gårde | 13 | | |
| | huse | 5 | | |
| | boder | 72 | | 90 |
| | | | rest | 310 |
| En del var ubeboelige | gårde | 16 | | |
| | huse | 19 | | |
| | boder | 67 | | 102 |
| Huse, hvori der bor mennesker | | | | 208 |
| Enker og gamle kvinder, som beboer et hus | | 57 | | |
| Gamle mænd | | 7 | | |
| Beboere uden erhverv | | 33 | | 97 |
| Huse, hvor der evt. findes børn og hvor man deltager i produktionen | | | | 111 |
| Antager et gennemsnit på 3½ person pr. familie | | | ca. | 400 |
| | | | + | 97 |
| | | | Koldings indbyggertal ca. | 500 |
| Huse, som for nærværende ejedes af arvinger | | | | 24 |
| Huse, ved hvilke det ikke er nævnt, hvor ejeren opholder sig (død, flygtet) | | | | 46 |

Kolding var en by, som ikke fungerede. Markerne lå udyrkede. Ingen havde penge, og ingen kunne lade noget forarbejde.

Hvis man regner med, at enker stort set intet arbejde havde, var der 97 indbyggere, 20 procent af byens befolkning, som levede af andre, dvs. af tiggeri. Det er forståeligt, at der var borgere, som ønskede at forsøge lykken andre steder, f. eks. i Frederiksodde med dens privilegier, hvilket resulterede i, at 30. juli 1662 blev al fraflytning fra byen forbudt.

Se gule blade XIV

Angående oplandet ses det, at i Holmans herred fandtes 267 gårde, bol og huse. Af dem er 7 benævnt »nogenledis ved macht«, 87 var totalt udslettede. De resterende 173 var ødelagt i forskellig grad. Mange steder stod kun 1 eller 2 bygninger, og en del af dem var hytter, som nødtørftigt var rejst og ikke

kunne stå ret mange år. Ifølge opgørelsen manglede ialt 271 bygninger, 344 »bestod«, hvilket kun dækker, at de ikke var udslettede.
Se gule blade XV-XVI

Heller ikke alle ejerne eller fæsterne var til stede. I opgørelsen står ud for en del gårde: »ingen lever til«, »enken lever«, »børnene lever«, »ingen til stedet«, »umyndige børn lever til«.

Hvad Jost Tomesøn angår fortæller et tingsvidne (63 9/11):

. . . at i forleden feide Bleff Her Rasmus Jensen i Gaffuerslund, Jost Tomesøn i Huilsbierg, Niels Sørensen i Brøndsted og Iffuer Jensen i Schickballe gandske aff fienderne Ruinerit och øde, och ald deris Middel och formuffue fratagen. En Deel aff deris gaarde Affbrændt, och Een deel ellers Ruinerit och gandske øde, Saa der fandtis iche et Leffuindes Høffde, aff Queg eller Kre, eller nogen Slags goudtz eller Wahre som Noget war wærdig i Nogen maader«.

Skal vi nævne et par eksempler på, hvorledes flertallet boede, kan vi opsøge Poul Nielsen i Skjærup. Han havde et Salshus; men det havde »ingen Lofft, Vinduer eller Schiell Werch«.

Niels Jensen samme sted havde »it Stouhuss paa 12 fag, Som fattes Lofft, Winduer och Schiel Werch, fuodstykkerne och taget er brøstfeldigt«.

Søren Nielsen i Damkiær boede i »it Stauffuehus, Som er 3 fag, og som fattes Lofft och Winduer«.

Disse »huse« boede de i nogle strenge vintre, og hvor fattigt de end havde det, måtte de kontribuere og underholde soldaterne. Man kan bare ikke forstå, hvad de skulle underholde dem med, hvilket lensmanden altså heller ikke kunne.

Vinteren 1660/61 var streng i disse ruiner, og da bønderne nåede foråret, havde de spist det korn, de skulle så, og så gav de op. Den 16. marts 1661 udformede en kreds fra de fem indherreder en bønskrivelse til kongen (byr.b. 71/72), hvor de skildrede deres elendighed.

De havde håbet, at kongen var kommet over til dem, så de kunne have »giordt Itt Knefald om forlindring med contributioner till soldaterne, skatter og afgifter og hjælp til tømmer, så de kunne få deres gårde genopbygget; men han stoppede op i Middelfart. Derfor anråbte de ham nu om nåde og retfærdighed. De var sikker på, at om det blev ham forebragt, hvor slemt de havde det, ville han forbarme sig over dem. Det var et »Guds Stoere Mirachel och at forundre, Huorledis den Euige allersommegtigste Gud os Saaledes wed Wand och Itt Støche brød oppeholder, wi wil Endnu Arbeid och Strebe, troendis stadelig, att Gud kand giffue os Wed flittighed Itt støcke brød, at opholde voris Arme liff«, dersom kongen blot ville give dem lidt forlindring.

Der var dog i hvert fald to, som ikke gav op. Den ene var Jost Tomesøn. Kunne han ikke få træ fra skoven til at bygge sin gård op med, og stjæle

kunne han som ridefoged ikke, skulle han nok skaffe sig tømmer ad anden vej.

Efter sit eget udsagn købte han en længe på 12 fag af Sal: Jørgen Madsens bondegård i Velling og 4 fag af S: Peder Pedersens hus samme sted, begge ejendomme lå øde hen, og flyttede dem til sin gård i Hvilsbjerg.

Det skete »Noget effter, freden war Sluttet och ting holdtis« (67 12/8). Mogens Nielsen i Vilstrup og Peder Bull i Follerup blev foruroliget derover og var hos folkene, der arbejdede med nedbrydningen, og spurgte, hvem der havde givet dem besked herom, og folkene svarede, som rigtigt var, at det havde Jost Tomesøn. Jørgen Raffns søster, Karen Madsdatter, sendte Las Nielsen Klinchhammer og Olluf Jepsen i Velling derned og ville forbyde folkene at udføre arbejdet, men de svarede, at de havde befaling til det, og at tømmeret skulle føres op til Jost Tomesøns gård, og sådan skete det.

Den anden var hr Rasmus. Af øvrigheden var præsterne måske de vanskeligst stillede, fordi de fik en del af deres indkomst i tiende, og under normale forhold var »Gaffuerslund et fornehme Sogen af Inportans for Præsten« (69 13/12); men når bønderne som nu intet havde at betale med, fik præsten heller ikke noget.

Præsterne i Holmans og Elboe herreder, og der var hr Rasmus med, søgte derfor kongen om hjælp, og 21. september 1660 svarede kongen, at de »til deres skades oprejsning udi vort Land Vendsyssel om hjælp maate søge og til den ende form. præster der hermed tilsinds føres, at de, enhver efter sin middel og lejlighed forskrevne nødlidende præster nogen undsætning giøre udi betragtning, det i sig selv christeligt og billigt er, at enhver sin næste och Jeffnchristen i slig tilfaldendis Nød och ulyckje til hiælp komme« (Jy. tegn.).

Det forhindrede dog ikke hr Rasmus i 17. november 1660 særskilt at henvende sig til majestæten og bede om »nogen hjælp af kirkerne udi Aarhus stift til at bygge præstegaarden op med samt til at underholde min fattige hustru og mange små børn, at vi ikke af hungersnød skal omkomme, efftersom jeg aldeles intet beholdt af, hvad jeg ejede, ikke heller kan nyde noget af mit sogn; thi mine sognebørn er mesten bortdøde, huse og gaarde er afbrændte, ruinerede og øde . . .«. Kongen bevilgede denne ikke korrekte skrivelse den 21. november 1660 og tillod, at hr Rasmus af hver kirke, som nogenlunde befindes at være ved magt maa yde og bekomme 1 rdl.

Og endnu 1664, den 5. juli, bevilgede kongen hr Rasmus efter ansøgning »at maa til sin afbrændte og øde præstegaards opbyggelse denne ene gang oppeberge og anamme Een rdl af hver Kirke udi Ribe stift, som nogenledes middel dertil haver«.

Hvor mange penge hr Rasmus på denne måde fik, fremgår ikke; men han brugte dem ikke til at bygge præstegården op for. Den blev liggende i ruiner. Derimod byggede han, som vi har set, den krongård op, som kommissarerne havde bevilget ham, og lagde præstegårdens jord ind under den.

Ser vi imidlertid bort fra hr Rasmus' upassende ihærdighed, opførte han sig ikke anderledes end de øvrige præster rundt om i egnen.

*5.*

Mange forhold skulle efter krigen bringes i lave. Familier var bortdøde, og deres bo ikke gjort op. Hos Rasmus Christensen og hans hustru, Anne Jensdatter, i Mørkholt var de begge »i forleden ufredstid bortdøde«, og alt var røvet. Gården lå i ruiner, og arvinger og kreditorer ønskede at få, hvad der var muligt.

Enker sad i ruinerne af deres gårde med en flok børn og havde ikke skiftet. De havde heller ikke midler til at bygge gården op for eller kræfter til at dyrke den og skaffe børnene underhold; men hvor skulle hun vende sig hen? — Måske havde hun over mandens grav frasagt sig arv og gæld, så hverken arvinger eller kreditorer kunne gøre hende noget.

Havde manden været selvejer, kunne hun sælge gården; men først efter, at hun havde lyst på tinge tre gange, om der var slægtninge, som ville købe den, for man betragtede mere en selvejergård som hørende til slægten end til den øjeblikkelige ejer. Var der ikke det, og en fremmed »bød Sølv og penge«, fik han gården. Således skaffede Jost Tomesøn sig en del jord.

Ville hun derimod søge at bevare gården for slægten, måtte hun se at blive gift. I denne situation genfinder vi Tyge Nielsens enke, Karen Madsdatter. Vi forlod hende, da hun på kirkegården i Vejle fragik arv og gæld efter sin mand. da de var fuldstændig udplyndrede, og intet ejede (66/48).

I 7 år havde hun nu siddet enke. Hendes svoger, Anders Nielsen, havde fået deres gård i fæste, og formentlig boede hun hos ham. Hendes fædrenegård, Velling Nørgaarde, lå i ruiner og var øde, efter at hendes eneste broder, Hans Madsen, var død, og der var ingen til at tage den. Hvis selvejet her skulle bevares, skulle en snart overtage den, og det skulle være hende.

I denne situation mødte hun Christen Christensen, også fra Velling, som lovede hende ægteskab. Imidlertid blev hun gravid og ønskede, at de skulle gifte sig; men nu undslog Christen Christensen sig og nægtede, at han havde givet hende noget løfte. I stedet tog han en »berygtet« kvinde til sig i sit hus.

Det var en stor ulykke, som her var hændt Karen. Hun sendte sin svoger, Hendrich Nielsen, til Christen Christensen, ledsaget af Bertel Sørensen i Velling, for at forlange, at han holdt sit løfte.

Christen Christensen svarede dem imidlertid med »udflugter och derhos klaget sig, att hand iche haffde giffuen sig til en Hore, der hand kom til Karen Madsdatter, som det iche skulle haffue ganget saa hort till med«.

Det var hård tale. Karen gik til sognepræsten, hr. Niels i Smidstrup, og

klagede sin nød, og hos ham aflagde hun ed på, at Christen Christensen havde givet hende løfte.

Hr Niels stævnede nu Christen Christensen i henhold til forordningen af 11. marts 1629 til at møde i præstegården 18. april 1666 klokken 10 om formiddagen til belæring og formaning hos ham og hans to medhjælpere, Hans Kuod i Horstrup og Søren Pedersen i Velling. Karen mødte også, ledsaget af Hendrich Nielsen og Bertel Sørensen.

Her sigtede hun Christen Christensen for at have givet hende løfte og derefter bedraget hende. Christen Christensen svarede, at »Hand iche Widste der aff at sige, och det hand haffde loffuet hinde, det haffde hand ochsaa holden, Mens iche Hand Wilde Nechte Imod hindis Sichtelse, som var underskreffuet af hr Niels och de to medhielpere«. Det var en ny beskyldning.

Hendrich Nielsen og Bertel Sørensen vidnede under ed, at de havde været hos Christen Christensen og forlangte af hr Niels, at han iche trolovede Christen Christensen med nogen anden, ej heller gav ham seddel på, at han andre steder kunne blive trolovet, førend han blev sit løfte kvit, og hr Niels pålagde ham at skille sig af med den kvinde, han havde taget i sit hus, »Och gaar Røchte att Werre i Ord for«.

Herefter svarede Christen Christensen, at han havde svaret hvad han ville, »och Hendis Slechtninge Skulde byde bedre till Ind føre Sligt i trette«, men han nægtede ikke.

Da der ikke kom noget ud af mødet i præstegården, henviste hr Niels sagen til tinget den 7. maj, hvor Anders Nielsen »Gaff Last och Klage« over Christen Christensen og fremlagde en skrivelse fra hr Niels, hvori han opsummerede, hvad hidtil var sket, og henviste til, hvorledes den bedrageriske fæstemand efter loven kunne blive tvunget til at ægte den bedragne og ellers blive straffet på livet.

Til slut trådte Anders Nielsen frem og sagde, at de ofte havde formanet Christen Christen med det gode; men da det intet havde frugtet, var de nu forårsaget til over for enhver ærlig mand at kundgøre, at dersom Karen Madsdatter, som nu var så skrøbelig, at hun ikke kunne komme til tinget, eller fostret, kunne komme noget til efterdags på liv, levned eller helbred, da havde Christen Christensen fuldkommen ansvaret herfor ved sit bedrageriske løfte.

Anders Nielsen begærede tingsvidne, og hermed var sagen vidnefast. Christen Christensen ville ikke have mulighed for at undslippe sit løfte. Det må han have erkendt, for året efter var han og Karen gift og havde overtaget Velling Nørgårde med de forpligtelser, der hvilede på den (67/168).

Var enkens mand derimod krontjener, fæster, havde hun kun en af to udveje, gifte sig eller forlade gården og på på landevejen. Det første havde Mette Sørensdatter i Pjedsted held til at få bragt i stand. Den 28. januar 1661

stod Niels Sørensen frem for tinget og erklærede, »at eftersom jeg af Guds forsiun ehr indkommen Udi Sal: Tonnes Nielsens gaard udi Piedsted (Pedersted), Udi for Haabning hans effterleffuerske, Mette Sørensdatter At Echte, da loffuer och forplichter ieg mig Och mine Arffuinger at giffue form. min S: Formands efterladte børn fyrre tyve slette daler huer, alle beregnet til 32 skilling, naar huer bliver 16 aar«.

Mette var altså heldig. Det var Poul Nielsen, der boede på Hospitalsgården i Skiærup, ikke. Forholdene blev så brogede for ham, at han foretrak at forsvinde, og hospitalsforstander Jens Nielsen i Kolding måtte fremlægge følgende for tinget:

Efftersom Poul Nielsen, der boede paa Hospitalsgaarden i Skiærup haver dragen fra gaarden, huoroffuer huad af samme iche bleff afbrændt, siden er bleven gandske nederbrødt, for hans forsømmelse, Att hand iche, siden freden er blevet sluttet, har haft tilbørlig opacht med gaarden, Endnu iche heller noget dertil enten pløiet eller saaet, hvorfor ieg hermed tilbiuder form. Poul Nielsen, om hand vil forskaffe mig paa Hospitalets veigne, forlouffuer gaarden at antage, bygge og forbedre og plove og saa, at de fattige efterhaanden den tilbørlige rettighed deraf kan bekomme: Ellers ieg er foraarsaget at Bortfeste til andre.

Måske stod gården tom, fordi ejeren eller fæsteren var død. Det hændte da, at en tilfældig så sin chance for at få husly og flyttede ind, dyrkede måske lidt af jorden, så han kunne få føden. Han meldte det bare ingen steder, for så skulle han betale skatter og afgifter; men en dag blev det opdaget, og så fik myndighederne travlt med at jage ham ud.

Derfor udsendte kongen både i 1662 og 1664 breve til lensmanden med løfte om, at de bønder, der ville fæste øde og ubebygget gods, måtte få frihed i to år for alle ordinære og ekstraordinære udgifter, landgilde, skat, contributioner eller besværinger af enhver art (Jy.reg.). Det hjalp dog kun i mindre grad.

Et gennemgående træk i de første år efter krigen var, at folk kun tænkte på at opretholde livet. At skaffe sig egentlige indkomster var ikke muligt, for man havde ikke noget at skaffe dem med — undtagen ganske enkelte. Under disse omstændigheder var det, at folk døde af hunger, og myndighederne havde travlt med at jage folk ud af kronens gårde, når de ikke ville fæste dem.

Uanset om en gård stod tom, ville kongen imidlertid have landgilde og tiende, og var der ingen på gården til at betale, måtte byrden fordeles på de øvrige i landsbyen, og blev der ikke betalt det første år i naturalier, måtte restancen næste år betales i gangbar mønt, til gengæld kunne vedkommende så dyrke et jordstykke, som svarede til hans del af afgiften; men rede penge havde bønderne endnu færre af end naturalier, så efterhånden opstod der restancer for flere år.

Der blev derfor udfoldet store bestræbelser for at få fæstet gårdene ud. Allerede 1. marts 1660 udstedte Jost Tomesøn fæstebrev til Niels Nielsen i Smidstrup, der lovede at opbygge ejendommen og fik for sin livstid ret til den kirkejord, som hørte til, og betale en halv daler i fæste derfor om året. Fæstebrevet blev dog først forelagt tinget 13. maj 1667.

Den 22. maj bortfæstede han på livstid den gård, Tyge Nielsen havde boet på, til broderen, sognefoged Anders Nielsen, der havde indgået ægteskab med Lille Jens Pedersens enke, Liene Jensdatter, og om efteråret fæstede Jost Tomesøn selv Kieldbechs Hauge (67 19/8).

Dette efterår kom forrige skriver på Bornholm, Jens Lauritzen Risom, til egnen. På grund af sine fortjenester under krigen ved Bornholms befrielse fra svenskerne, skulle han have en belønnng, og 3. december 1660 skrev kongen, at han skulle befordres til en sådan forretning, som rigets drost agtede ham dygtig til (Jy. Reg.). Han fik så Nebbegård, som herredsfoged Peder Nielsen boede på; men som nu lå i ruiner.

Fra hvilket tidspunkt, Jens Lauritzen Risom kom, foreligger ikke. I mange år havde Nebbegård været bolig for herredsfogederne i Holmans herred, og når den nu blev givet til en anden, må det for lensmandens vedkommende, der udnævnte herredsfogederne, være udtryk for, at den gamle skulle afskediges, og at den nye ikke behøvede denne gård. Det er muligt, at han på dette tidspunkt havde udset sig Jost Tomesøn som ny herredsfoged.

Peder Nielsen skulle så have en anden gård. Først blev han tildelt en i Svinholt, som Jacob Nielsen boede på; men denne blev helt ulykkelig og skrev 4. december 1660 et hjerteskærende brev til lensmanden om, at den gård havde hans fader haft i fæste i mange år og var under krigen død fra den. Den var brændt og blevet udplyndret; men Jacob Nielsen havde bygget den op igen »och derforuden mange hug og slag med liv och levneds farlighed lid och udstanden i det haab, ieg gaarden kunne tilkomme«. Nu var det slået fejl, og Jacob Nielsen vidste hverken ud eller ind. Lensmanden bestemte så, at Peder Nielsen skulle have den gård i Breining, som Hans Hied Mand boede på. Brev herom fra kongen er dateret 17. august 1661.

Der står inge steder, hvad der skete med Peder Nielsen, men i marts måned 1661 var Jost Tomesøn og lensmanden samtidig i København. Den 31. marts skrev Jost Tomesøn en ansøgning til kongen om — på grund af sine fortjenester — at måtte få Ko: Ma: »brev paa Samme min bestilling«, altså som ridefoged.

Der er kun én sandsynlig forklaring på denne ansøgning, nemlig den, at efter statskuppet og indførelsen af det absolutte styre, var alle embeds- og bestillingsmænds forbliven i embederne taget op til overvejelse, om embedet i det hele taget skulle bevares, og om vedkommende skulle genansættes. Denne

antagelse bestyrkes af, at lensmanden et halvt års tid senere spurgte, hvor mange der skulle blive i embederne i hans len.

Der foreligger intet svar på Jost Tomesøns ansøgning; men tre dage tidligere, altså den 28. marts, havde lensmanden skrevet under på et brev, der anbefalede Jost Tomesøn til kongens bevågenhed, ført i penen med Jost Tomesøns egen hånd. Blandt andet skrev lensmanden:

Se gule blade IXb

Jeg Haffuer /: Effter erfaring At hand Sig Skickelig och flittig Haffuer forholden :/ Ladet hannom forbliffue Udi Samme bestilling.

Denne anbefaling har nok båret frugt.

*6.*

Det tidligste protokollat, der er bevaret fra tingmøderne i Holmans herred, er fra 7. januar 1661. Fra senere møder ses dog af udsatte sager og henvisninger til, hvad tidligere var sket, at tinget også må have været samlet i forsommeren 1660. Et skriftligt indlæg fra hr Rasmus den 8. juli 1661 peger på 25. juni, 21. juli og 13. august; men der råder usikkerhed omkring disse data.

Efter hr Rasmus' indlæg havde Hans Hied Mand på tinget 25. juni givet sag imod ham i anledning af det påståede røveri af de 400 skæpper rug og aflagt ed derpå. Herefter havde hr Rasmus svoret med 24 mand, »Hans Hied Mand som en letfærdig meeneeder har suoret sig skammelig om meen«. Endelig skal hr Rasmus den 13. august havde fået udfærdiget et tingsvidne, hvilket vil sige, at en række personer på dette ting under ed vidnede, at de anså ham for uskyldig og fik udfærdiget en udskrift af tingprotokollen herom.

Uden at vi kan sige, at vi helt har hold på tingene, skulle de to fjender fra krigens tid altså omgående været faret i totterne på hinanden igen, så snart freden var sluttet, og overraskende nok ser det ud til, at det var Hans Hied Mand, der slog først. Det skulle man ikke have troet, da hr Rasmus må have indtaget en stærkere social position end han. Det kunne tyde på, at Hans Hied Mand havde tiltro til sin sag.

Ligeledes fremgår det af hr Rasmus' indlæg, at Hans Hied Mand beedigede sin sigtelse. Denne detaille må vi standse et øjeblik ved, for den er udtryk for noget væsentligt i det tidsbillede, det er hensigten at forsøge dannet, nemlig en udvikling, som foregik inden for retsvæsenet i retning af at gøre vidneførselen til det primære bevis i en proces frem for eden, som hermed forvandledes til et supplerende, men tillige hyppigere brugt bevismiddel.

Edens hidtidige funktion som eneste og tillige ufejlbarlige bevismiddel, der kunne fri en mand for den værste anklage, selv om vidner eventuelt talte imod ham, gjorde den til noget i retning af en gudsdom, og retsmaskineriet hamrede ind i menigmands bevidsthed, at svor han falsk, fraskrev han sig den evige salighed og skulle efter sin død brænde i helvede til den yderste dag.

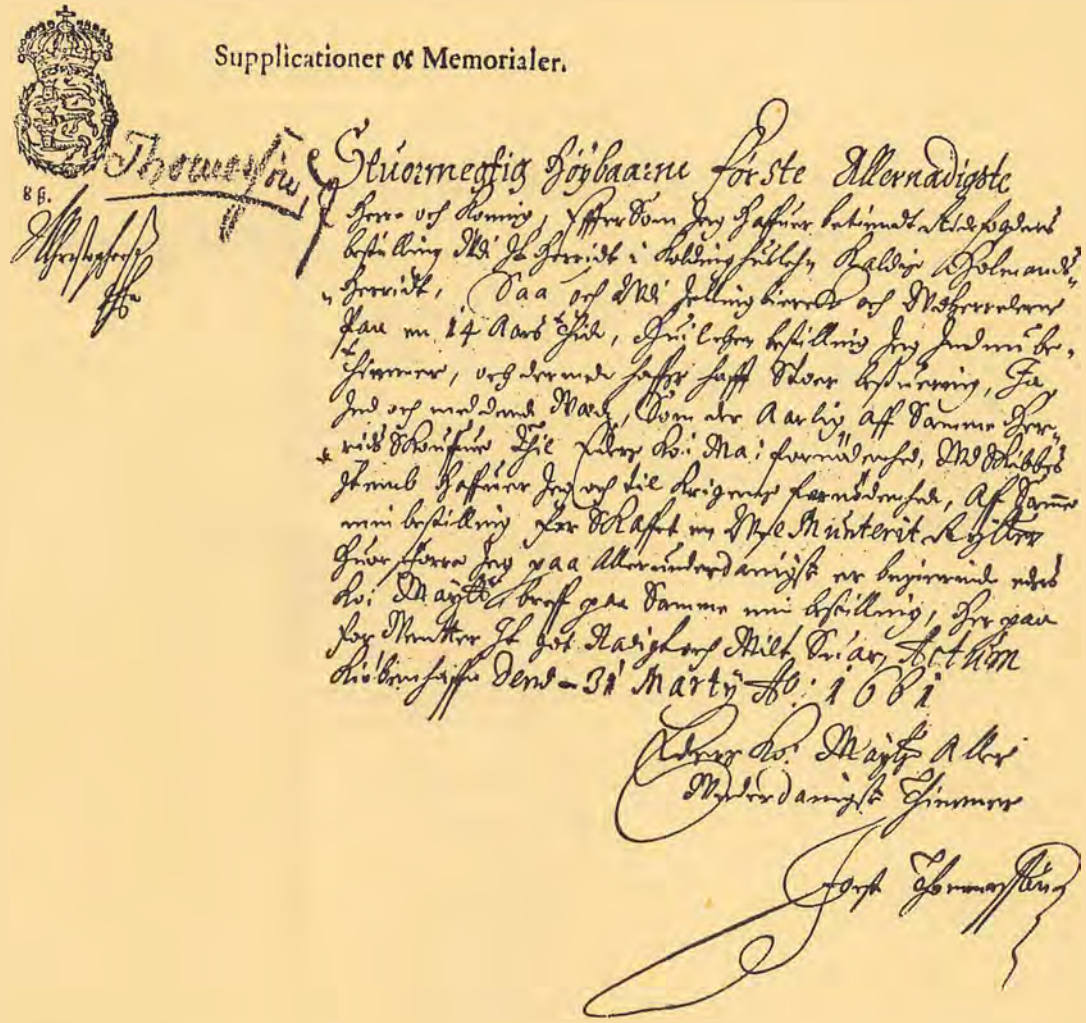
Supplicationer & Memorialer.

Jost Tomesøns ansøgning af 31. marts om at måtte blive i stillingen som ridefoged

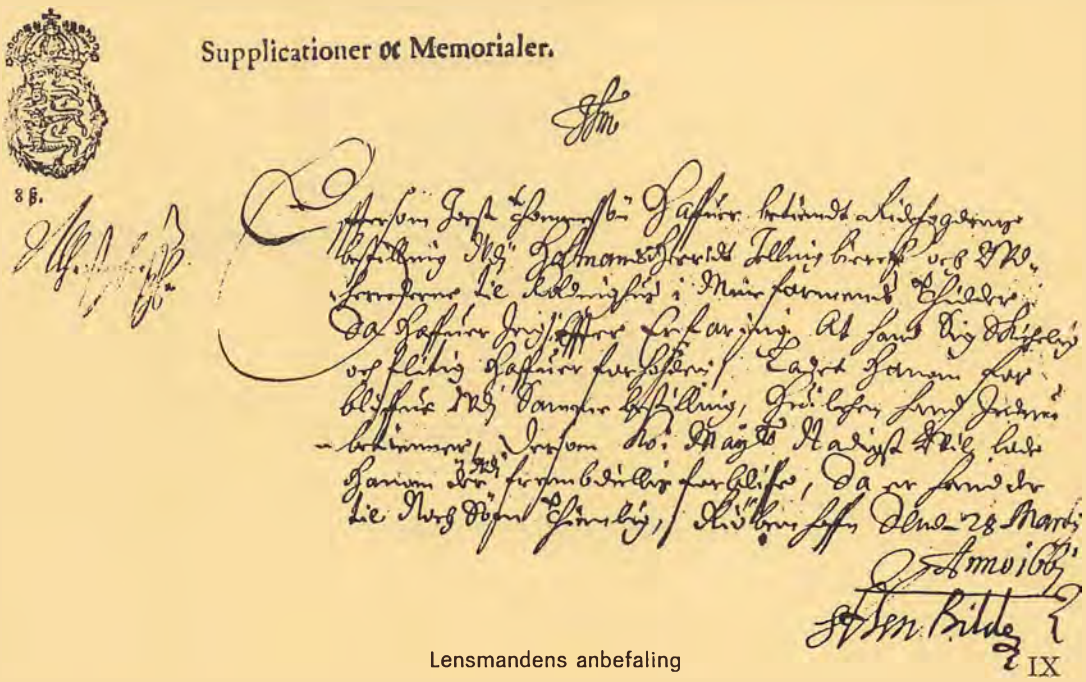
Supplicationer & Memorialer.

Lensmandens anbefaling

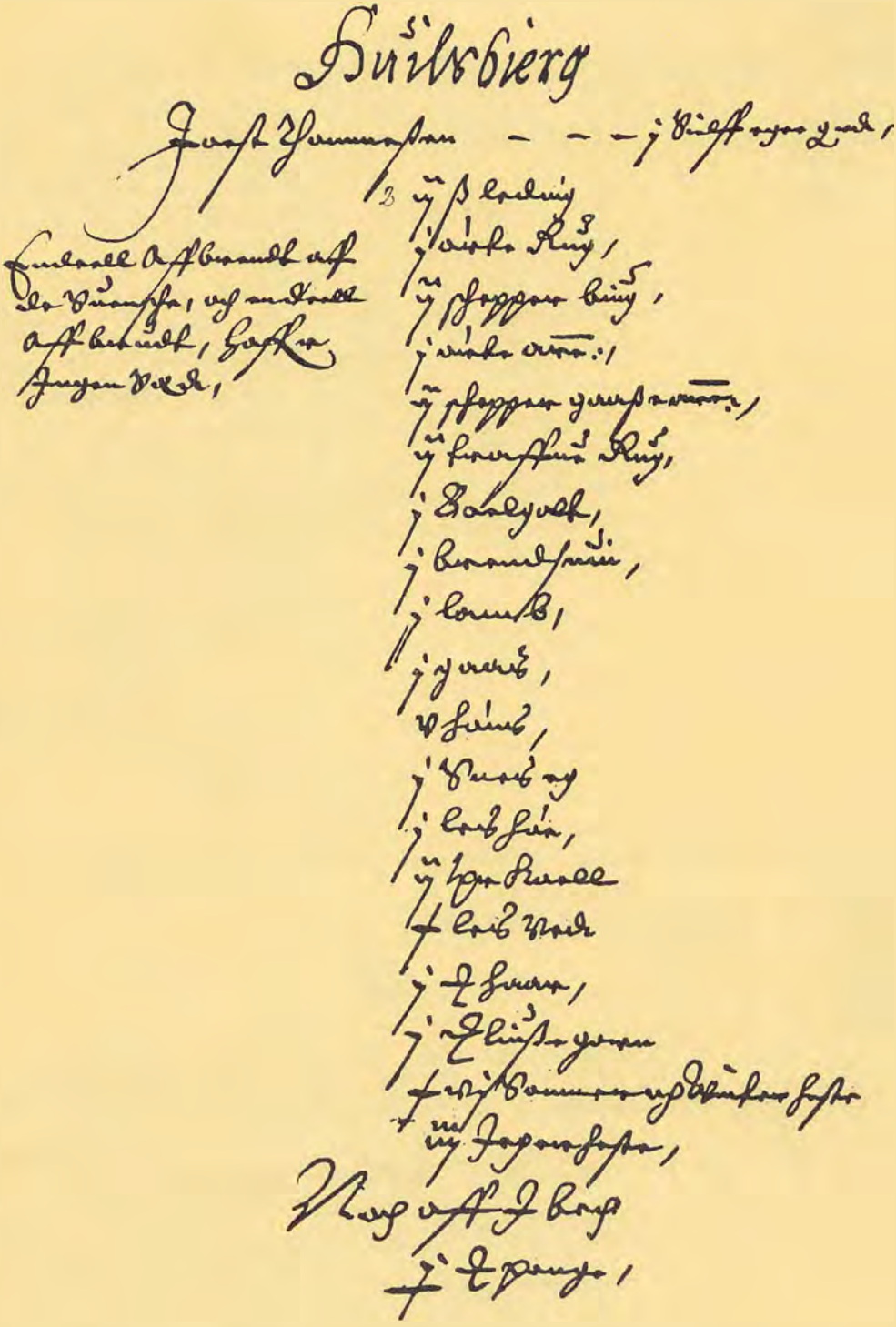

Landgilden på Hvilsbjerggaard

Stormechtigste, Höybaarne Förste, Allernaadigste Herre oc Konning, Jeg fattigis arbeidsmand Ihre Gaffvelund Bogen, i Solmarks Sogn, Lodi Coldinghuus Lehn, anfoudarde eigtil Bogiaardsdis, Edsord Kongelig Maijt, min Höy Konnelig gunst oc naade: Idill Ydmygist Ihre dennis min Underdanig Supplication her for Förre, oc for Guds oc min store Nodt oc Klandig Sags Skyld, ret med oc naerdigst giensuar for para Naadigan Beslutte.

Jeg fattige Mand forklarer sagis Höyligan for Edsord Kongelig Maijt: min store Ulydighed oc Imod Vindskab Underdanigste ret Undskylder Jeg Ihre ofte Vrimske Soldatesche anfald Skuld, Ihre for Jeg nijede, baade Kongelig oc Nodt Fornemmelse Jeg Gerde saa nar Vad Prisse Gyldne oc Leijr Orb, ihre Befalt saa Gierne, Jeg Skulde matte emin allen min fattige Gaardes oc Bönder Gienger an Igiennem nod oc Fattigdom Skuld Vende Kongelig Maijt: Regemente Raad, Ihre med oc Ihre Gaardsdan, Jeg paa Borde oc Gaarden vare Forbrendt, end Jeg Jeg dem nogle penge Penge Pantsionerer, oc Formedst Jeg ihre Vilde forlade, maatte Fallen Salverck Kongl: Maijt: Ihre Gaard, om det Gerne Kunde Skee, at Jeg fattige Mand mange penge Bekomme Kunde, Gigtsen, Skatten oc Plogen, som mistis seg ouerflöd, Allerdes alle mine Bogne, folck Vaarde forsagede, med min fattige Gaard oc mange Mand Bönder Lobe Vdi Skoff, mordag oc Skime, indtill Vi em Vaarkow Vide, Vdi Vorris Liff Fare, komme Ihre Vdda Gienge oc Rögaen, oc matte Vange dem Liff Gienged nod Vendt omkomme, dersom gode Venner ihre Jeg Forladt Forladenis Sig Ofte ord, oc at nogit Ihre Vnderfod Leiligt, Liff madigens unddalet. Vdi Saadan min store nod oc Klandig Sag flijer Jeg Vnderdanigst Ihre Herre Kongelig Maijt: Eidmijgeligan oc Vnderdanigst Begiardendis

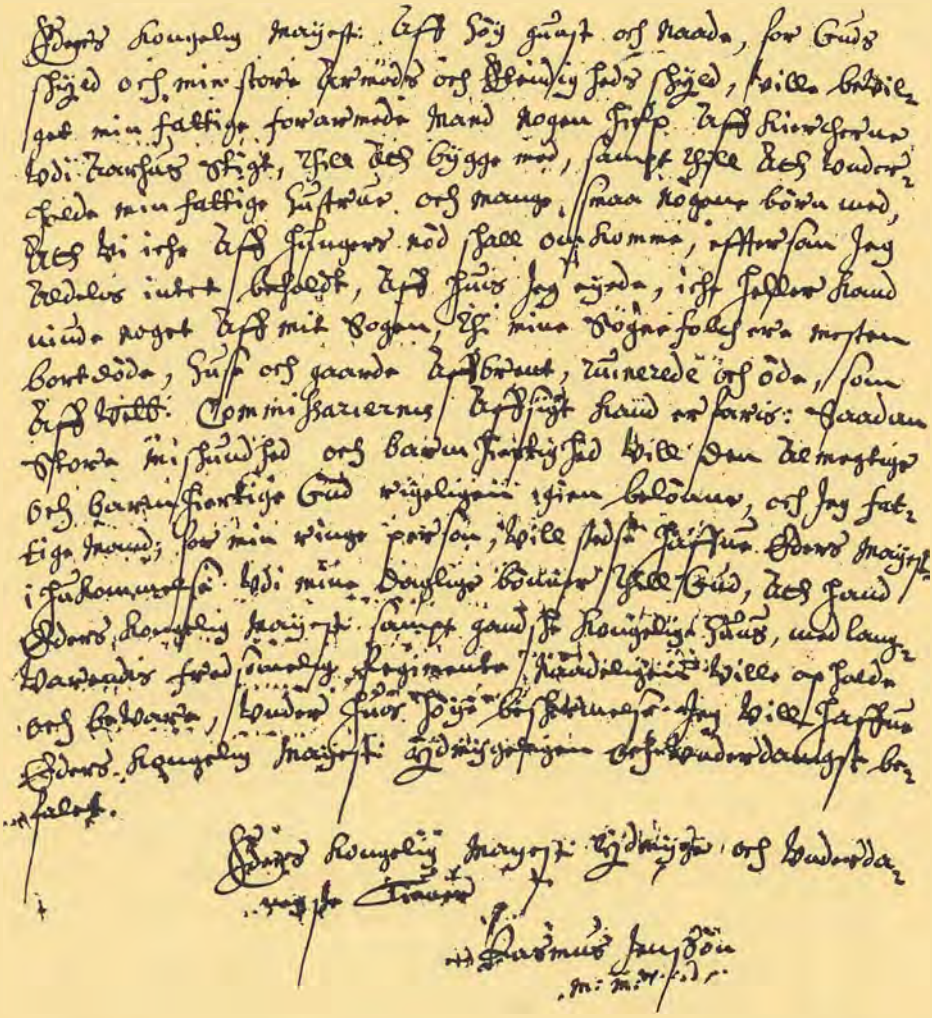

Hr. Rasmus' klageskrivelse af 17. marts 1660 til kongen

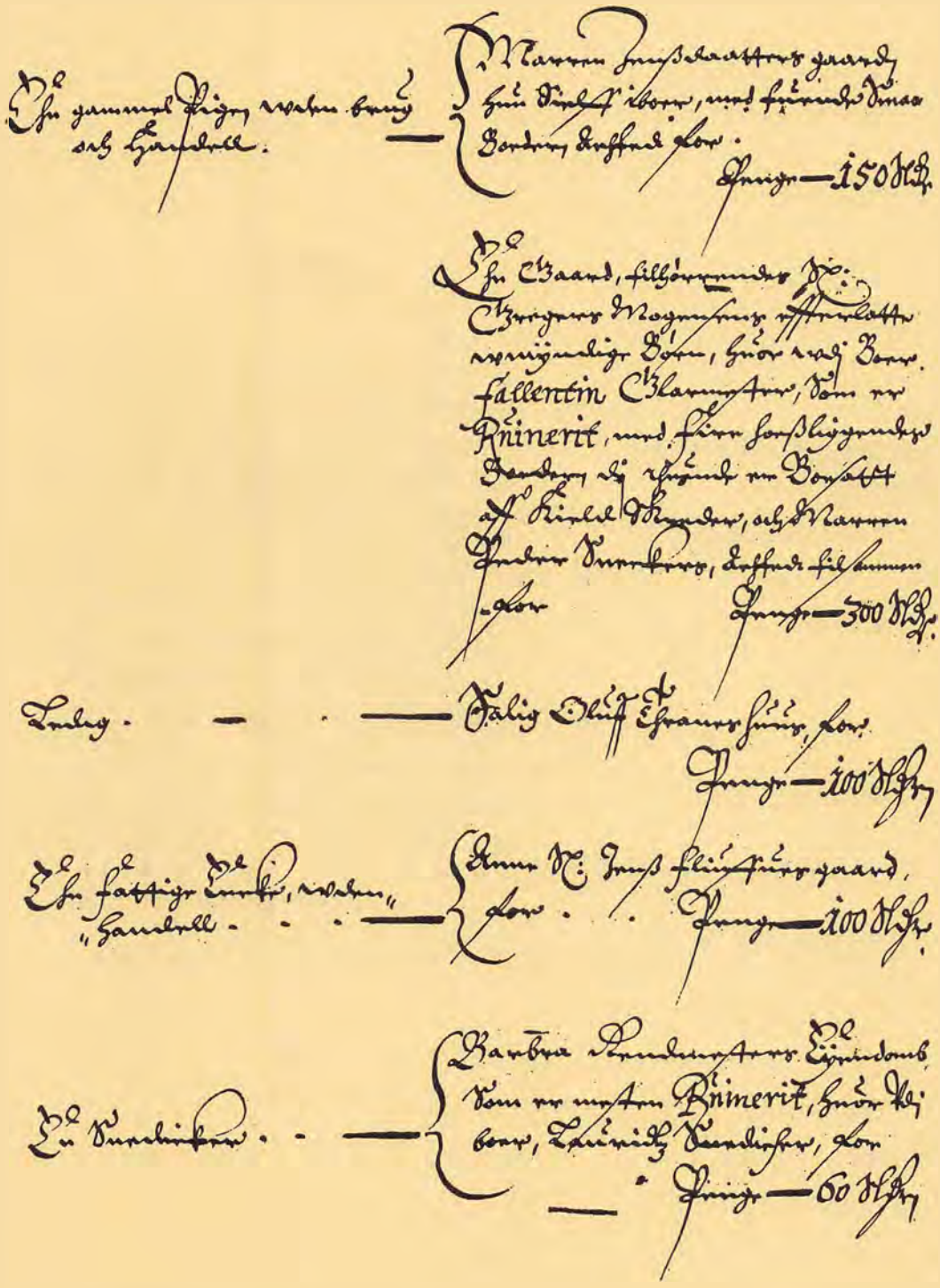

En side af rapporten af 11. januar 1662 om Koldings tilstand

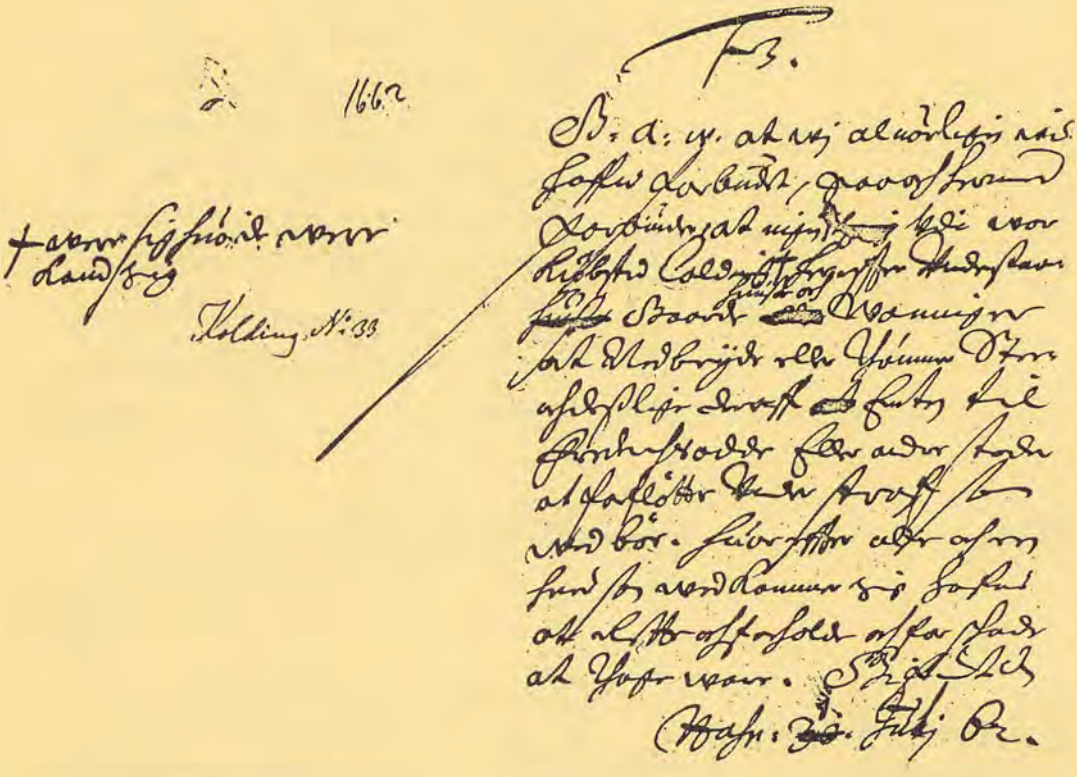

Udkast til det brev, hvori kongen den 31. juli 1662 forbyder borgerne at forlade Kolding

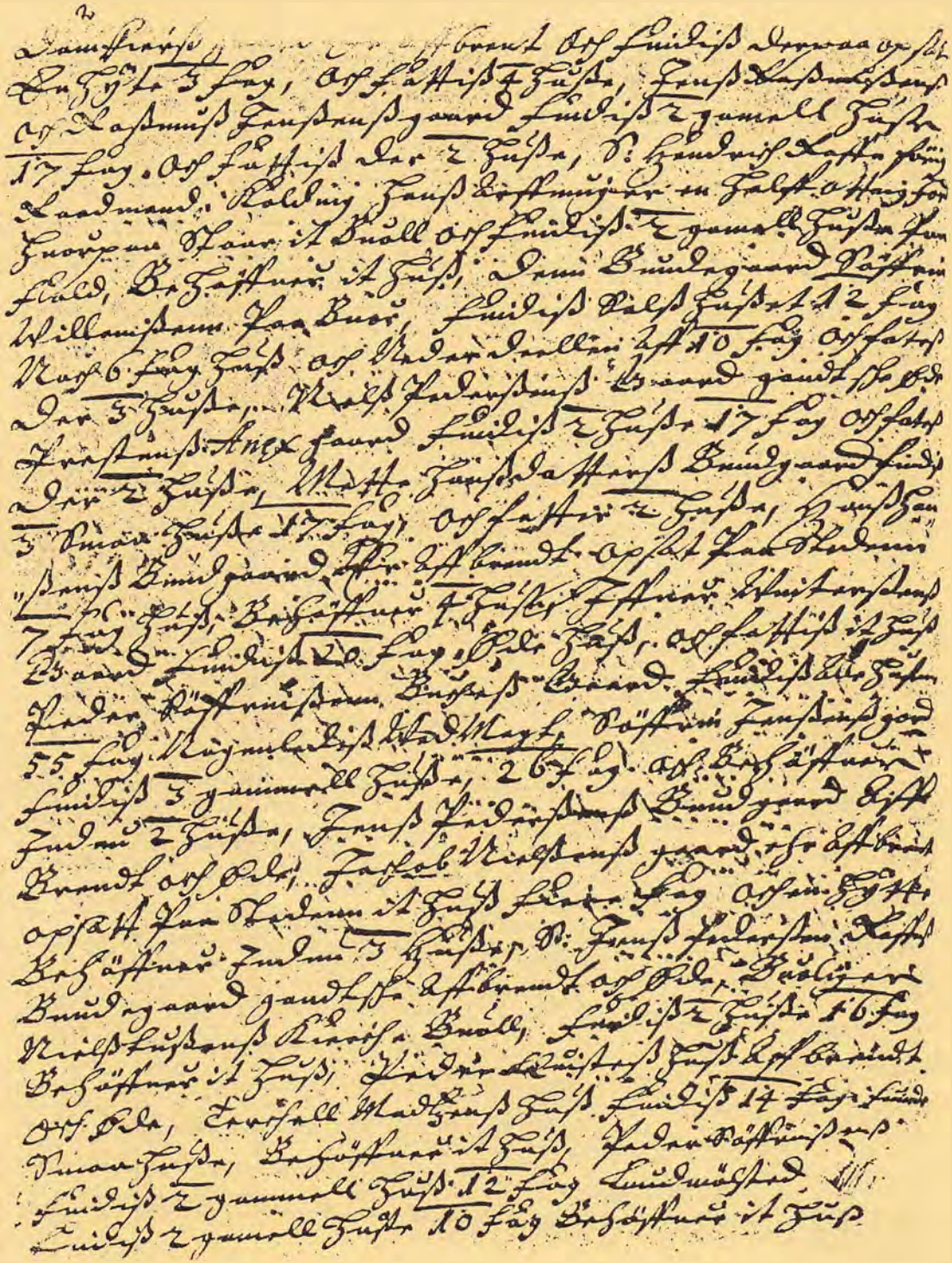

Udsnit af rapport over Holmans herreds tilstand 1662

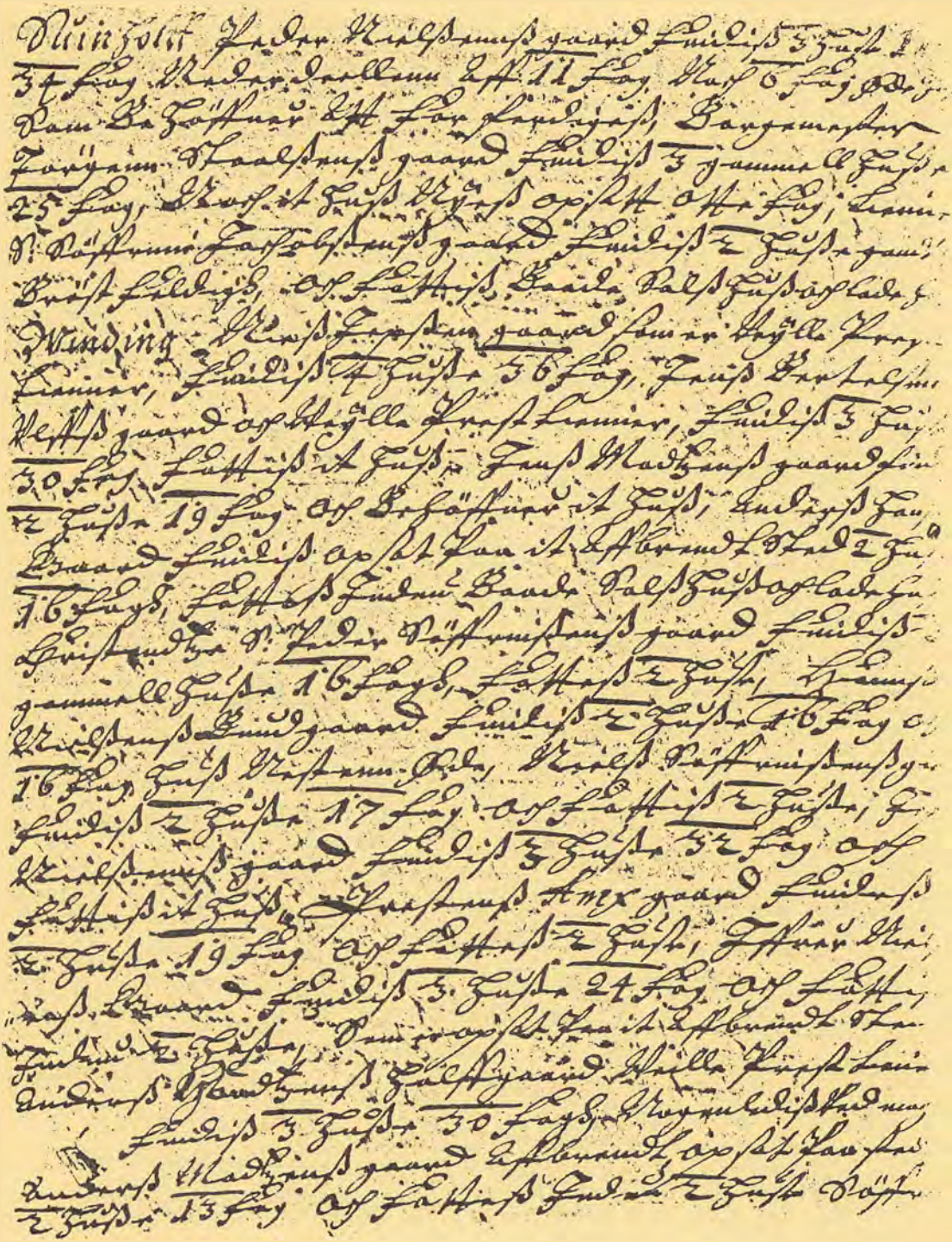

Eden var derfor oprindeligt et middel, man omgikkes med største varsomhed. Så meget alvorligere var den hyppigere og mere overfladiske brug, der med tiden blev gjort af den, for det førte til, at folks respekt for eden svandt, og mange svor falsk. Alvorlige mennesker må have følt denne udvikling som noget katastrofalt for den kristne menighed, for både justitielt og religiøst betød den et skridt ud i anarkiet.

Denne katastrofestemning kom til udtryk i Christian 3's Reces af 1537, kap. 8, som peger på, at der efterhånden var blevet så stor »Uskickelighed« her i riget, »att mange, thersom the kunde fange en Tønne Øll att dricke, tho tørff the fordriiste thenom tiill att giffue Loug med en Mandt«, selv om det blev til mened.

Så hyppig blev efterhånden brugen af eden, at ingen anklaget behøvede at rense sig for en sigtelse, om den ikke var bestyrket (med ed), og enhver forklaring på tinget måtte understøttes med en ed.

Denne misbrug af eden førte til modforanstaltninger. En af dem fremkom i den Koldingske Reces af 1558, som i pkt. 15 udtaler, at står vidne mod vidne, det vil sige, at både anklager og anklaget vidnede mod hinanden under ed, »skal domeren grandgifveligen grandske och forfare alle de vitnisbiurd paa bode sider och døme epter de, som retvise kand findes«. Den anden skal forfølges efter loven.

Det er værd at bemærke sig, at situationen nu efterhånden blev en anden. Eden var ikke længer en gudsdom og mistede derfor noget af sin effektivitet; men vidnesbyrdet er endnu ikke fuldgyldigt bevis. Derfor kom man ind på, at dommeren skulle granske og derefter træffe sin afgørelse.

I de kommende år gik udviklingen videre, og det bekræftes her, at når der kommer skred i tingene, er de ikke nemme at styre. En uundgåelig følge er, at omkring 1600 er modbeviset i en proces tilladt. Dette vigtige skridt havde udviklet sig gennem de nævn, som tinget nedsatte, og sandemandsinstitutionen, som i deres søgen efter de virkelige forhold i en sag ikke kunne undgå at beskæftige sig med vidneforklaringer, og lærte at skelne mellem vidner.

Det næste officielle skridt blev taget i Christian 4's Reces af 1643 II - 6 - 20, hvor et nyt princip slås fast, at den, »som sag gifver bør det louligen at beuise«, bl. a. gennem den personlige vidneførsel, imod tidligere, da dommeren afgjorde, hvem af parterne, der havde bevisret, det vil sige efter lovfaste regler kunne understøtte sit standpunkt, enten til befrielse for eller styrkelse af en sigtelse, f. eks. med mededsmænd, der dog af tinget skulle erklæres kvalificerede.

Tillige fastslår pkt. 20, at »ingen videre ed til tinge maa være tilladt end de, Lougen oc retten fordrer oc tillader. Hvad angår benægtelseseden, må den pålægges af dommeren, når han synes, sagen udkræver det; men han skal gøre det varsomt, for den, som sag giver, må kunne bevise den.

Denne udvikling, som her kort er berørt, må vi tage i betragtning, når vi har striden mellem hr Rasmus og Hans Hied Mand for os, for det ser ud til, at her stod netop vidne mod vidne, idet hr Rasmus den 21. juli med mededsmænd svor, at Hans Hied Mand var en løgner og meneder, og nu skulle dommeren ved sin personlige indgriben sikre en forsvarlig retsbehandling; men dommeren foretog sig tilsyneladende ikke noget.

Funderer man over, hvad årsagen hertil kan være, ledes man igen til en formodning om, at fejlen må skyldes, at hr Rasmus behersker tinget, og han kæmper en hårdnakket kamp for at klare sig igennem denne sag, der ville ryste hans position i sognet, hvis han tabte den. Derfor tvinger han igennem, at han også kommer til at aflægge ed. Dermed håber han at kunne standse Hans Hied Mand, men gør i stedet retshandlingen korrupt.

Ser man sagen under denne synsvinkel, bliver det måske også forklarligt, hvorfor det er sættefoged Peder Huid, der er dommer. Herredsfogeden er Peder Nielsen. Han sidder i økonomisk uføre og skylder bl. a. hr Rasmus penge. Han skal ikke fortsætte som herredsfoged. Hr. Rasmus' fuldmægtig på tinget er Christian Nielsen, som tillige er præstens medhjælper og svorne mand og dertil herredsfogedens broder. Det er troligt, at Peder Nielsen ikke er særlig aktiv i denne sag, for da han er i lommen på hr Rasmus, skal han ikke have sin næste i klemme. Derfor bliver han optaget af andre ting og sætter en sættefoged, som intet kan stille op. Det var så almindeligt blandt herredsfogederne at bære sig således ad, at kongen påtalte det i et åbent brev og forlangte, at herredsfogederne skulle passe deres arbejde, i særdeleshed de vanskelige sager. Det er troligt, at Holmans herred trængte til en fast hånd.

Vi hører herefter ikke noget til selve sagen i fem måneder, om det så skyldes, at hr Rasmus har fået den standset, medens han forsøger ad andre veje at nedgøre Hans Hied Mand. Han fortæller således — men desværre igen uden tidsangivelse — at han holdt »streng og alvorlig kirkens bøn« fra prædikestolen for Hans Heid Mand, fordi denne »skulle have slagen nogen mands svin oc Kre«.

Man synes måske, at denne konkrete sag næppe kunne berettige til en så drastisk strafforfølgning som offentlig forbøn i kirken, der altså skulle gå ud på, at vedkommende skulle angre og offentlig bede om tilgivelse. Den var nemlig led i en almindelig kirkelig strafforfølgning af en, der havde truet gejstlighedens hegemoni. Derfor hænger hr Rasmus alt muligt på Hans Hied Mand, småt og stort. Han er en »tyffærche løgner«, har »voldelige ladet op Elde nogen mands eng og korn«, og han var en meneder.

Offentlig forbøn for en synder i overværelse af menigheden var en følge af, at præstens og hans medhjælperes tidligere formaninger ikke havde frugtet, og hjalp forbønnen heller ikke, var der banlysningen, og kunne heller ikke den bringe vedkommende på knæene, var der landsforvisningen tilbage.

Der foreligger ikke noget om, at Hans Hied Mand blev banlyst, dvs. udstødt af menigheden; men han deltog ikke i altergangen, og ifølge hans datter ønskede både hendes fader og moder det; men hr Rasmus afslog det i menighedens påhør, samtidig med, at han fra prædikestolen opfordrede Hans Hied Mand til at afbede sine synder, hvilket vi senere kommer ind på. Det mest nærliggende er nok, at han var det. Derfor kunne Jost Tomesøn også senere foreslå, at han blev landsforvist.

Hr Rasmus har gennem et enormt psykisk pres søgt at drage befolkningen over på sin side og knække Hans Hied Mand. Det var imidlertid endnu den 29. oktober 1660 ikke lykkedes for ham, for da stod Hans Hied Mand i en offentlig forsamling i Vejle i borgmester Hans Svanes hus, hvor både kommissarerne og lensmanden var til stede, og beskyldte hr. Rasmus for, at have taget 400 skæpper korn fra ham.

## 7.

Til det første tingmøde, som protokollatet er besvaret fra, den 7. januar 1661, mødte Margrethe sal: Jens Mortensen fra Vejle, stævnet af Mads Jensen i Barrit. På tinget fremstod Tyge Jensen i Herslev og vidnede, at det var »hannom i Gudtz Sandhed Witterligt, at i 1659 tjente Jens Mortensen hos borgmester Peder Ollufsen i Ribe og købte da af sønnen, Olluf Pedersen, 1½ anker fransk brændevin for 22 sldl, men betalte ikke.

Af referatet fremgår, at senere rejste Jens Mortensen til Vejle, og her opsøgte Olluf Pedersen ham for at få sine penge, men fik dem ikke og måtte rejse tomhændet hjem. På vejen fulgtes han med en mand ved navn Hans Jensen, også fra Herslev.

Påny blev Margrethe afkrævet de 22 sldl, men hævdede nu, at de var betalt, men så vidnede Hans Jensen, at han havde fulgtes med Olluf Pedersen fra Vejle til Ribe og vidste, at denne ikke havde fået pengene, og han vidste også, at Olluf Pedersen kun havde gjort denne ene rejse, for kort efter døde han. Således var mange af tingets sager umiddelbart efter krigen. Vi kan nævne endnu et par. Så sent som i 1663 stod Søren Pedersen fra Gaarslev for tinget. Han havde »i U-freds thiid« lånt Hans Jørgensen 2 skp mel og 2 skp boghvede, og nu ville han gerne have det udlånte igen.

Jens Rasmussen i Mørkholt tilbød at betale halvparten af de 3 skp rug, han havde lånt, mere havde han ikke.

Under næste sag fremstod ridefoged Jost Tomesøn efter befaling af lensmanden for at meddele, at han sammen med 8 dannemænd havde synet herredets skove, og nu skulle disse mænd føre tilsyn med hver sit stykke, at »derudi Inttet U-foruist bliffuer Huggen«. Det var nu nok at lade ulvene vogte fårene,

for alle herredsbønderne savnede tømmer, så de kunne bygge deres gårde op, og ingen af dem havde fået noget, uden at de skulle stjæle det.

Andre vidnede, at de havde været med ridefogeden på den krongård, som Jens Madsen havde boet på og var fradød. Nu skulle Niels Terchelsen have den halve part, »Som War gadske Øde och Ruinerit«, undtagen noget, som Niels Terchelsen havde ladet forfærdige.

Anders Thomsen i Gaarslev havde under krigen mistet sin zignet og forbød nogen, hvis de fandt den, at bruge den.

Anders Bertelsen og Niels Jørgensen i Hvilsbjerg meddelte, at de var »Wenligen och Wel forligt och fordragen« efter en gammel strid.

Det var forholdsvis uskyldige sager. Værre blev det, da hr Rasmus og Hans Hied Mand stod over for hinanden på tinget den 14. januar. 8 dannemænd svor på en række beskyldninger mod Hans Hied Mand fra krigens tid. Derefter fremtrådte en række vidner og forklarede vedrørende de 400 skp korn. En fast taktik var tilrettelagt. Alle vidnerne vedgik, at Hans Hied Mands korn var stjålet; men hr Rasmus havde ikke været med til at hente det eller i det hele taget haft med det korn at gøre, hvorom sagen drejede sig. Hr Rasmus havde dog givet soldaterne øl.

Iver Lauritzen svor, at han var i Breining, da salvegarden bortførte Hans Hied Mands korn. Han var nemlig »frarømt«, og ikke hr Rasmus da var med. Andre svor, at det var dem i fuld sandhed vitterligt, at Hans Hied Mand og hans sønner havde hentet mange læs i Gauerslund, både ved nat og dag. Alle vidnede ordret, hvad hr Rasmus tidligere havde sagt, og til de mindste detailler. Der var gjort et grundigt forarbejde, og stemningen var temmelig barsk.

Men endnu et punkt belastede forholdet mellem de to tidligere venner. Vi var inde på, at omkring nytår lånte hr Rasmus 20 rdl af Hans Hied Mand. De nærmere omstændigheder omkring dette lån kender vi ikke, om hr Rasmus eventuelt har været i en rent øjeblikkelig pengenød, eller han var ude på på skrømt at låne en sum penge for at få værdien af den tiende, han mente, han havde tilgode. Man kan tiltro ham det, og begges forhold til penge var i det hele taget således, at der mageligt kunne komme en strid ud af det. Derfor er det også besynderligt, at Hans Hied Mand glemte at få lånet og tilbagebetalingsdatoen sat op på et stykke papir. Deraf skulle komme megen strid.

Det falder i øjnene, så hurtigt Hans Hied Mand krævede sine penge tilbage, men kun med 16 rdl. Om han anerkendte en vis mellemregning er uvist; men dem ville hr Rasmus heller ikke betale, og det mest pinagtige var, at Hans Hied Mand heller ikke kunne få dem ved tingets hjælp, idet hr Rasmus hørte under en gejstlig ret. Da dette forhold stod Hans Hied Mand klart, gik han til lensmanden og bad om hjælp. Han gik også til kommissarerne, og med deres anbefaling, bad han hr Niels i Smidstrup, der var provst i Holmans herred, tage sig af sin sag.

Det fremgår, at hr Niels kaldte hr Rasmus til sig, og over for provsten vedgik denne sin gæld; men må ikke have været tilbøjelig til at betale den, for den 18. januar skrev hr Niels en tilladelse til Hans Hied Mand at lade hr Rasmus stævne for en verdslig ret, og gjorde det efter anbefaling af både kommissarerne og lensmanden.

Til den 28. januar blev Hans Hied Mand atter stævnet for tinget. Først forelagde hr Rasmus en lang skrivelse, gående ud på, hvorledes han havde optrådt til fordel for Hans Hied Mand, og hvad denne i virkeligheden skyldte ham, som vi tidligere har været inde på. Særlig vægt lagde han på, at Hans Hied Mand ikke havde betalt sin tiende i flere år. Det er alt sammen refereret i protokollen; men ikke et ord står der om, hvad Hans Hied Mand kunne have fremført til sit forsvar.

12. februar mødtes de to fjender pånyt for tinget, hvis hele virksomhed nu synes at være behersket af denne strid, og andre 8 dannemænd fremlagde et skriftligt vidne, som de i hvert fald ikke havde udformet selv, og som overraskede ved sin voldsomhed:

Hans Jørgensen Hied Mand i Breining er et voldsmenneske, en skiendegiest, och een Meen Eder, haffuer Stedtze leffuet i Klammer och Trette med sine Grander och naboer, haffuer Ihielslagen deris Suin och giort dennom skade paa deris Korn och kræ, saa at de haffuer lid megen vold och uret af hannom, formedelst han huerchen skøtter om Gudtz vrede eller den kristne Kierckes band, Ey heller achter huad hand svuerger, siger eller giør, hvorfor ingen kand søge louw och ret med hannom, thi huad hand siger eller giør, det er hand strax færdig til med høieste eed at benægte, i huor mange vidner, der kand føres paa hannom, och pleyer altid at sige, i huad ondt hand giør, at hans Mund skal vel fri hannom, ja hand har tit och ofte ublueligen overfalden badde hans sognepræst och andre, med uforskammede skænde-ord paa deris Kierckevei straks efter hand er udgangen af Kiercken, efter Guds tienisten har forrettet.

Stilen er helt og holdent hr Rasmus, at kaste sig over modparten med en ordrigdom og en række beskyldninger, som i deres voldsomhed umuligt alle sammen kan være i overensstemmelse med virkeligheden. Så ville der være tale om helt utålelige forhold, men er også nok beregnet på at overrumple modparten og gøre ham usikker og bange med sine usandheder og overdrivelser.

Efterpå vidnede Lauge Rasmussen, Breining, og Jacob Laugesen samme sted, at mellem michelsdag og jul, før polakkerne kom, da svenskerne plyndrede i Bjerre herred anno 1659, kom Hans Hied Mand til Bellis mølle sammen med nogle svenskere. Først ledte han dem til møllerens »Høyeskydde«, hvor han fandt to store tinflasker, i mølledammen fandt de andet, i buskene

langs bredden fandt de en tønde øl, som han drak en del af sammen med soldaterne. Andre steder fandt de saltede sild og ørreder. I udhusene fandt de fårekød og gryn. Alt byttet delte Hans Hied Mand med svenskerne og tog sin part med til sin hytte ved Stouby strand. De svenske soldater havde erkendt, at havde de ikke haft ham med, havde de ikke fundet så meget.

Og alt det skulle den mand have gjort, som ejede 2-3 selvejergårde, var i klammeri med svenskerne, så de ville tage alt fra ham, og hvis søn måtte flygte for dem. Det lyder ikke troligt.

Videre vidnede de to mænd, at en mand ved navn Søren Hansen og hans hustru havde straffet Hans Hied Mand, fordi han røvede i fattige folks huse, når de var flygtet for fjenderne.

Maren Villadtsen i Breining vidste, at da hun var hos Hans Hied Mand ved Stouby strand, kom han ofte hjem med saltet smør og fetaille fra byerne i Stouby sogn, hvor fjenderne plyndrede.

Atter andre havde hørt, at Hans Hied Mand havde forholdt sig meget ilde i Bjerre herred. Engang blev han ertappet af Niels Staaelsen i Balle for et røveri, han havde begået i dennes hus, og blev slået, så han lå syg i Vejle en tid lang. Alt sammen beskyldninger, som ikke underbyggedes, og skal man tro tingbogen, sagde Hans Hied Mand ikke et ord hertil.

Ved mødets slutning fik ridefogeden indført, at som skovene var skammelig forhuggede i feidetid, burde de nu fredes. Navnlig da der nu var fuldt af olden, så bønderne kunne sende mange svin derud.

Mødet 25. februar var helliget tilstanden i herredet. Ridefogeden forelagde, at en del mennesker, som ikke magtede at fæste en hel gård, var blevet enige om to og to at dele en og havde oprettet kontrakt om, hvilke bygninger og agre hver skulle have; men mange opholdt sig endnu på kronens gårde og ville ikke tage fæste. Ligeledes boede der enker med deres børn, som ikke magtede arbejdet og lod husene forfalde. Ja, nogle havde endog solgt tømmeret fra de forfaldne bygninger.

Ridefogeden fandt, at Ko: Ma: med tiden ville lide stor skade, hvorfor han begærede dom over de personer, som foretog sig sligt. Det var ikke tilstrækkeligt at påberåbe sig, at forældrene engang havde boet der, og at så var det ikke nødvendigt at »stede og fæste« den.

Han foreslog, at alle disse folk blev bortvist, og gårdene blev fæstet til mennesker, som ville have dem. Det skulle også gælde de enker, som hverken havde sået eller pløjet, men bare sad der.

Peder Huid, som i herredsfogedens fravær var sættefoged, var af samme mening og kendte, »at da så mange holder sig til kronens gårde og dennom ey fæste, Jou bør strax dennem at fæst eller stande Øfrigheden frit, for samme at ordre til andre at bortfæste«.

Mødet 29. april startede med, at ridefogeden befalede sognefogederne i herredet, at de til næste mandag skaffede en fortegnelse over alle håndværkerne, enhver i sit fogderi. Ligeledes, hvor mange skomagere der var, som syede sko og solgte, og møllerne måtte ikke male mel uden at forlange accise.

Sluttelig stod Hans Heid Mand for tinget i anledning af, hvad han havde sagt i borgmester Hans Svanes Hus i Vejle den 29. oktober.

Hr Rasmus fremlagde et skriftligt indlæg, hvori det blandt andet hedder: ». . . Han har Schanderit mig Paa min Ære Och Beskyldt mig for Att ieg hannom nogle Hundret skipper Rog och korn haffuer fratagen . . . Hans Jørgensen Hied Mand maa sin Beskyldning och Angiffuen Beuise eller derfor Att liide som Wed bør, och forbliffue enn Skielmer, en Tyff och en Løgner, Indtil Hand mig Saadant Loulig Offuer beuiser Thi huo Som Wille Ære winde, hand skal ære Woffue, Er der for Begierende Att dette mitt Indleg for Retten maa leses, Paa skriffues och Indføres . . . «.

Hans Hied Mand havde ikke noget hertil at svare, står der herefter i protokollen.

13. maj faldt dom i sagen angående de 16 rdl:

. . . Effterdi iche for fougden I rettelegis nogen Loulig beuis eller Obligation det bemte hr Rasmus er form. Hans Hied Mand med rette noget skyldig, Widste hand (dommeren) iche der for at tilfinde Hr Rasmus noget at betale, førend Anderledis for hannom Beuises!

En sådan dom kaldtes uendelig, hvilket ville sige, at den kunne tages op pånyt, hvis nye beviser fremskaffedes, og skulle fornys efter en vis tid.

Dommen af 13. maj blev appelleret til landstinget, som erklærede den at »Were Som Udømbt, och Huo Aff Paterne Wiider paa skader, daa Indkalde Sig Sagerne Igien Thill Herritzting och fougden derom Endelig att dømme som hand Will Andsuare och Were Bekiendt. Recessen af 1643 havde ophævet uendelig domme (65 25/8).

17. juni afsagde sættefogeden kendelse i sagen angående de 400 skp rug: . . . effterdi Hr Rasmus i Rette Setter paa ærerørige Sager, Widste Set fougden Peder Huid iche derpaa Att kiende, Men Det indfinder for sin offuerdommer Wlb: hr Landsdommer!

Men nu var der kommet en sag mere. Herredsfogeden Peder Nielsen havde, som foran meldt, fået tildelt den krongård, Hans Hied Mand boede på; men denne ville ikke flytte. Imidlertid skulle Peder Nielsen have gården, og i foråret 1661 sådede han korn i nogle af dens agre. Hans Hied Mand må have vidst det, men lod sig ikke mærke med det, da han på tinget den 17. juni fremlagde, »at huis Ulouglig Seed Som ehr Saaed i den Crongaards Jord, ieg paaboer«, det forbød Hans Hied Mand nogen at bortføre under trussel om »it fuldt Ran«, og det samme gentog han næste tingmøde.

## 8.

Vi står nu ved et vendepunkt i begivenhederne. I sagen om de 20 rdl er hr Rasmus blevet frikendt på grund af bevisets stilling. Hans Hied Mand havde ikke sørget for at få præstens underskrift, og dermed var sagen tabt, i hvert fald foreløbig, indtil tilstrækkelige beviser forelå.

Sagen angående de 400 skæpper rug var henvist til landstinget i Viborg. Skulle sagen føres videre, måtte Hans Hied Mand stævne hr Rasmus hertil med alle de vidner, som havde udtalt sig.

Under hensyn hertil ser vi, at sagen førtes videre ved herredstinget og skærpedes i parternes iver efter at markere sig tydeligere, og den 30. juni stævnede Hans Hied Mand 24 dannemænd til næste tingdag den 8. juli for at give ham skudsmål og herredsvinde.

Dette træk havde hr Rasmus nok ikke ventet, i hvert fald blev han kolossalt irriteret. Hans Hied Mand skulle slås ned med sin beskyldning, og hr Rasmus havde virkelig noget at sætte ind herfor, først og fremmest sin intelligens, dernæst sin verbale formåen, som var enestående og blev brugt helt uhæmmet. Hans Hied Mand kunne intet stille op herimod.

Endvidere havde hr Rasmus samlet en massiv kolonne af modbeskyldninger, som hans modpart ville få svært ved at stille noget op imod, og hvoraf vi allerede har stiftet bekendtskab med nogle.

Hans Hied Mands modtræk måtte blive en konstatering af, at hans forhold under krigen havde været i orden. Derfor ønskede han nu sit skudsmål, og ligeså ivrig var hr Rasmus for at forhindre det, og i den forbindelse var der endnu et forhold at iagttage. Ved at føre sine vidner frem på et tidligt tidspunkt og i talrig flok — om de er gået ind på at vidne under pres, er en anden sag — opnåede hr Rasmus ikke alene at lægge beslag på en række vidner, som ikke kunne bruges af modparten, hvorfor denne måtte søge længere bort for at finde dem, og gjorde dermed vidneførsel mindre troværdig, og havde så mange aflagt vidne til fordel for hr Rasmus, var det i det hele taget vanskeligt at få nogen til at vidne det modsatte, for hermed var man nemlig inde i problemet »vidne mod vidne«. Det er nok årsagen til, at Hans Hied Mand søgte herredsvinde.

Der har nok stået spænding om tingmødet den 8. juli. De 24 dannemænd vidnede, at Hans Hied Mand havde begæret sit skudsmål og herredsvinde, »hvorledes hand haffde skicket och Schønd sig Imidlertid hand haffuer Bygged och buod i herit«, og de 24 mand vidnede, »att hand haffuer sin Ager och Eng ved deris March och iche de Wed Hannom Noget Att Beskylde ind som en Anden ErligMand«.

Peder Ulf i Mørkholt fandt, at han havde kendt Hans Hied Mand i 30 år og kun som en ærlig mand.

Søren Hansen smstd. havde kendt ham en 2 års tid i Bjerre herred og vidste ikke at sige andet om ham en godt.

Las Jepsen i Rans havde kendt Hans Hied Mand i 24 år og vidste heller ikke andet end godt at sige om ham.

Hans Mortensen ligeså og Peder Jørgensen i Gaarslev, Poul Madsen i Sellerup, Frans Villadsen og en del andre. Alle havde kendt Hans Hied Mand i mange år, nogle både i Bjerre herred og Holmans herred, og ingen havde andet at sige ham på end godt.

Kunne disse mænd da vidne så fuldstændig mod kendsgerningerne? Man skulle ikke synes det. — Eller var det hele så korrumperet, at alle kunne købes eller presses til at vidne hvad som helst?

Christen Nielsen, præstens medhjælper og nu hans fuldmægtig på tinget, spurgte vidnerne, om de da ville vidne mod, »huad tilforn over Hans Hied Mand var vondet«?

Vidnerne svarede, at hvad de havde vidnet, ville de være gestændig.

Der kan godt heri ligge en demonstration mod præsten.

Så fremlagde Christen Nielsen et skriftligt indlæg fra hr Rasmus, der siden sidste tingdag havde været klar over, hvad der ville komme, og haft tid til at lægge en plan.

Det var blevet til en skrivelse på ca. 1100 ord, som viser hvor irriteret præsten var. Han vrissede og ironiserede og skældte ud, og så terroriserede han bønderne med Guds ord, så det må have været forfærdeligt for de arme mennesker at høre på. Et held var det, at indlægget først kom efter bøndernes vidneafgivelse, for det var tydeligt lagt an på at gøre dem bange for at vidne til fordel for Hans Hied Mand.

Blandt andet beklagede hr Rasmus sig over, at kald og varsel var givet ulovligt, idet de interesserede, det vil sige dem, der var inddraget i sagen som modpart eller vidner, ikke var blevet varslet. »Penish og hans søn«, en ejendommelig benævnelse, præsten havde givet en mand, som vi senere møder, havde således ikke givet ham varsel.

Da hr Rasmus i indlægget skulle tage Hans Hied Mand under behandling, blev han for alvor ordrig:

. . . Ti dersom hand havde været en ærlig Mand och achtet, hvad hans Mund sagde och iche været en æresskiender och skiengegiest, da hafde hand iche saa letferdigt beskyldt mig uden al billig aarsag for at have ham fratagen 400 skp korn. At Hans Hied Mand er en Meeneeder och achter lidet, huad hand suerger, er med 24 Mands vidne beuist paa tinget 21. juli 1660. Huilchet klarligen beuiser, at Hans Hied Mand som en letfærdig Meeneeder har suoret sig skammelig om meen paa Holmans herredsting den 25. juli 1660, huilchet paa landstinget skal blive fremlagt. Vil Hans Hied Mand vide, om han er et voldsmenneske och mueligen lidet achter, huad hand giør, da kand hand tage

sit skudsmaal paa Bjerre herredsting, hvorledes hand forholdt sig i Stouby sogn, da suenskens folck der plyndrede i 1658, om hand da iche drog omkring med dem og voldeligen udplyndrede og berøvede gottfolcks huuse udi deres fraværelse, da de fra huus och hiem var forjagede. Om hand iche ellers ville lade sig nøie med det vidne, som de dannemænd udi Stouby sogn haver vundet, om saadan hans voldelig plyndrerie og røveri paa Bjerre herredsting 4. maj 1661. Thi de dannemænd der sammesteds ere Redebonne til at give ham vunde efter hans levneds forhold, naar han det begiærer. Vil han have videre Kundskab om hans voldsgierninger, da kan han begiære sit skudsmaal paa Vejle byting, hvorledes han sig mod Vejle borgere og i deres skov sig for nogen tid haver forholdet, som er meget vidtløftigt, dersom han ikke ellers ville lade sig benøye, med hvad videre derom vundet er: Hvad ellers Hans Hied Mands daglige klammer og trette med sine grander og naboer er anbelangende, og hvad vold og uret han haver giort dem paa deres svin og korn, kan hand selv forklare, om det ikke allerede forklaret er, og efftersom det er enhver ærlig mand vitterligt udi det ganske herrit, som søger tinget, at Hans Hied Mand for Retten er sigtet for en tyffærche Løgner, Indtil han mig lovlig overbeviser, at jeg har ham frataget 400 skp korn, som af dommen kan erfares, forstaar ieg ikke, nogen ærlig mand med god samvittighed uden sin egen skade kan give ham et ærligt vidne, før end han for en saadan sigtelse sig haver purgerit, thi ellers hedder det: En ærlig mand forsvarer en ærlig mand, og en tyf forsvarer en tyf.

Desværre har det vist sig umuligt at få hr Rasmus beskyldninger mod Hans Hied Mand kontrolleret, da hverken Bjerre herreds tingbog eller Vejles justitsprotokol er bevaret.

Uhyggelig veltalende blev hr Rasmus, da han skulle udforme, hvad han havde at sige til dem, der turde træde frem og vidne til fordel for Hans Hied Mand. Der var han på hjemmebane, og ordene vældede frem. Guds sag og hans sag, det var et, og til dem var der kun dommen med død og helvede.

— Er der nu nogen, som efter lovlig foregaaende varsel har lyst til at ofre djævelen sin sjæl, (hvilket Gud dog naadeligen afvende) og med oprakt finger, ved sin saligheds fortabelse ville for retten fremtræde, vinde og bekende, at Hans Hied Mand i Breining har aldrig svoren sig om meen, har aldrig skændet eller skanderet nogen paa sit ærlige navn og rygte, har aldrig voldeligen slagen nogen mands svin eller kre, hvorfor der er sked en streng og alvorlig kirkens bøn eller voldeligen ladet op Elde nogen mands eng eller korn, da skal de vide, at hvo som ville vinde imod vinde skal gøre det fuldkommeligen efter loven og recessen med oprakt finger ved det lod og del, de vil have i Guds rige. Thi hvo som vinder falsk, han afsiger og benægter al den arvedel og glæde, han skulle have udi Guds rige, og derimod antvorde sig under satans tyranni og grumhed til helvedes evige pine og kval. Hvor for

Gud dog naadeligen bevare alle sine børn, som agter at giøre ret og ikke sværge sig om meen, Thi saa hedder det ret efter bogstaven: at vinde imod vinde, thi Gud lader sig ikke fixere eller sætte voxnæse paa, om nogen ellers ville være saa daarlig eller saa ugudelig, at han det ville tænke eller begynde, dersom den dannemand, som er udi herredsfogedens sted her imod og paa anden maner end som nu er omrørt udsteder nogen vinde uden forregaaende lovlig kald og varsel, alle interesserede efter loven og recessen paa sine tilbørlige steder og ey der er givet, da haver han det på sine tilbørlige steder at forsvare, og er derfor begiærendes, at dette mit indlæg for retten må læses, påskrives og mig igen ved min fuldmægtig Christen Nielsen tilstilles.

Talen var et groft forsøg på at manipulere de jævne bønder, og man kan nok nære nogen frygt for, om de ville have styrke til at holde stand imod præsten, for han afslørede en brutalitet, som det nok var vanskeligt at forblive upåvirket af.

Hvad Hans Hied Mand selv angik, var han dog ikke mere påvirket, end at han, inden han forlod tinget, varslede 24 mand til den 15. juli at svare hr Rasmus, og på denne dag fremstod han pány og ønskede at føre vidner »om sit levnedsforhold«, og alle hans vidner var til stede.

Forinden vidneafhøringen brød hr Rasmus dog ind og tiltvang sig ordet. Han ankede over, at Hans Hied Mand ikke havde givet ham lovligt varsel, men talte løgn, for han var »Een tyff och en Skielm«.

Derefter trådte vidnerne frem:

Søren Jensen i Pjedsted havde kendt ham i 56 år. Herefter fulgte fra samme sted Niels Pedersen, Søren Pedersen, Peder Nielsen Udesen, Thomas Pedersen, Oluf Nielsen Basse, som alle havde kendt Hans Hied Mand i 20 år, Hans Jepsen Basse i Velling, der havde kendt ham i 30 år, Bertel Sørensen, samme sted, der havde kendt ham i 24 år, og endelig Niels Pedersen i Smidstrup, der også havde kendt ham i 20 år. Alle vidnede de, at i den tid »havde de hverken hørt eller fornummet hannom andet end til ære og godt«.

På hr Rasmus' spørgsmål, om de ville vidne mod vidne, svarede de intet. Her efter lod præsten 17 vidner træde frem, som vidnede imod Hans Hied Mand.

Man må nok betegne retstilstanden på Holmans herredsting for temmelig kaotiske.

På næste tingmøde den 22. juli ønskede hr Rasmus at bevise, hvad han havde sagt, at Hans Hied Mand ikke havde varslet lovligt, hvorefter Christen Nielsen vidnede, at han ikke var varslet til Holmans herredsting eller til noget ting i det hele taget; men han kunne ikke benægte, at kaldsmændene havde givet ham varsel.

Lauge Rasmussen og sønnen Jacob Laugesen i Breining vidnede, at de ikke havde fået varsel i nogen måde, og de var dog interesseret.

Niels Therckelsen vidnede, at da kaldsmændene gav ham varsel, . . . navngav de ikke noget ting.

Iver Lauritzen i Brøndsted havde heller ikke fået navngivet noget ting.

Nu trådte delefoged Hans Hansen i Skiærup frem og forelagde en befaling fra lensmanden. Hans Hied Mand havde været hos denne og beklaget sig, og ud fra hans forklaring mente lensmanden, at Hans Hied Mand havde ret, hvorfor han gav delefogeden befaling til at varetage dennes sag, »saalangt lov og ret rækker«.

Det agtede delefogeden at gøre. Han mente, at der var givet lovlig varsel og fandt, at præsten misbrugte Guds navn og det var imod Recessens 2. bog, 20. cap.

Formentlig havde hr Rasmus ikke noget at indvende hertil på stående fod; men da han havde sundet sig et par dage, drog han torsdag selv ind til lensmanden og gav ham sin version af sagen, og så stor var hans overbevisningskraft, at han fik følgende med hjem til næste tingmøde:

Efftersom Hans Hied Mand i Breining for mig berettede, at Presten Her Rasmus i Gauffuerslund skulle have bekommet en del af hans Roug, og ellers ham i andre Moder forurettet, gav jeg efter slig beretning skriftlig befaling til Hans Hansen delefoget, at han for ham skulle svare, saa vidt lov og ret kunne medføre. Saa efterdi med tingsvidne bevises samme Hans Hied Mand iche saaledes som oven meldes er at befindes, hvorfor ieg min forrige skriftlig befaling til delefogeden vil have revaleret, og at den mig med første bud her over skickes. *Steen Bilde.*

Hertil føjede hr Rasmus, at han ønskede, »Att der haves udi agt på Holmans herredsting at lov og ret passerer, lige saa vel for den ene som den anden, hvilket samme seddel i sig selv udviser«, hvorefter han var tingsvidne begærende. Det var et fromt ønske.

Herefter hvilede sagen til 16. september. Da havde hr Rasmus formentlig fået nyt stof i sin forfølgning af Hans Hied Mand, for da stod han paany for tinget og ønskede at føre nye vidner.

Det var Jens Nielsen Kring og Karin Nielsdatter i Breining, han nu havde fået i sit garn og fået dem til at stå frem og vidne, at Hans Hied Mand Woldeligen og skammeligen havde slået deres sal. fader Niels Kring på hans egen Eng i Breining Mayer, da Ernst Nordman var lensmand paa Koldinghus, saa sønnen maatte køre ham til Badskieren i Kolding, halvdød, hvor Hans Hied Mand matte give 10 rdl til Badskierløn for hans, saar skade og leye.

Ernst Nordman havde straks ladet Hans Hied Mand sætte i Koldinghus taarn, hvor han sad, til Peder Tommesen i Børkop udborgede ham, og han »Under Nogele 100 dallers straf« måtte forpligte sig til ikke at begå sådanne voldsgerninger tiere.

I 1646 havde han været »fangeligen andgreben og Slagen i Jern Paa Holmans herreds ting« og således ført fangen til Koldinghus for en hest, han blev beskyldt for at have stjålet fra Hans Olufsen, da boende i Vejle. Da blev han udborget af S: Knud Bertelsen i Kolding og S: Hans Pedersen i Børkop for 200 rdl.

Lauge Rasmussen, som tilsyneladende ikke forsømte nogen lejlighed til at skade Hans Hied Mand, kunne erindre, at forleden år i efterhøst, da kornet var indavlet, fandt han sit svin, som han længe havde lyst og ledt efter, bundet i et af Hans Hied Mands huse. Det døde 4. dagen efter, fordi det var »slagen forderffuet«.

Anders Hansen i Brøndsted, Niels Hansen og Niels Rasmussen i Breining vidnede, at så længe, de havde kendt og boet i by med Hans Hied Mand, havde han »levet i skænderi, Klammer och trette med sine grander og naboer baade i byen och paa Kierche Weyen. Inttet vilde holde Viide och Vedtægt, at frede eng og korn og indtet achtet, hvad hand enten havde uoren, sagt eller giort«.

26. september mødte Hans Hied Mand sine fjender på Viborg landsting. Hr. Rasmus havde han stævnet for et vidne 12. februar 1661 »Udi it Huus i Holmans herred, kaldes Lundemølle«, at Hans Hied Mand var et voldsmenneske.

Lauge Rasmussen i Breining for samme dag at have sagt, at Hans Hied Mand »Suenskens folck adskiellige gange paavist i gaat folcks Huuse«.

Hans Rasmussen »for hand Inden Thing till sagt, att hand Löye som en tiff oc skielmb«.

Jacob Andersen »for ett Winde 29. april skulle sagt i B: Hans Suanes Huus, att HerRasmus skulle taget 400 skip Korn fra ham i fiendens Thiid«.

Hans Hied Mand benægtede, hvad vidnerne havde sagt. Hvad hr Rasmus angik, havde Hans Hied Mand ikke sagt, at han selv havde taget det; »Mens det Kom til hans gaard oc giorde sig det Nyttigt«.

Niels Terchelsen i Gauerslund for et vidne den 29. april, hvor han udtalte, at Hans Hied Mand havde »beskyldt Hr Rasmus paa Kiercheweyen, at hand skulle haffue Thagitt 400 skip Korn fra ham«.

Hans Hied Mand benægtede, »hafde iche Hafft de ord att Her Rasmus sielff Thog dett, til med iche paa wisse dag eller Thid«.

I marginen af protokollen står: Confirmeris med Christian Winds Kundskab oc Steen Bildes Zedell«.

Iver Pedersen i Bellis mølle var stævnet for et vidne, at hans Hied Mand »med Werrit med fienderne at pløndre i form mølle«.

Hans Heid Mand benægtede, »aldrig gaf han fienderne Anledning«.

I marginen står: »Bestørches af Lauge Rasmussen oc hans med brødres winde«.

Hans Madsen i Ullerup for et »Enlig Winde samme dag, med Werrit i Hans Pedersens gaard med fienderne att pløndre oc be Komed saltet Kiød«.

Hans Hied Mand »Benechter, iche Noget deraf bekomed«.

Niels Staaelsen i Belle, »for Enligt Winde same dag, effter Rydt (rygte), att hand Werrit med fienden, at Plyndre«.

Hans Hied Mand »Benechter«.

Peder Nielsen, herredsfoged, var stævnet, fordi »hand forholder hanom hans Udstede domb Imellem hanom och Her Rasmus om 16 rdl, Her Rasmus hanom er plictig«.

Hans Hied Mand »Mener hanom derfor bør at Lide som Ko: Ma: Mandatters forachter«.

Hr Rasmus havde imidlertid en kontrastevning imod Hans Hied Mand med »for en Lett ferdig skandering oc beskiulding Hand Uden Aarsag Ublue paaskudt Her Rasmus: skulle baade for Commissarier Peder Lange oc Christian Wind, Saa och Steen Bilde och gaat folckes Nerverelse udi B: Hans Suanes Huus i Weile 29. october 1660, at hand hans 400 skip Korn frataget, Ladet maale i Meel, oc soldt dett i Frederichsodde oc sig paaberaabt Att wile beuise, Meener Att beuise eller Lide som en Løyner«.

Landstingsprotokollen indeholder imidlertid kun afhøringen og ikke dommen.

Også Peder Nielsen havde en kontrastevning mod Hans Heid Mand med, at »hand Uden Hiemel oc minde bortførte og høstede Huis Korn, som Peder Nielsen haffuer saaed til dend gaard i Breining, Peder Nielsen af Ko: Ma: forundt och haffde ladet saae adskiellige Waar sed til same Gaard, som med treig winde beuises. — End og Lensmanden hanom ladet udvise oc dom eftergange. — Formener, hand bør gaarden att Rødelig giøre«.

Her afsiger landstinget en kendelse:

»Ko: Ma: breffs Indhold Wed magt at stande«, Peder Nielsen skal have sit korn, og Hans Hied Mand skal rette sig herefter (1661 14/10).

Den 14. oktober var sagen påny for herredstinget. Landstingets kendelse blev fremlagt; men Hans Hied Mand hævdede, at han ikke var blevet »gaarden forbøden« i rette tid, så han havde ikke kunet flytte.

Ridefoged Jost Tomesøn var da dom begærende »for saadan Ublu domdristighed han (HHM) imod Ko: Ma:s bref och befaling begaar og sig imodsætter. Om Hans Hied Mand ikke burde være i Ko: Ma: Naade og Unaade og straffes i fængsel med Jern paa Bremerholm hans Lifs tid«.

Så galt gik det dog ikke; men den 28. oktober forlangte sættefogeden høringsdele over Hans Hied Mand, og ransnævningene, som også var indkaldt i anledning af kornet, erklærede ham »feld att Werre og Bør sine 3 Mark efter loven at udlægge«.

Et nævn blev 11. november nedsat til af Hans Hied Mands bo at udvise den jord, Peder Nielsen skulle have, og hr Rasmus forklarede, at Hans Hied Mands søn Søren Hansen »i sidste efterhøst« leverede ham 7 kierffue blandkorn og 16 kierffue havre, huilcket hand bekendte at være tiende af det korn, Peder Nielsen havde sået.

Den 25. november forklarede Jost Tomesøn, at han med vidner havde været hos Hans Hied Mand. På åstedet tilbød dennes kone, Johanne Hanskuon, at når hendes søn kom fra Vejlby, ville han vise Peder Nielsen hans korn, så han kunne tærske, hvad han skulle have, og »så tog hun Peder Nielsen i haand«.

Næste dag var Peder Nielsen der igen med vidner og begærede 2½ trave korn, og da gik hustruen med dem ud i laden og viste dem noget korn, som stod bag ladedøren, og som de sagde var Peder Nielsens. Johanne gik selv op på korngulvet og kastede 2½ trave korn ned.

Således blev den sag ordnet.